

УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
РЕГІОНАЛЬНИЙ ФІЛІАЛ НАЦІОНАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ
СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В МІСТІ УЖГОРОДІ
УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКИЙ ЦЕНТР ТРАНСКОРДОННОГО
СПІВРОБІТНИЦТВА «КАРПАТИ»

Ужгородські словацькі наукові читання: історія, культура, політика, право

Науковий збірник

13 лютого 2014 року

м. Ужгород

Поліграфцентр «Ліра», 2014

ББК 63.3(4УКР–4ЗАК)

УДК 94(477.87)

У–33

Редакційна колегія

Співголови:

Лендьел Мирослава, доктор політичних наук
Мітряєва Світлана, кандидат історичних наук

Відповідальний секретар:

Стряпко Антоніна, кандидат політичних наук

Члени редколегії:

Кіш Єва, доктор історичних наук
Лемак Василь, доктор юридичних наук
Палінчак Микола, кандидат історичних наук
Пелін Олександр, кандидат філософських наук
Приходько Володимир, доктор економічних наук
Шніцер Ігор, кандидат історичних наук

*В оформленні обкладинки використано картину Василя Скакандія
“Братислава” (акварель, 2007 р.).*

© Науково-дослідний інститут Центральної Європи ДВНЗ “УжНУ”, 2014

© Кафедра політології і державного управління, 2014

© Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень у м. Ужгород, 2014

© Українсько-словацький центр транскордонного співробітництва “Карпати”, 2014

© Автори статей, 2014

© Лендьел М., Мітряєва С., Стряпко А., 2014

© Поліграфцентр “Ліра”, 2014

ISBN 978–617–596–162–9

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКТОРІВ

Мирослава Лендьел, Світлана Мітряєва 5

Прохненко І. УГРИ ЧИ ПЕЧЕНІГИ?:
ПРОБЛЕМА ПЛЕМІННОЇ АТРИБУЦІЇ СТАРОЖИТНОСТЕЙ
КОЧІВНИКІВ X СТ. Н.Е. НА ТЕРИТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ
ТА СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ 7

Пењак П. СЛОВАК – ДОСЛІДНИК ВЕРХНЬОГО ПОТИССЯ 24

Шніцер І. МАРТИНСЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ 1918 РОКУ
ТА ЇЇ МІСЦЕ І РОЛЬ В ІСТОРІЇ СЛОВАЦЬКОГО НАРОДУ 30

Стряпко І. ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА»
У СЛОВАЧЧИНІ (1924-1939 рр.) 37

Палінчак М. ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ
ВІДНОСИН У СЛОВАЧЧИНІ 48

Марушіак Ж. OBČIANSKA SPOLOČNOST NA SLOVENSKU
PRED A PO ROKU 1989 60

Стебляк Д., Шеверя К., Катринець Б. СТУДЕНТСТВО
ЯК СОЛІДАРНА СОЦІАЛЬНА ГРУПА: ОКСАМИТОВА
РЕВОЛЮЦІЯ 1989 РОКУ 77

Червенияк К., Фенинець Г. РОЛЬ СТУДЕНТСТВА
У СОЦІАЛЬНИХ РЕВОЛЮЦІЯХ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ 85

Савчин М. ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО
ПЕРЕХОДУ ДО ДЕМОКРАТИЧНОГО УСТРОЮ: УКРАЇНА
ТА ДОСВІД СЛОВАЧЧИНИ 92

Ключкович А. ПАРТІЙНА СИСТЕМА СЛОВАЧЧИНИ:
СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ
РОЗВИТКУ 102

Лендьел М. ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ МІСЦЕВИХ
ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ У СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ 110

Зан М. НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЯК СУБ'ЄКТИ ПОЛІТИКИ.....	117
Стряпко А. УКРАЇНА В СЛОВАЦЬКИХ ЗОВНІШНЬО-ПОЛІТИЧНИХ СТРАТЕГІЯХ.....	129
Гайтанжси Г. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: РОЛЬ ТА МІСЦЕ УКРАЇНИ	138
Мірошніков Д., Новицький В. МОЖЛИВІ ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА СУСІДНІХ РЕГІОНІВ СЛОВАЧЧИНИ ТА УКРАЇНИ В РАМКАХ ПОЛІТИКИ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЄС	145
Артёмов І. ОКРЕМІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКОГО ЄВРОРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА.....	161
Копецьнй S. SPOLUPRACA SPOLOCENSKOVEDNEHO USTAVU SAV A VEDECKYCH INSTITUCII NA UKRAJINE PRI VYSKUME HISTORICKYCH JAVOV.....	166
Пилипенко В. ШЛЯХИ РОЗВИТКУ СПІВРОБІТНИЦТВА ПРЯШІВСЬКОГО КРАЮ І ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА ПОСЕРЕДНИЦТВА УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКОГО ЦЕНТРУ «КАРПАТИ»	178
РЕЗЮМЕ	184

ВІД РЕДАКТОРІВ

*Мирослава Лендєл,
Світлана Мітряєва*

Словаччина – сусідня з Україною держава – є незнайомкою для більшості співвітчизників, які пізнають її упродовж останніх років хіба що завдяки бурхливому розвитку туризму. Водночас, в історичній матриці розвитку цього суспільства є багато паралелей з українським шляхом: залежність від інших держав, їх невизнання у період функціонування національних утворень словацького народу, слабкість еліти, присутність чисельних і амбіційних етнічних меншин.

Притім Закарпаття упродовж минулих століть входило разом із Словаччиною до складу Угорського королівства, Австро-Угорщини, Чехословацької Республіки, тому багато соціальних і політичних інститутів, взірців політичної поведінки, культурних феноменів є схожими для межуючих територій. Зокрема, варто згадати спроби створити окремішні держави після завершення Першої світової війни, діяльність національно-просвітницьких товариств, величезну роль, яку відіграли дослідники історії у формуванні національної самосвідомості.

Упродовж постсоціалістичних років подальший розвиток, а точніше – успіх чи невдача демократизаційних проєктів, – у багато чому, залежали від зрілості громадянського суспільства, а також обраних форм конституційної інженерії. Однак, якщо для Словаччини апогеєм активності громадян можна вважати події «оксамитової революції» 1989 року, то в Україні такими віхами, без сумніву, були події Помаранчевої революції 2004 року і, зокрема, сучасна соціальна та політична самоорганізація українців, започаткована у період Євромайдану та стимульована війною на Сході держави.

Ближкість країн зумовлює розвиток трансграничного співробітництва, частково стимульованого процесами європейської інтеграції, а частіше – спільними інтересами щодо захисту довкілля, розвитку економіки периферійних територій, туризму, збереження культурної спадщини. Притім, ці процеси є важливими елементом

зовнішньої політики Братислави щодо Києва, на яку, візьмомо до уваги, впливає, одночасно, прогрес України у сфері євроінтеграції і стан відносин Словаччини з Росією.

Всі ці грані українсько-словацьких відносин, сторінки словацької історії, елементи сучасного життя сусідньої держави є у фокусі уваги цього збірника. Впевнені, що ознайомлення з їх доробком допоможе читачу краще зрозуміти минуле і сучасність Словаччини.

Ігор Прохненко,
кандидат історичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

УГРИ ЧИ ПЕЧЕНІГИ?: ПРОБЛЕМА ПЛЕМІННОЇ АТРИБУЦІЇ СТАРОЖИТНОСТЕЙ КОЧІВНИКІВ X СТ. Н.Е. НА ТЕРИТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ ТА СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ

Серед археологічних пам'яток Закарпаття та Східної Словаччини X ст. н. е. виділяється значна група кочівницьких поховань, яка в історіографії дістала назву старожитностей періоду завоювання уграми «нової Батьківщини». Конкретизація датування захоронень номадів і маршруту їхнього проникнення у регіон дозволила поставити під питання їх племінну належність, переглянути її на печенізьку. В результаті цього як нереальні визначаємо свідчення середньовічних авторів про конфлікт між уграми та слов'янами у Верхньому Потиссі наприкінці IX ст.

Ключові слова: *Верхнє Потисся, угри, печеніги, номади, городище, поховання.*

На сьогоднішній день в історіографії міцно закріпилися тези про проникнення через Верецький перевал до Верхнього Потисся наприкінці IX ст. н. е. кочових племен «чорних угрів» на чолі з вождем Алмошем і наступне протистояння прийшлого населення з місцевими слов'янами.

Більшістю дослідників послідовність подій в регіоні відтворюється на основі повідомлень середньовічних авторів – Нестора та Аноніма. Зокрема, київський літописець згадав боротьбу угрів зі слов'янами та волохами за Карпатами, але при цьому не конкретизував шляху просування номадів на нові землі (Карпатські перевали чи Дунайський коридор) і не локалізував місцевості, де саме відбувалися збройні сутички [8]. Докладнішу інформацію надав Анонім, який деталізував певні моменти інвазії: «Перетнувши ліси Сніжних гір, прибули на землі Гунг... ..всілися на коней і рушили до замку Гунг, щоб захопити його. Поки встановлювали табір навколо мурів, жупан, якого на місцевій мові називають дукою по імені Лоборц, почав тікати у напрямку Земплінського замку. Воїни вождя почали переслідування, біля однієї річки впіймали і повісили його. Від того часу

річку назвали його іменем – Лоборц. Воїни на чолі з Алмошем захопили замок Гунг і влаштували чотириденну гулянку. На четвертий день Алмош, порадившись із найближчим оточенням, прийняв від кожного присягу. Ще за свого життя вождем і командиром проголосив сина Арпада. У 903 році після народження Господа військо Арпада захопило землі, разом із населенням, між Тисою і Бодрогом до самої Угочі. Боржавський замок взяли в облогу, на третій день з боєм захопили, мури зруйнували, воїнів Салана у кайданах привели до замку Гунг» [47, с. 27–28].

Значна частина вітчизняних і зарубіжних дослідників визнали достовірність свідчень Аноніма про військові успіхи угрів без критичного аналізу літературного твору, написаного на зламі XII–XIII ст. Це пояснюється бажанням досягти компромісу всупереч історичній правді, тому що за умови реальності факту угорського погрому має право на існування гіпотеза про історичність особи «князя» Лаборця і державність у слов'ян Закарпаття і Східної Словаччини в IX ст.

Незважаючи на широкий спектр різноманітних припущень, реалії часів міфічного здобуття угорцями нової Батьківщини в історії вказаних земель залишаються «білою плямою». Ця ситуація зумовлена вільним трактуванням свідчень вищенаведених письмових джерел і нехтуванням археологічним матеріалом. Згадування Анонімом конкретних замків (городищ) дозволяє розглядати саме цю категорію пам'яток як опорну при вирішенні кардинальних проблем середньовічної історії регіону. В епіцентрі проблеми лежить питання довіри або недовіри свідченням про них «Гести». Його розв'язання можливе лише із залученням даних археології, які відображають конкретні хронологічні реалії. Тільки після встановлення дати виникнення городищ можна поставити крапку в дискусії про інститут влади, з ініціативи якого виникли ці пам'ятки, дати відповіді на питання про етнокультурну атрибутику і, відповідно, зрозуміти реалії описаного Анонімом військового конфлікту між прийшлими племенами угрів і субстратним слов'янським населенням.

Згідно з автором «Gesta Hungarorum» захоплення проходило доволі бурхливо при незначних, але вдалих для угорців зіткненнях, під час яких було взято Ужгородський і Боржавський замки-гради, а князь Лаборець тікав до Земпліна.

Інформація про існування укріпленого пункту зламу I–II тис. в Ужгороді недостовірна [1, с. 14–15]. Без належної аргументації як слов'янське городище IX–X ст. класифікують територію замкової гори міста [4, с. 443; 13, с. 74–76, 96], де культурні прошарки перемішані, а час зведення фортифікацій взагалі не встановлений. Відзначимо, що в ході розвідкових досліджень К. Бернякович, незважаючи на доволі широке датування шару

IX – XIII ст., не зафіксував горизонту IX ст., про що свідчить відсутність ліпної кераміки і хроноіндикатори. Найбільш ранні з них – сережка X ст. (?) і монета угорського короля Бейли II (1131 – 1141 рр.) [4, с. 441]. В якості першої письмової згадки дослідник навів свідчення єпископа Ліутпранда про Ужгород (Ungogradus) X ст. [4, с. 439], хоча сам єпископ нічого подібного не писав. Виходячи з наявних на сьогодні матеріалів, можемо констатувати, що на замковій горі в Ужгороді не було укріплень, тим паче центру князівства, який би могли захопити угри на зламі IX – X ст.

Д. Чаплович припускав можливість місцезнаходження згаданого Анонімом ужгородського городища, щоправда теж без належної доказової бази, в Горянах [46, s. 170]. В урочищі Ротонда в 2007 – 2008 та 2012 – 2013 рр. розвідки здійснила археологічна експедиція Ужгородського національного університету. Під час робіт встановлена відсутність на пам'ятці горизонту IX ст. і фортифікаційних споруд взагалі [33, с. 182–185; 34, с. 210–219]. Відповідно, і в Горянах не знаходимо даних, які б свідчили про можливість штурму укріплень Унгу уграми.

Друге згадане Анонімом городище (Боржавське), інша назва – Вари (угор. «var» – «фортеця, замок»), на відміну від Унгу, локалізоване точно. Розміщене в низинній місцевості за 200 м на південний схід від с. Варієво Берегівського району. Відстань від пам'ятки до старого русла Боржави – 15 м, до Тиси – 175 м, Площа городища 0,7 га. Його підтрикутну форму визначає природна конфігурація мисового пагорба, який височіє (на 2 – 3 м) над заплавою річки. Вал зберігся на мисі (відрізок довжиною 40 м, висотою до 5 м) і з напільного боку городища, де його висота сягає 8,5 м. У східній і західній частинах пам'ятки валу не простежено. В середній частині напільного валу був в'їзд у вигляді невеликої улоговини на гребені насипу (10 м ширини, 1,5 м глибини). Перед напільним відрізком валу П. Раппорт і М. Малевська відзначили наявність заплаилого рову [36, с. 63], який на даний момент візуально не простежується. Землю із нього використали для зведення насипу. Внутрішня площа городища і частково вал знищені сільським кладовищем кінця XIX – першої третини XX ст. Територія за межами укріплень, яка примикає до заплави, заболочується під час дощів і повеней. На південь від городища розміщене селище, відділене від низини схилом висотою до 2 м. Вперше городище оглянув Т. Легоцький і відніс його на основі «Gesta Hungarorum» до розряду пунктів, які існували до проникнення в регіон угорців, тобто до кінця IX ст. [49, old. 67]. В полі зору археологів-професіоналів пам'ятка опинилася у другій половині XX ст. Але К. Бернякович, знову на основі свідчень «Gesta Hungarorum», вважав за можливе віднести городище до слов'янських старожитностей і визначити його утворення часом до вторгнення угорців в регіон [4, с. 437]. Серію

шурфувань городища провели експедиції Львівського Інституту суспільних наук АН УРСР у 1961 р. на чолі з М. Смішком, Ленінградського філіалу Інституту археології АН СРСР під керівництвом П. Раппопорта у 1963 р. і Закарпатського краєзнавчого музею в 1964 р. (С. Пеняк). Однак, результатів робіт першої експедиції не було введено до наукового обігу, крім невеликого повідомлення С. Пеняка про декілька шурфів у центральній частині городища і зібраний незначний керамічний матеріал (фрагменти кружальних горщиків) [13, с. 72]. Друга експедиція зняла план пам'ятки і при зачистці стінок ям на городищі збрала, знову в обмеженій кількості, кераміку X – XI ст. з переважанням характерних для XI ст. форм [35, с. 176; 36, с. 63, 69, рис. 5, 23–26]. Це були перші конкретні, хоча дуже мізерні та нестратифіковані дані, які свідчили про важливість подальшого вивчення пам'ятки для встановлення її датування. У результаті робіт, проведених С. Пеняком, досліджене межуюче з городищем селище траншеєю 12 × 2 м і східна частина валу траншеєю 18 × 2 м. При такій значній для даного пункту відкритій площі опубліковано фрагментарний, стратиграфічно не підтверджений матеріал, а при доволі неконкретному описі стратиграфії валу її не співставлено з певними знахідками, через що вирішення головного питання про час утворення городища не просунулося ні на йоту. Більше того, С. Пеняк, можливо, під впливом авторитету К. Берняковича, на основі свідчень Аноніма датував пам'ятку часом приходу угорців у Тисо-Дунайську низовину, тобто кінцем IX – початком X ст. [10, с. 49; 11, с. 59; 12, с. 9–10; 13, с. 72–73], що суперечило хронології отриманих матеріалів, особливо важливих у даній ситуації для підтвердження або спростування письмових даних. Дату виникнення городища, запропоновану закарпатським ученим, піддали критиці угорські дослідники, які відзначили спробу С. Пеняка жонглювати датуванням Вар з метою доведення існування на Закарпатті слов'янських князівств [9, с. 209–210; 38, с. 139]. Необхідно прийняти їх зауваження про відсутність політичного центру князівства VIII – IX ст. у Варах [11, с. 60], де не виявлено матеріалу вказаного часу. Проте, у вітчизняній науковій літературі досі продовжують відстоювати факт захоплення городища угорськими військами [14; 37, с. 21].

У 2005 – 2006 рр. додаткові роботи у с. Варієво провела археологічна експедиція Ужгородського національного університету. Шурфували вал з головною метою – встановлення часу його зведення. Також досліджували прилегле до городища селище. Стратиграфія валу й аналіз керамічного матеріалу дозволили говорити про зведення укріплень Вар у XI ст., що закрило питання ототожнення пам'ятки з центром слов'янського князівства VIII – IX ст. [21, с. 192; 23, с. 207–216]. Відповідно, спростовано інформацію Аноніма про знищення городища угорцями в 903 р., тому що на цей

час фортифікації Вар ще не існували. Отже, як і розгром війська Олега під Києвом, і приниження князя неіснуючого в IX ст. Галицького князівства, через відсутність конкретних підтверджених фактів можемо впевнено віднести до вигадок нотарія Бейли III і бої між угорцями і слов'янськими дружинами в північно-східній частині Верхнього Потисся з метою захоплення городищ Унг і Боржава [22].

Окремі закарпатські дослідники вважають, що, окрім наведених, Анонім згадує ще про один адміністративний центр слов'ян на території Закарпаття – Угочу (Виноградівський замок), землі якого захопили угри. На цій основі зведення Виноградівського замку як резиденції місцевого слов'янського феодала визначається ними IX ст. [16, с. 76–77], а в пізнішій літературі уточнюється, що замку не кам'яного, а земляного, тобто городища [15, с. 116]. Вважаємо неприйнятним оперувати вказаним свідченням нотарія в якості першої згадки про Виноградівський замок. Назву Угоча він не конкретизує й застосовує її не до замку, а для позначення певної території. Це навпаки свідчить про те, що Аноніму наприкінці XII ст. замок Угоча був невідомий і відзначаємо, що подібне вільне трактування джерела призводить до значного спотворення регіональної історичної дійсності. Наше твердження підкріплюється конкретними речовими даними, отриманими археологічною експедицією Ужгородського національного університету в 2007 р. Аналіз матеріалів Виноградівського замку став основою для встановлення такої хронологічної картини. Дозамковий час в урочищі Канків представлений шаром епохи пізньої бронзи (культура Станово XIV – XII ст. до н. е.). Як нереальні визначено твердження про наявність на замковій горі горизонту IX – XI ст. н. е., а зведення фортифікацій датовано серединою XIV ст. н. е. [31, с. 71–97; 32, с. 219–255]. Отже, Угочанського замку також не існувало в період можливого проникнення угрів й тому його помилково занесено до пунктів, зведених слов'янами для оборони від кочівників.

Пошук дослідниками хоч якихось центрів опору уграм призвів до життя цілу низку «городищ» Закарпаття IX ст. Однак, ці місцезнаходження не мають фортифікаційних споруд і культурного шару. Прикладом можуть бути Данілово, Олександрівка, Дулово, які не тільки увійшли в наукову літературу в якості укріплених пунктів [13, с. 77, 146], але і без аргументації розглядаються як фортифікаційні пам'ятки слов'ян VIII – IX ст. н. е., що підтверджують існування на Закарпатті ранніх державних утворень «Славиній» [37, с. 21].

Подібну ситуацію в інтерпретації пам'яток спостерігаємо і на території Східної Словаччини. До історичних реконструкцій не можуть бути залученими матеріали цілої низки пунктів, відомих за підйомними знахідками або незначними розвідувальними роботами. Це Бреков,

Беша, Конюш, Кошіце (Брег), Кузін, Оборін, Прешов (Градiско), Прешов – Солівар (Вархедь), Сеня, Сміжани (Градiско II) та Фінгіце [55]. Всі ці місцезнаходження є достовірними як городища, але із-за обмеженості досліджень їх датування на даний момент не достовірне.

Виключивши пункти, матеріали яких недостатні для безпохибного їх застосування, у Східній Словаччині на сьогоднішній день маємо всього два достовірних городища зламу I – II тис. н.е., на яких проводилися стаціонарні розкопки і отриманий достатній для інтерпретації матеріал: Земплін та Шарішське Соколовце.

Земплінське городище розміщене на правому березі р. Бодрогу (уроцище Вархедь), неподалік від злиття Ондави і Латориці. Валом оточена овальна площадка на невеликому підвищенні розміром 240 x 150 м (2,4 га). З західного пологого боку городища вал особливо міцний (10 м висоти при ширині основи 30 м). З трьох боків, на півночі, півдні і заході пам'ятки простежені входи. Культурний шар пам'ятки значно знищений пізнішою забудовою (цвинтар, церква).

Археологічні розкопки на місцезнаходженні проводяться з 1933 р. Ш. Яншак виділив три горизонти заселення: пізньокам'яного віку, епохи латену і середньовічний. Додаткові дані принесли розкопки 50-х рр. На основі аналізу отриманих даних Б.Бенадік виділив на городищі кілька культурних горизонтів: гальштату, кельто-дакійський, великоморавський і X – XI ст. н. е. Встановлено, що першопочатково укріплення зведені в середині I ст. до н. е., а в середньовіччі, у зв'язку з необхідністю, добудувалися. Це стосується, в першу чергу, східної частини валу.

Городище згадується в угорському літописі як слов'янське городище періоду «завоювання угорцями батьківщини». Як слов'янське городище IX ст. інтерпретують Земплін словацькі вчені [56, s. 35]. Вони на основі назви городища Анонімом як каструма Землун, Землін, а також у 1219 р. як каструма Землун вважають, що свою назву пункт отримав від слов'янського земляний град [55, s. 23] і запевняють, що археологічні дослідження свідчать про великоморавські укріплення на місці латенського пункту, а в XI ст. була обновлена дерево-глиняна конструкція. Відзначають наявність на городищі шару XI – XIII ст. і припускають, що це слов'янське городище, зведене проти мадярів [55, s. 35].

Зауважимо, що великоморавський горизонт фіксується на поселенні поза межами фортифікацій, а реанімація укріплень в середньовіччі відноситься до X – XI ст. Це співпадає зі стратиграфічними спостереженнями і матеріалом, зібраним при розрізах валів. Серед індивідуального інвентарю відзначимо підвіску, яка є характерною знахідкою «давньоугорських» поховань X ст. [52, s. 446, tab. II, 8-10].

Друге городище на території Східної Словаччини (Шарішські Соколовці) розміщене на верхівці гори під назвою Градова гура (висота 737,5 м над рівнем моря). У 1965 р. пам'ятка досліджена В.Будінські-Кричкою, який на основі матеріалів незначних шурфувальних робіт продатував її X ст., відзначивши, що городище могло існувати і на початку XI ст. [44, s. 181].

Систематичні дослідження в Шарішських Соколовцях здійснив Ю. Береш у 1971 – 1972 рр. Зроблені розрізи чотирьох валів і закладені шурфи на самому городищі [42, s. 113-131]. Простежено кілька хронологічних горизонтів заселення, найранніший з яких відноситься до культури Гава. Встановлено, що вал акрополя зведений в епоху Великої Моравії, а вал городища характеризує змішаний керамічний матеріал IX і X сторіч. Самим пізнім (X ст.) був вал, який поділяв передграддя на дві частини.

Ю. Береш відзначив, що серед кераміки важко виділити матеріали IX ст. Незначна кількість фрагментів, визначених ним як характерні для IX ст., була перемішана з керамікою X ст., що, на думку дослідника, свідчить про безперервність заселення в IX і X ст. Вважаємо, що подібна стратиграфія матеріалу може бути результатом збереження традиційних керамічних форм IX ст. серед інвентарю X ст., який, на нашу думку, визначає дату зведення городища. Можлива і ситуація, що городище зведене на місці слов'янського поселення IX ст. н. е. У будь-якому випадку, відновлення укріплень в середньовіччі пов'язане з періодом угорського політичного домінування.

Взагалі, картографування й аналіз матеріалів достовірних городищ всього Верхнього Потисся дозволяє говорити, що вони були в основі нового районування при територіальній організації Угорської держави наприкінці X – на початку XI ст. н. е. і зведені для захисту північно-східного прикордоння [18, с. 140].

Акцентування уваги дослідників на можливості погрому уграми слов'янських городищ наприкінці IX – на початку X ст. відвело науковців від більш глобального питання про те, чи взагалі проникали ці кочівники на землі Верхнього Потисся. Для його вирішення ключовими виступають старожитності, які мали б залишити номади під час свого просування на землі «нової Батьківщини».

Перекочування угрів територією Закарпаття та Східної Словаччини фіксувалося за знахідками в Нижніх Воротах, Підполоззі, Сваляві, похованнями в Берегові, Чомі, Соломонові [19; 40, old. 130–135], Оросієві [2, с. 65], Земпліні, Стреді над Бодрогом, Добрі, скарбом арабських монет першої половини X ст. (400 екз.) біля м. Хуст [7, с. 201; 17].

Усі ці пам'ятки без належної аргументації було зараховано до угорських старожитностей значного відрізка часу – від проникнення до формування політичного утворення, який в історіографії дістав назву періоду «завоювання угорцями Батьківщини». Зауважимо, що етнонім «угорці» дослідники використали в історичному розумінні, тобто, без урахування багатоплемінного складу орди, участі «пізніх аварів» у наступному формуванні скотарського населення і проникнення нових груп кочівників, зокрема печенігів.

З накопиченням речового матеріалу було зроблено спробу пошуку археологічного змісту історичної назви «угорці» Карпато-Дунайського ареалу. Територіальні відмінності в обряді захоронення і в поховальному інвентарі «ранніх пам'яток» дозволили археологам розмежувати їх на дві значні групи. Першу було пов'язано власне з угорцями, які зайняли на початковому етапі проникнення землі Середнього Потисся, другу – з кабарями, які пристали до них під час переселення й осіли у верхній течії ріки [6, с. 33]. Визначення характерних рис матеріальної культури ареалу кабарів, проведене за принципом пошуку «неугорського в угорському світі», лягло в основу виділення притаманного цим тюркським племенам набору речей. У першу чергу, з ними було ототожнено пластинчаті сумочні бляхи й арабські дирхеми [9, с. 219]. Подібна історична побудова свідчила про кабарське (тюркське) походження найбільш ефектних пам'яток «угорців-завойовників» і, відповідно, увійшла в протиріччя з теорією про фіно-угорську етнічну приналежність вождя Арпада та його найближчого оточення. З другого боку, вона залишала за кочівниками всього Потисся збірну назву союзу племен – «угорці».

Необхідно зазначити, що своєрідність матеріальної культури номадів північно-східної частини Карпато-Дунайського ареалу дійсно сумнівів не викликає. Однак, на основі топоніміки й археологічних матеріалів рубежу IX – X ст. в угорській історіографії була справедливо відзначена неможливість кабарської атрибуції верхньотиських племен [39, с. 174–181]. Аналіз старожитностей номадів регіону свідчить, що практично весь їх речовий набір датується більш пізнім часом, ніж рубіж IX – X ст. та походить з територій на схід від Карпат. Спроби пояснити цю особливість торговельними зв'язками з населенням, що проживало за горами, успіху не принесли. Всі матеріали чітко вказують на проникнення у Верхнє Потисся в другій половині X ст. значної групи кочівників, не пов'язаної з угорським переселенням. Після конкретизації хронології та маршруту руху номадів у північну частину Потисся й аналізу свідчень середньовічних авторів [3, с. 267–320; 47] племінну належність пам'яток було переглянуто [24, с. 30–43; 25, с. 410–420; 27, с. 291–299; 28, с. 155–187; 29, с. 70–87; 30, с. 70–71].

На основі отриманої інформації можна стверджувати, що нове населення проникло на землі регіону через Верецький перевал у другій половині X ст. з Північного Причорномор'я, де, за свідченнями письмових джерел, в цей час локалізувалися виключно печеніги. Перегляд племінної належності номадів Верхнього Потисся змушує відмовитися від їх назви «завойовники Батьківщини», незважаючи на те, що всього за кілька сторіч їх повністю асимілювало населення Угорського королівства. На сьогоднішній день проникнення печенігів у Потисся сумнівів не викликає, однак залишається ціла низка невирішених питань, пов'язаних з визначенням хронології, характеру, причин і масштабності цієї події, а також подальшої долі племен, які перекочували з причорноморських степів за Карпати. Через мізерність даних письмових джерел, відповіді на поставлені питання можна отримати лише на основі археологічних матеріалів. Перший крок у розв'язанні проблеми – виділення речей, характерних для печенізької культури Карпато-Дунайського ареалу. Завдання полегшується тим, що вони або співпадають, або ні з «кабарськими» старожитностями, що вказує на початковий напрямок пошуку. Пов'язані з печенігами речі визначаються проникненням з територій на схід від Карпат через північно-східні перевали у другій половині X ст. Інвентар може відрізнятися походженням (з територій хазар, слов'ян або норманів), однак на момент подолання перевалів він весь належав саме печенігам. Необхідно зазначити, що не всі пам'ятки Карпато-Дунайського ареалу, де зафіксовано характерний для цих племен інвентар, залишили саме вони. Речі могли опинитися і в угорців, що займали на той час домінуючу частину території Карпатського басейну, у результаті обміну, а також дарування, втрати, у якості військового трофею тощо. Враховуємо і можливість зворотного процесу – поступання угорських речей до печенігів. На даний час за концентрацією інвентаря «східного» походження X ст. можна виділити печенізькі території, а синхронних речей «західного» походження – угорські. Тільки після цього можна говорити про контактні зони зі змішаною матеріальною культурою, де, вірогідно, ці два народи проживали спільно. Причому, на момент проникнення печенігів, через відсутність у Закарпатті та Східній Словаччині слідів «угорського» заселення першої половини X ст., ця територія не могла бути контактною зоною. Аналіз поховальних комплексів свідчить, що з печенігами у Карпато-Дунайському ареалі з'явилися використані в якості намист арабські дирхеми, завушниці екімауцького типу, керамічні намиста, застіжки сумочних ременів чернігівського типу, пластинчаті сумочні бляхи типу Веч, орнаментовані рослинним декором бляхи для скріплення волосся, палаші, посудини-кринки і низка іншого інвентаря [20, с. 174–185; 26, с. 635–640; 27, с. 291–299; 51, с. 161–170].

Тобто це ті категорії речей, які відзначалися своїм багатством на фоні інших старожитностей ареалу і були помилково зараховані до угорських. Саме вони, на думку науковців, визначали своєрідну і високохудожню культуру прибулих з Алмошем племен угрів, хоча їх хронологічно відділяло від цих подій майже сторіччя.

Картографування знахідок всередині Карпатської дуги вказує на їх особливу концентрацію у верхній течії р. Тиси. Скоріше за все, саме ця територія і була заселена печенігами наприкінці X ст. У меншій кількості подібні речі відомі у Середньому Потиссі та Північно-Східному Подунав'ї. Цей факт, у комплексі з аналізом місць виявлення західноєвропейських монет, дозволяє визначити вказані райони як «контактні зони угорської і печенізької культур».

Розповсюдження характерного для печенігів Закарпаття та Східної Словаччини інвентаря на сході від Карпатської дуги дозволяє встановити механізм потрапляння до них різних речей під час конкретних історичних подій. Це і контакти з Хазарським каганатом напередодні його розгрому, і знищення в 70–80-х рр. X ст. тиверських городищ Пруто-Дністровського межиріччя, і вбивство в 972 р. на дніпровських порогах князя Святослава. Верхнє Потисся можна визначити як основну територію осідання печенігів після подолання ними Верецького перевалу в останній чверті X ст. Сучасні дані археології про локалізацію печенігів у Карпатському ареалі, північніше від угорців, співпадають зі свідченнями твору візантійського імператора Костянтина Багрянородного про розміщення тут орд пачинакитів (печенігів) [3]. Питання залишаються тільки за конкретизацією датування їх переселення в регіон. Трактат «Про управління імперією» було завершено до 955 р., а за археологічними джерелами основне проникнення печенігів датується не раніше 70–80-х рр. X ст. Не виключено, що свідчення про локалізацію частини цих номадів всередині Карпатської дуги були вставлені до паризької редакції твору (кінець XI ст.) після смерті імператора, коли змінилися реалії розташування окремих племен Європи. Необхідно звернутися і до повідомлення угорського хроніста Аноніма. Він згадує поселення значної кількості бешенеїв (печенігів) на півночі Угорщини з метою захисту країни в той час, коли угорці припинили просування на захід і осіли в Карпато-Дунайському ареалі, тобто після 955 р. [47]. Дані археології і письмових джерел про проникнення печенігів до Карпатського басейну мають підтвердження в значній кількості топонімів печенізького походження на північних територіях і збереженні тут печенізької ономастики до XIII ст. [9, с. 211, 213–214]. Додатковим свідченням присутності цих кочівників у регіоні слугує аналіз народної творчості, насиченої історіями про бешеньовців.

Не зупиняючись на причинах спротиву «печенізькому питанню» у сучасній історіографії, відзначимо, що проникнення цих племен до Закарпаття і Східної Словаччини наприкінці X ст. – факт, а не припущення, яке вимагає додаткової аргументації. Особливе зацікавлення викликають причини переселення печенігів у регіон непопулярним для кочових народів маршрутом – через Карпатські перевали. Середина і друга половина X ст. в Європі характеризуються важливими історичними подіями. Це і поразка угорців, яка ознаменувала завершення їх експансії в Європі (955 р.), і знищення Хазарського каганату Святославом (965 р.), і Візантійсько-Болгарська, Візантійсько-Руська війни за участю угорців та печенігів та ін. Як одну з можливих причин, що змусили печенігів вийти на північні окраїни угорців, розглядаємо їх конфлікт з Київською Руссю. Більш конкретно – це могла бути серія ударів, нанесених номадам князем Володимиром (978 – 1015 рр.) наприкінці X ст. після загибелі від їх рук Святослава. Однак, у цьому випадку важко пояснити напрямок руху печенігів з Північного Причорномор'я на початковому етапі їхнього переселення. Найімовірніше, проникнення кочівників у Верхнє Потисся через Верецький перевал могли спричинити внутрішні конфлікти Степу, особливо після появи в 60-х рр. X ст. тут чергового значного контингенту номадів. Не виключена і роль у цих подіях половців, які після розгрому Хазарського каганату впритул наблизилися до кочів'їв печенігів. Ймовірно, кочівники йшли у Верхнє Потисся цілеспрямовано. Угорці дозволили цим племенам оселитися в регіоні, який, з одного боку, не цікавив їх як територія для кочування, з другого, вирішувалося питання захисту північної прикордонної зони. Тільки так можна пояснити той факт, що угорські загони не завдали удару по печенігах, які прийшли зі значними цінностями. Не останню роль у цьому зіграли і родинні зв'язки – мати вождя угорців Гейзи була печеніжкою. Можливо, саме за її проханням «родичів» пропустили до Карпатського басейну. На жаль для печенігів, родинності до них не відчував київський князь. Дружина Володимира, повідомленого про пересування кочівників, напала на їх ослаблені і розрізнені загони безпосередньо перед гірськими перевалами. Хронологічно ці події можна пов'язати з походом князя на міста Перемишль та Червен у 981 р. [8, с. 49]. Свідченням ударів по окремих печенізьких загонах були скарби арабських дирхемів, залишені номадами біля Карпат (Галич, Перемишль, Хустський р-н). Археологічні матеріали свідчать, що більша частина кочівників все ж досягла Верхнього Потисся, яке стало основною територією їх осідання у Карпатському басейні.

Відзначимо, що виділення старожитностей печенігів за Карпатами дозволяє прослідкувати переміщення племен, скоріше за все очолюваних Курєю, на рахунок яких були щонайменше три гучні перемоги: над

хазарами в Саркелі, над тиверцями в Пруто-Дністровському межиріччі і князем Святославом на дніпровських порогах. Відповідно, за наявними на сьогоднішній день археологічними матеріалами угрів X ст. н. е. на території Закарпаття та Східної Словаччини можна віднести до видумки Аноніма. На основі цієї середньовічної казки були суттєво спотворені реалії історичного розвитку значних територій, що міцно укріпилося в історіографії. Єдиний вихід з подібної ситуації – розгляд «з нуля» всієї сукупності пам'яток номадів з метою їх реальної племінної атрибуції. Питання може бути вирішене виключно на основі конкретизації хронології згаданих комплексів і з урахуванням картографування аналогій їх речового матеріалу.

Природньо, що цей перегляд треба починати з найбільш імпазантних, а відповідно і інформативних поховальних старожитностей. На території Східної Словаччини серед подібних пам'яток особливо виділяється місцезнаходження Земплін, відкриття якого кошицьким археологом В. Будінські-Крічкою у 1959 р. стало справжньою регіональною археологічною сенсацією. Під час розкопок курганного некрополя римського часу біля Земплінського городища, на височині Селмаломдомб, під насипом кургану № 4 дослідник натрапив на надзвичайно багате поховання, віднесене до доби завоювання угорцями Батьківщини [5, с. 97].

Кістяк був знайдений у дубовій труні, у видовбаній в скельній породі могилі, розміром 3,7 x 2,4 м, глибиною 1,58 – 1,6 м. Орієнтація небіжчика захід-схід, поряд розміщені рештки коня. Інвентар складався з ножа, наконечників стріл, шаблі, кінської зброї, стремен. На шії була золота гривна, а на руках золоті браслети, на грудях лежали шість позолочених срібних нашивок одягу. Поруч знаходилися шабля з золотою рукояткою в піхвах із золотими обкладками та позолочена срібна чаша [43, s. 311-322].

В. Будінські-Крічка, розуміючи важливість знахідки, запросив угорського дослідника Н. Фетіха у співавтори для публікації матеріалів. Н. Фетіх був одним з провідних фахівців-археологів міжвоєнної Угорщини, членом Шведської королівської академії наук та цілого ряду міжнародних наукових товариств. Та після 1945 р. дослідник так і не зміг прийняти нову ідеологію, за що був оголошений «буржуазним» вченим та позбавлений можливості займатися науковою роботою [53, old. 98-99]. Запрошення до співавторства для Н.Фетіха стало останньою надією для повернення до фаху, якою він нажалі не скористався, допустивши при інтерпретації матеріалу ряд грубих помилок. Воїна з земплінського поховання Н. Фетіх ідентифікував як угорського вождя Алмоша, вбитого власним сином Арпадом. Більше того, на думку вченого, під час поховання небіжчику відрубали голову та перевернули на живіт [5, с. 98].

Подібні припущення викликали шквал критики колег, які справедливо вказали на цілий ряд помилок дослідника [41; 48]. Н. Фетіх, вже не здатний на наукову дискусію, сприйняв цю критику як персональні напади. Тим не менше, його погляди, викладені у рукописі монографії *Das altungarische Fürstengrab von Zemplin* [45], надовго укорінилися в історіографії.

Насправді ж, матеріал земплінського поховання не вирізняється серед інших багатих воїнських поховань Верхнього Потисся, віднесених до «доби завоювання Батьківщини». На сьогоднішній день більшість вчених погоджується, що покійний міг очолювати рід або плем'я. Це підтверджують і результати антропологічних досліджень, згідно з якими вік похованого воїна був від 20 до 40 років. Ймовірно він був надто молодим, щоб носити титул вождя (тим паче відомо, що Алмош загинув у зрілому віці) [5, с. 98].

Румунський археолог М. Русу припустив, що земплінське поховання належить печенізькому або куманському князю [54, р. 210], але угорський дослідник І. Фодор зробив спробу заперечити це твердження. На його думку поховання X ст. не може належати куманам, оскільки вони з'явилися в регіоні значно пізніше, а поховальний обряд не має нічого спільного з печенізькими захороненнями тогочасної Східної Європи [48, old. 79].

У піднятій дискусії ми підтримуємо думку М. Русу, тому що за запропонованою нами схемою аналізу поховального інвентаря (датування кінцем X ст. і походження речей з розміщених на схід від Карпат територій) земплінське поховання належало саме печенігу, а не угорцю. До того ж і сам ритуал (впускне курганне захоронення і елементи обряду знешкодження небіжчиків) був характерний саме номадам-печенігам.

Загалом, на території Словаччини на сьогоднішній день відомо близько 200 поховань та могильників X – XI ст., визначених як давньоугорські [50, old. 274]. Більшість з них чекає на перегляд племінної атрибуції з урахуванням факту присутності на цих землях кочівників-печенігів.

Запропонована нами модель перегляду племінної атрибуції старожитностей номадів Закарпаття та Східної Словаччини значно уточнює канву історичного розвитку цих земель. З одного боку, вона змушує відмовитися від тверджень про існування князівства Лаборця наприкінці IX ст., але разом тим заперечується факт ганебного для місцевих слов'ян погрому і приниження з боку прийшлих угрів. З іншого боку сам факт проникнення угорських племен на зламі IX – X ст. відносимо до видумки Аноніма. При цьому зауважимо, що спокійний розвиток місцевих слов'янських племен був порушений лише в 70 – 80-х рр. X ст. приходом печенігів, які перекочували до Верхнього Потисся через Верецький перевал з Північного Причорномор'я.

Список використаних джерел:

1. Балагурі Е. Ужгород в давнину. Нові знахідки і відкриття / Е. Балагурі // *Історія Ужгорода*. – Ужгород, 1993. – С. 3-17.
2. Балог И. Легоцкий – первооткрыватель венгерских древностей в Верхнем Потисье / И. Балог // *Тези народознавчої наук.-практ. конф., присвяченої 160-річчю від дня народження Тивадара Легоцького 26–27 жовтня 1990 р.* – Мукачево, 1990. – С. 64-65.
3. Багрянородный Константин. Об управлении империей / Константин Багрянородный // *Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья*. – М., 1982. – С. 267-320.
4. Бернякович К. Древнеславянские памятники Закарпатской области (СССР) / К. Бернякович // *Slovenska archeologia*. – Bratislava, 1957. – V. 2. – S. 435-455.
5. Жиленко М. Історія дослідження старожитностей кочівників північної частини Карпатського басейну X – XI ст. / М. Жиленко // *Карпатика*. – Ужгород, 2012. – Вип. 41. – С. 94-109.
6. Кобаль Й. Закарпаття та угорці – завойовники Батьківщини / Й. Кобаль // *Екзиль*. – Ужгород, 1996. – № 1. – С. 32-33.
7. Кропоткин В. Время и пути проникновения куфических монет в Среднее Подунавье / В. Кропоткин // *Проблемы археологии и древней истории угров*. – М., 1972. – С. 197-202.
8. Літопис Руський. За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. – К., 1989.
9. Немет П. Образование пограничной области Боржавы / П. Немет // *Проблемы археологии и древней истории угров*. – М., 1972. – С. 206-220.
10. Пеняк С. Археологічні дослідження слов'янських пам'яток Закарпаття в 1964 році / С. Пеняк // *Тези доповідей та повідомлень до XIX наук. конф.* – Ужгород, 1965. – С. 49.
11. Пеняк С. Дослідження слов'янських пам'яток Закарпаття за роки радянської влади / С. Пеняк // *Тези доповідей до ювілейної наук. конф., присвяченої 20-річчю УжДУ. Серія історична (жовтень 1965 р.)*. – Ужгород, 1965. – С. 59-60.
12. Пеняк С. Слов'янське населення Закарпаття другої половини I тисячоліття н.е. / С. Пеняк // *Археологія*. – К., 1973. – Вип. 12. – С. 3-12.
13. Пеняк С. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI – XIII ст. / С. Пеняк – К., 1980.
14. Пеняк С. Історія Закарпаття з найдавніших часів до приходу угорців в Карпатську улоговину / С. Пеняк, П. Пеняк. – Ужгород, 1998.
15. Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси / И. Поп. – Ужгород, 2001.
16. Поп И. В горах и долинах Закарпатья / И. Поп, Д. Поп. – М., 1971.
17. Прохненко І. Давні уєри у Верхньому Потиссі / І. Прохненко // *Археологічні дослідження Львівського університету*. – Львів, 2005. – Вип. 8. – С. 372-387.
18. Прохненко І. Городища Верхнього Потисся зламу I – II тис. н.е. / І. Прохненко // *Carpatica-Carpatika. Давнина і сучасність*. – Ужгород, 2005. – Вип. 33. – С. 132-156.

19. Прохненко И. Пути передвижения венгров на территорию новой отчины / И. Прохненко // Древнее Причерноморье. Сб. ст., посвящённых 85-летию со дня рождения проф. Петра Осиповича Карышковского. – Одесса, 2006. – С. 166-176.
20. Прохненко І. Серезжки екімауцького типу в басейні р. Тиси (культурно-хронологічний аспект) / І. Прохненко // Carpatica-Карпатика. Давня та середньовічна історія Карпато-Дунайського ареалу. – Ужгород, 2006. – Вип. 34. – С. 174-185.
21. Прохненко І. Боржавське городище / І. Прохненко // Carpatica-Карпатика. Давня та середньовічна історія Карпато-Дунайського ареалу. – Ужгород, 2006. – Вип. 34. – С. 186-200.
22. Прохненко І. “Протистояння” чорних угрів і східних слов’ян у контексті історії Українських Карпат / І. Прохненко // Військово-історичний альманах. – К., 2007. – 2 (15). – С. 30-44.
23. Прохненко И. Исследование городища Боржава (Вары) (с. Вариево Береговского р-на Закарпатской обл.) / И. Прохненко // Satu Mare. Studii și comunicări. Seria arheologie 2006–2007. – Satu Mare, 2008. – XXXIII–XXIV/I. – S. 207-216.
24. Прохненко І. До питання про проникнення печенігів у Верхнє Потисся / І. Прохненко // Історичні студії. Збірник наукових праць з проблем давньої і середньовічної історії та етнології. – Ужгород, 2010. – Вип. 3. – С. 30-43.
25. Прохненко І. К вопросу о племенной атрибуции кочевнических древностей Верхнего Потисья X в. н.э. / И. Прохненко // Науковий і мистецький світ Федора Потоушняка. Матеріали міжн. наук. конф., присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого. – Ужгород, 2010. – С. 410-420.
26. Прохненко И. Дирхемы в контексте племенной атрибуции кочевнических древностей Карпатского ареала X в. н.э. / И. Прохненко // Identități culturale locale și regionale în context European. Studii de arheologie și antropologie istorică. In memoria Alexandri V. Matei. – Cluj-Napoca, 2010. – S. 635-640.
27. Прохненко И. К вопросу о гибели Екимэуцкого городища / И. Прохненко // Turgetia. Arheologie. Istorie Antică. Serie nouă. – Chișinău, 2011. – С. 291-299.
28. Прохненко И. Локализация печенегов в Карпатском бассейне / И. Прохненко // Carpatica-Карпатика. – Ужгород, 2011. – Вип. 40. – С. 155-187.
29. Прохненко І. Взаємини печенігів та Київської Русі за даними поховальних пам’яток Верхнього Потисся / І. Прохненко // Військово-історичний альманах. – К., 2011. – 2 (23). – С. 70-87.
30. Прохненко И. Проникновение печенегов в Верхнее Потисье / И. Прохненко // Материалы VIII Междунар. научн. конф. “Проблемы истории и археологии Украины” 9–10 ноября 2012 г. – Харьков, 2012. – С. 70-71.
31. Прохненко І. До історії замків Закарпаття / І. Прохненко, О. Гомоляк // Військово-історичний альманах. – К., 2009. – 1 (18). – С. 71-97.
32. Прохненко И. Результаты исследования Виноградовского и Королёвского замков в 2007 году / И. Прохненко, О. Гомоляк, В. Мойжес / И. Прохненко // Carpatica-Карпатика. – Ужгород, 2007. – Вип. 36. – С. 219-255.

33. Прохненко И. Горянское городище / И. Прохненко, В. Мойжес // *Carpatica-Carpatika*. – Ужгород, 2008. – Вып. 37. – С. 182-185.
34. Прохненко И. Раскопки многослойного поселения в Ужгороде–Горянах / И. Прохненко, В. Мойжес, К. Щербей // *Carpatica-Carpatika*. – Ужгород, 2009. – Вып. 38. – С. 210-219.
35. Раппопорт П. Военное зодчество Западно-Русских земель X–XIV вв. / П. Раппопорт. – Л., 1967.
36. Раппопорт П. Обследование городищ Прикарпаття и Закарпаття на территории Советского Союза / П. Раппопорт // *Acta archaeologica Carpathica*. – Krakow, 1963. – V. 1–2. – С. 61-76.
37. Тиводар М. Етнокультурні процеси та особливості етнічної історії Закарпаття в I тисячолітті нашої ери / М. Тиводар // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія історія*. – Ужгород, 2003. – Вып. 9. – С. 13-25.
38. Фодор И. Вопросы изучения древневенгерских памятников Закарпаття / И. Фодор // *Acta Hungarica*. – Ужгород, 1992. – 1. – С. 138-139.
39. Эрдели И. Кабары (кавары) в Карпатском бассейне / И. Эрдели // *Советская археология*. – М., 1983. – № 4. – С. 169-183.
40. *A honfoglaló Magyarorság*. – Budapest, 1996.
41. Bartha A. Hozzászólások Fettich Nándor: Das altungarische Fürstengrab von Zemplin című könyve kéziratához / A. Bartha, I. Bartucz, I. Bóna, I. Dienes, Gy. Győrffy, L. Korrig, Gy. László, Z. Oroszlán, D. Pais // *Archaeologiai Értesítő*. – Budapest, 1966. – 93 szám. – Old.278-283.
42. Béreš J. Výsledky doterajšieho výskumu slovanského hradiska v Šarišských Sokolovciach / J. Béreš // *Nové obzory*. – Košice, 1974. – 16. – S. 113-131.
43. Budinský-Krička V. Staromadžarský náčelnickýhrobzo Zemplína / V. Budinský-Krička // *Archeologické rozhledy*. – Praha, 1965. – XVII. – 3. – S.309-338.
44. Budinský-Krička V. Pokusný výskumnaslovanskomhradiskuv Šarišských Sokolovciach, okr. Prešov / V. Budinský-Krička // *Nové obzory*. – Košice, 1967. – 9.
45. Budinsky-Kricka V. Dasaltungarisch e Fürstengrabvon Zemplin / V. Budinský-Krička, N. Fettich. – Bratislava, 1973.
46. Čaplovič D. Včasnostredoveký vývoj v oblastiach severovýchodných Karpát a v hornom Potisí D. Čaplovič // *Slovanské štúdie*. – 1992. – 2. – S. 153-170.
47. *Gesta Hungarorum*. Літопис Анонімуса про діяння угорців під час пошуків і віднайдення Батьківщини / Пер. з лат. та угор. К. Наїнавера. – Ужгород, 2005.
48. László Gy. Megjegyzések a zempléni sírról / Gy. László // *Archaeologiai Értesítő*. – Budapest, 1976. – 103szám. – Old. 79-84.
49. Lehoczky T. Adatok hazánk archaeológiájához különös tekintettel Beregmegyére és környékére. I-II kötet / T. Lehoczky.. Munkács, 1892. Szerkesztő: J. Kobály. – Ungvár, 2001.
50. Nevizánszky G. Újabb adatok a mai Szlovákia honfoglalás kori településtörténetéhez / G. Nevizánszky // *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei*. – Miskolc, 1996. – Old. 274-287.
51. Prohnenko I. Az arab dirhemek szerepe a Kárpát-medence X századi nomád emlékeinek meghatározásában / I. Prohnenko. // *Карпатика. Старожитності*

- Карпатського ареалу. – Ужгород, 2010. – Bun. 39. – С. 161-170.*
52. Rejholcová M. *Pogrebiskoz 10. storočiam Dubniku / M. Rejholcová // Slovenská archeológia. – Bratislava, 1988. – XXXVI-2. – S. 433-454.*
53. Révész L. *Honfoglaló magyarok Északkelet-Magyarországon / L. Révész // ÚjHolnap. – 1996. – 41 szám. – Old. 96-106.*
54. Rusu M. *The Autochthonous Population and the Hungarians on the Territory of Transylvania in the 9th – 11th Centuries / M. Rusu // Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Population on the Territory of Romania. Bibliotheca Historica Romaniae, XVI. – București, 1975. – P.201-217.*
55. Slivka M. *Hrady a hrádky na východnom Slovensku / M. Slivka., A. Vallašek. – Košice, 1991. – 271 s.*
56. Vizdal M. *Kvývinu interpretácií zlomových procesov a základných otázok z dejín slovanov / M. Vizdal // Fenomén slovanstva, jeho filozofické, teologické, politologické a literárnohistorické reflexie. – Prešov, 2004. – I. – S. 29-44.*

Павло Пеняк,
кандидат історичних наук,
Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ

СЛОВАК – ДОСЛІДНИК ВЕРХНЬОГО ПОТИССЯ

Стаття присвячена науковим здобуткам словацького вченого-археолога Войтеха Будінського-Крічки. З його ім'ям пов'язується становлення у Словаччині археології, створення Інституту археології Словацької академії наук, вивчення історії раннях слов'ян. Особливо плідним став період діяльності у місті Кошице, коли проводилося археологічне дослідження Верхнього Потисся.

Ключові слова: *Войтех Будінський-Крічка, пшеворська культура, пражішський тип, поховальний ритуал.*

Серед словацьких вчених-археологів ХХ ст. чільне місце посідає постать професора Войтеха Будінського-Крічки (24.07.1903 – 5.01.1993), з ім'ям якого пов'язується становлення у Словаччині археології як самостійної історичної дисципліни, створення Інституту археології Словацької академії наук, вивчення історії раннях слов'ян, найдавніших часів Верхнього Потисся.

Войтех Будінський-Крічка народився 24 липня 1903 року в Ружомберку. Після закінчення місцевої гімназії у 1923 році вступив на філософський факультет університету Я.А.Коменського у Братиславі, де навчався до 1927 року. Спочатку студіював право, а потім історію, географію, етнографію. Спілкування у стінах університету із всесвітньовідомим славістом професором Я. Ейснером привело до захоплення археологією, якою майбутній вчений почав займатись фахово. Для вдосконалення своїх професійних знань і вмінь з археології Центральної і Південно-Східної Європи протягом 1927 – 1928 років В. Будінський-Крічка проходив стажування у знаному науковому центрі – Ягеллонському університеті Кракова (Польща) [16, s. 455].

Після закінчення вузу спочатку викладав у гімназії Клаштора біля Знева, а потім перейшов на роботу до Словацького національного музею в Мартині. За час роботи в музеї (1929 – 1933) разом із Яном Ейснером провів низку археологічних експедицій, став куратором археологічного

відділу. У 1933 році В.Будінські-Крічка переїжджає до Праги, де до 1939 року працював в Інституті археології [14]. На території Чехії протягом 1933 - 1938 років досліджував доісторичні (Мала Беля, Вліневец, Требушіце), ранньосередньовічні (Градско Праховскей скали) і пізньосередньовічні поселення (Острів біля Давлі) [15]. У 1937 році разом з В. Ондрухом організував виставку «Словащина в найдавніший період історії», яка стала першою презентацією досягнень словацької археології в Чехії.

У 1939 році, коли Чехословацька держава стала об'єктом експансії з боку фашистської Німеччини, В. Будінські-Крічка повертається до Мартина, очоливши археологічний відділ Словацького Національного музею, де працює до 1951 року. Саме у цей період з'являються і перші синтетичні праці вченого, присвячені найдавнішим часам історії Словащини: «Vytvarný prejav slovanskeho praveku», «Slovenské dejiny. Slovensko v praveku» [4; 5]. Паралельно почав викладати на філософському факультеті Братіславського університету ім. Я. А.Коменського. Впродовж 1940 - 1944 років – доцент, 1944 - 1950 років - професор, очолював кафедру археології [13, s. 67 - 68]. За цей час із стін університету вийшла плеяда молодих науковців, яка влилася до новоствореної в 1953 році Словацької академії наук, в тому числі і одного із нових інститутів – археології. У 1951 році В.Будінські-Крічка був безпідставно звинувачений комуністичною владою у антидержавній діяльності і засуджений до восьми років ув'язнення. Лише після неодноразових звертань Я. Ейснера до судових органів його ученя у 1954 році був помилуваний. Цього ж року переходить на роботу до новоствореного відділу Інституту археології у місті Кошице, протягом 1958 - 1974 років був його керівником [12, s. 119 – 120]. Основне завдання відділу полягало в археологічному дослідженні Східної Словащини і суміжних територій Карпатського басейну, зокрема, Верхнього Потисся. Час роботи у Кошице став найбільш плідним у наукових здобутках вченого.

Заслугою вченого було вивчення старожитностей пшеворської культури на теренах Східної Словащини, де вони стали відомі не тільки за похованнями (Земплин), але також і за знахідками з поселень (Пряшів, Коштяни, Шебастовце, Міхайловце, Гуменне) [7, s. 24–25; 9, s. 5–58; 10, s. 208–214]. На думку вченого, носії пшеворської культури проникають у Верхнє Потисся через карпатські перевали у часи її найвищого піднесення. На основі археологічного матеріалу стало можливим виділити в ній два компоненти. Перший – військовий, який ототожнюється з германським войовничим племенем вандалів, другий – землеробсько-скотарський, пов'язаний із слов'янською експансією на південь і тим самим початком слов'янського заселення Верхнього Потисся.

Ймовірно, що носії пшеворської культури зіткнулися із залишками місцевого населення, з кельтськими елементами у матеріальній культурі і змішалися з ними. З огляду на це цікавими були матеріали з могильника в Земпліні, на якому поряд з дакійським поховальним ритуалом (крім курганних насипів) В. Будінські-Крічка відкрив поховання з трупоспаленням в ямах і урнах, датовані другою половиною II ст. н. е., що нагадує поховальний обряд носіїв пшеворської культури [7, s. 126]. Для цієї групи артефактів були притаманними високі мископодібні посудини з конусовидним тілом і прямим дном, профільовані миски, прості, донизу звужені горщикоподібні посудини, які орнаментовані ринвами або рядами ямок. У військових похованнях зустрічається зброя і військово спорядження, а з прикрас найбільше зафіксовано фібул. На основі нинішнього стану археологічних досліджень старожитності пшеворської культури у Верхньому Потиссі датуються II – IV ст. н.е. [3, с. 184].

До групи пам'яток, які безпосередньо пов'язуються з ранніми слов'янами, В.Будінські-Крічка та інші словацькі археологи віднесли так звану пряхівську групу артефактів – це в основному поселення, відкриті в долині річки Торіси і Кошицькому краї. Розкопки вченого в Пряшеві у 1954, 1955 і 1959 роках на площі Павловича і прилеглої до неї вулиці Будувательської, датовані пізньоримським часом і початком епохи переселення народів, стали цікавими з точки зору давньослов'янського заселення Східної Словаччини [9, s. 5 - 58]. Слов'янська належність цих пам'яток аргументується знахідками горщикоподібного посуду без орнаменту чи орнаментованого хвилястими лініями на плечиках. Цей посуд нагадує за формою слов'янську кераміку городищної доби (VII - IX ст.). Речовий матеріал пряхівського типу (сіра кераміка, виготовлена з добре відмуленої глини, посудини-зерновики, фібули) свідчить про сильний вплив римсько-провінційної культури, а також доби переселення народів. Ян Ейснер не сумнівався у слов'янській належності знахідок із Пряшева, академік Богуслав Хроповський вважав пряхівський тип важливим етапом процесу слов'янізації Тисо-Дунайського басейну. Пам'ятки пряхівського типу В. Будінські-Крічка датував III – V ст. н.е. [2, s. 89].

Поряд з опрацюванням раніше відкритих слов'янських пам'яток Словаччини, вчений здійснив широкі польові дослідження, що дало змогу перейти від простого опису до теоретичних узагальнень. Так, наприклад, ліпна кераміка, яка має вирішальне значення для вирішення проблеми заселення слов'янами Східної Словаччини, була виявлена В.Будінським-Крічкою у Великих Траканах, Дворянках (район Требішов), Блатне Ремети (район Міхайловце), Кошице-Шебастовце, Вранов-над-Топльов та інші [10, s. 208 – 214; 11, s. 27 – 29]. Серед неї він виділив дві групи. До першої було віднесено посуд горщикоподібних форм, який виготовлений з глини з

домішками дресви, товстостінний, з бугристою поверхнею, з переважанням коричневого кольору над сірим, темно-сірим і червоно-коричневим. На особливу увагу заслуговують фрагменти жаровен і сковорідок, виготовлені із спеціально обробленої глини. Кераміка другої групи представлена посудом з більш тонкими стінками, переважно горщикоподібних форм, підправлена на гончарному крузі, глина з домішками піску чи пісчано-слюдиєстих частинок, з бугристою поверхнею.

На поселенні Войнатіна Михайловецького округу В. Будінські-Крічка виявив слов'янську кераміку, виготовлену з глини з домішками піску, орнаментовану стрічками горизонтальних ліній. У селі Турнянська Нова Вес Кошицького округу знайдено фрагменти кераміки, які датуються середньою і молодшою городищною добою (IX - XIII ст.). У тісті кераміки – домішки піску і вапняку, орнаментация – хвилясті і горизонтальні лінії [2, s. 112]. Сліди трьох житлових ям зафіксовано на поселенні в селі Жарнов Кошицького округу. Крім цього, зібрано фрагменти кераміки, вугілля, недиагностовані залізні предмети. Поселення датовано старшою фазою середньої доби городищ (початок IX ст.). У 1954 році В. Будінські-Крічка заклав шурф на городищі Мочідлани на Пряшівщині. Тут було розрізано площу городища і його земляні укріплення. Було виявлено фрагменти середньовічної кераміки, жорно, залізні предмети, на основі яких городище датовано кінцем XII - XIII ст. [2, s. 128].

Наслідком кропіткої роботи вченого стали ряд статей, в яких накреслено історію слов'янських племен на території Східної Словаччини. Це, зокрема, «Slovanske osídlenie na severovýchodnom Slovensku», «Príspevok k poznaniu Slovanského osídlenia na juhovýchodnom Slovensku», «Nález poľnohospodarských nástrojov na slovanskom sídlisku v Smizanoch» та багато інших. Всього перу вченого належить понад 300 публікацій, присвячених різним аспектам давнього минулого Словаччини [12, s. 119 – 120].

Заслугою В. Будінського-Крічки, безперечно, було вивчення поховального обряду давніх слов'ян. Так, у 1948 році вчений разом з А. Шквареком розкопали десять курганів на могильнику в селі Топольовка Гуменського округу. У переважній більшості кургани мали округлу в плані форму, діаметром 4 - 7 м, середня висота курганів 0,25 - 0,7 м, серед знахідок - уламки кераміки, вугілля, перепалені людські кістки. На основі керамічного матеріалу дослідник датував курганний могильник середньою і молодшою добою городищ (IX - XI ст.) [1, s. 58].

У 1949 році на околиці Краловського Холмця археолог вивчав курганний могильник, на якому було засвідчено сорок три цілих, шість порушених оранкою і земляними роботами курганів і сімнадцять, на яких зафіксовано сліди шурфів і ям [8, s. 67 - 68]. На думку В. Будінського-

Крічки, саме ці шурфи і ями належали дослідженням засновника закарпатської археологічної школи Тиводара Легоцького. Ним було розкопано чотири кургани, які мали округлу в плані форму, діаметром від 7 до 10 м, вдалося виділити як чоловічі, так і жіночі поховання. Чоловічі, як правило, супроводжувалися залізними обручами, скобами, пряжками, жіночі – пряслицями, підвісками. Датуються кургани VII -IX ст.

За результатами розкопок курганних могильників вдалося виділити ряд типів поховального ритуалу. Так, поховання на давньому горизонті характеризується перенесенням останків від кремації на місце, над яким споруджувався ґрунтовий насип. Ці останки склалися або із залишків багаття разом з перепаленими кістками, або переносилися в очищеному вигляді. Такий спосіб зафіксований на двох курганах в Краловському Холмці і десяти курганах у Топольовці [1, s. 72].

Поховання, у яких рештки від кремації у вигляді ретельно перебраних кісток були зсіпані на купку, були засвідчені на Краловсько-Холмецькому могильнику - в курганах VI, VIII, IX, X [8, s. 37 – 56]. Наступний тип - поховання, в яких, крім залишків основної частини останків від кремації на купках, деяка їх частина містилася в ямках. Прикладом такого поховального ритуалу може служити поховання на Краловсько-Холмецькому могильнику в курганах II,V. Варіантом захоронення на давньому горизонті слід вважати поховання у вигляді кам'яних скриньок, такі поховання виявлені на могильнику в Краловському Холмці в курганах II,V.

Для урново-ямкового варіанту притаманним було те, що, крім поховання основної частини останків від кремації в урні, решту останків поміщали у супровідних ямках. Таке поховання було відкрито В. Будінскім-Крічкою в кургані I на Краловсько-Холмецькому могильнику [8, s. 84]. Ще один варіант – ямково-горизонтний передбачав, що частина трупоспалення розміщлася не тільки в ямках, але була розкидана на давньому горизонті або зібрана у невеликі пригоршні. Такий поховальний ритуал засвідчено в курганах IV,V на Краловсько-Холмецькому могильнику [8, s. 92 - 93]. На основі вивчення курганних могильників у Краловському Холмці, Стредінад-Бодрогом, Топольовці дослідник підготував ґрунтовну працю «Slovaké mohyly na východnom Slovensku» [6, s. 138 – 205].

Усе своє свідоме життя Войтех Будінскі-Крічка був палко закоханий в археологію, в розкриття невідомих таємниць давнього минулого Словаччини. Це був блискучий знавець проблем слов'янської археології. Таким він назавжди залишиться у пам'яті широкої наукової громадськості, колег, учнів і послідовників не тільки в себе на батьківщині, але й в Чехії, Угорщині, Україні (зокрема, колег із Закарпаття), інших країн.

Список використаних джерел:

1. Будински-Кричка В. О погребальном обряде славянских курганов в Словакии / Войтех Будински-Кричка // *Acta archaeologica Carpathica*. – Krakow, 1958. – 1. – S. 60 – 73.
2. Будински-Кричка В. Новые материалы для изучения древнеславянской керамики на поселениях Восточной Словакии / Войтех Будински-Кричка // *Slovenská archeológia*. – 1990. – XXXVIII-1. – S. 89 – 146.
3. Пеняк С.І., Пеняк П.С. Археологія Закарпаття: історія дослідження / Степан Іванович Пеняк, Павло Степанович Пеняк. – Ужгород, 2013. – 256 с.
4. Budinský-Krička V. Výtvarný prejav slovanskeho praveku / Vojtech Budinský-Krička. – Martin, 1942.
5. Budinský-Krička V. Slovenske dejiny. Slovensko v praveku / Vojtech Budinský-Krička. – Martin, 1947.
6. Budinský-Krička V. Slovanské mohyly na vychodnom Slovensku / Vojtech Budinský-Krička // *Slovenská archeológia*. – 1958. – 6. - № 1. – S. 138 – 205.
7. Budinsky-Krička V. Výskum na mohylníku v Zemplíne roku 1958 // Referáty o pracovných výsledkoch československých archeologov za rok 1958. – Liblice, 1959. – část II. – S. 123 – 138.
8. Budinský-Krička V. Kralovský Chlmec - záchranný výskum na slovanskom mohylníku / Vojtech Budinský-Krička. – Nitra, 1980.
9. Budinský-Krička V. Sídliisko z doby rímskej a zo začiatkov stahovania národov v Prešove / Vojtech Budinský-Krička // *Slovenská archeológia*. – 1963. – 11. – S. 5 – 58.
10. Budinský-Krička V. Šebastovce, okres Košice / Vojtech Budinský-Krička // *Významné slovanské náleziská na Slovensku*. – Bratislava, 1978. – S. 208 – 214.
11. Budinský-Krička V. Slovanské sídliisko v Blatných Remetách / V. Budinský-Krička // *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1974*. – Nitra, 1975. – S. 27 – 29.
12. Lamiová-Schmiedlová M. Vojtech Budinský-Krička. Spomienka pri nedožitých 95-tich narodeninách / M. Lamiová-Schmiedlová // *Slovenská archeológia*. – 1998. – XLVI-1. – S. 119 – 120.
13. Polla B. Archeológia na Slovensku v minulosti / B. Polla. – Martin, 1996.
14. Vojtech Budinský-Krička [Електроннийресурс]. – Режимдоступу: http://www.sk.wikipedia.org/wiki/Vojtech_Budinský-Krička. – Назвазекрану.
15. Vojtěch Budinský-Krička [Електроннийресурс]. – Режимдоступу: http://www.cs.wikipedia.org/wiki/Vojtěch_Budinský-Krička. – Назвазекрану.
16. Šolle M. Životní jubileum prof. PHDR Vojtěcha Budinského-Kričky/ M. Šolle // *Archeologické rozhledy*. – 1983. – XXXV. – 4. – S. 45

Ігор Шніцер,
кандидат історичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

МАРТИНСЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ 1918 РОКУ ТА ЇЇ МІСЦЕ І РОЛЬ В ІСТОРІЇ СЛОВАЦЬКОГО НАРОДУ

У статті розглянуто обставини прийняття Мартинської декларації 1918 року та її місце і роль в історії словацького народу. Доведено, що декларація стала ключовим актом, який засвідчив рішення словацьких політиків розірвати існуючі зв'язки з Угорщиною й утворити новий союз з чеським народом. Тим самим було розпочато нову сторінку в історії словацького народу.

Ключові слова: Мартинська декларація, словацький народ, теорія «чехословакізму».

Перша світова війна прискорила процеси національної ідентифікації пригноблених у Габсбурзькій монархії слов'янських народів. Словаки не були винятком. У ході війни їх політична еліта, відмовившись від традиційної державно-правової концепції вирішення словацького питання, яка передбачала надання словакам автономії у складі Угорщини, підтримала ідею утворення спільної держави чехів і словаків. У загальних рисах дану ідею вперше сформував Т.Г. Масарик. Він вважав, що союз чехів і словаків має національну основу, оскільки вони є однією нацією «смуги менших і малих народів» [1, s. 82]. Зважаючи на це, «чехи мають історичне право на самостійність чеських земель... Крім того, мають природне та історичне право на приєднання Словаччини, брутально пригніченої угорцями...» [1, s. 149-150]. Акцентуючи увагу на політичному союзі етнічно близьких народів – чехів і словаків, Т. Г. Масарик завжди підкреслював державотворче розуміння «чехословацької нації».

Словацькі політики в ідеї «чехословакізму» вбачали не тільки можливість реалізації «права на самовизначення» словацького народу, але й ефективний засіб його порятунку від повної втрати національної самоідентифікації. Адже до початку Першої світової війни в результаті завзятої політики мадяризації неугорського населення Угорщини словацький народ виявився на межі якщо не зникнення, то перетворення в «етногра-

фічний курйоз», за зразком лужицьких сербів, без будь-яких політичних перспектив. Багаторічний прем'єр-міністр Угорщини граф І.Тіса не раз заявляв, що «ніякого словацького народу не існує», і державна політика Будапешта повністю керувалася цими словами. Було ліквідовано середню освіту словацькою мовою, заборонялись культурні й просвітницькі організації. Кількість освічених і не змадяризованих словаків не перевищувала кількох тисяч чоловік. Здебільшого вони були католицькими й протестантськими священиками, які підтримували вогонь словацької національної культури, розкладений діячами Національного Відродження, яким в 1840-х роках вдалося кодифікувати словацьку літературну мову й пробудити принаймні у частини словаків національну самосвідомість. Зрозуміло, про політичне життя й права у такій ситуації говорити було неможливо, й угорський парламент обирав як правило лише кількох депутатів-словаків. Що стосується рівня життя словаків, то він був помітно нижчим, ніж у Чехії [2, с. 152]. За таких обставин неможливо було й думати про формування програми національної незалежності Словаччини.

Зважаючи на це, «чехословацька програма» Т. Г. Масарика була підтримана словацькими політиками. Про дві гілки (чеську і словацьку – авт.) єдиного (чехословацького – авт.) народу говорилося в Мікулашській травневій резолюції 1918 р. 24 травня 1918 р. А. Глінка, один з провідних словацьких політиків, публічно заявив: «Нам необхідно остаточно вирішити, з ким підемо далі – з угорцями чи з чехами. Не оминаймо це питання, скажімо відкрито, що ми за чехословацьку орієнтацію. Тисячолітній шлюб з угорцями не вдався – мусимо розійтись» [3, с. 63].

30 жовтня 1918 р. на зборах Словацької національної ради у Турчанському СвятомуМартині було прийнято декларацію словацького народу, яка проголосила словаків частиною «чехословацької нації» у культурному, мовному й історичному аспектах та висунула вимогу «необмеженого права на самовизначення на основі цілковитої незалежності» [4, с. 513-514]. Мартинська декларація проголошувала Словацьку народну раду єдиним легітимним репрезентантом словацького народу та водночас позбавляла угорську владу права діяти від імені словацького народу. Таким чином, Мартинська декларація 1918 року стала головним документом, який заявляв про розірвання союзу словаків з Угорщиною та санкціонував новий союз з чеським народом. Тим самим декларація стала однією з конституційних основ нової чехословацької держави.

З державно-правової точки зору, Мартинська декларація 1918 року була швидше емоційним проявом радості, ніж серйозною політичною програмою, яка чітко визначала умови співжиття двох народів в одній

державі. У тексті документу не згадувалися ні національна емансипація словаків, ні територіальні та політичні умови їхнього буття. Таким чином, перший і найважливіший політичний крок словаків у новій державі парадоксально представляв собою підтримку концепції «чехословакізму» у вигляді словацького «внеску» в нову державу, а входження словаків до нової державності здійснювалось через свого роду «напівдержавність» [5, с. 13]. Те, що з самого початку існування Чехословаччини до уваги не приймалися природні права словаків (сформульовані чеськими та словацькими співвітчизниками в Клівлендській та Піттсбурзькій угодах¹), і що віддавалася перевага концепції єдиної «чехословацької» нації, безсумнівно вело до деформації національної ідентичності словаків. Водночас це було помилкою словацьких політиків, яка в майбутньому привела до формування однієї з найбільших внутрішньополітичних проблем першої Чехословацької республіки – словацького автономістського руху на чолі з А.Глінкою.

Власне перші прояви місцевого автономізму можна було вже побачити на нараді Словацької національної ради (далі СНР) у Турчанському Святому Мартині [6, с. 57]. Адже один із проєктів декларації, підготовлений відомим політиком і юристом Е. Стодолою, передбачав закріплення за словаками права на автономію у майбутній чехословацькій державі [7, s.123]. Зважаючи на те, що більшість присутніх вважали таке рішення передчасним і недоречним, в основу Мартинської декларації ліг проєкт, підготовлений С. Цохом. Він же чітко не визначав умови співжиття двох народів в одній державі [8, s.14].

Вже наступного дня політики, які усвідомлювали даний недолік документу, зібралися на чергову нараду [9, s. 76]. На ній, Е.Стодола знову виніс на обговорення присутніх питання автономії словацьких земель у складі чехословацької держави. Будучи кваліфікованим юристом у галузі державного права, він доводив, що вона є вкрай необхідною через існування політичних, економічних та культурних відмінностей між словацькими й чеськими землями. На його думку, впровадження автономії мало відбутися не раніше, аніж за десять років – саме такий термін був потрібен, аби остаточно розірвати існуючі зв'язки з Угорщиною [10, s.19]. Пропозицію Е. Стодоли підтримав депутат сейму Ф.Юріга. Незважаючи на це, однозначного рішення з даного питання так і не було прийнято. Хоча, за пізнішим свідченням Е. Стодоли, більшість присутніх (п'ятнадцять голосів проти дев'яти) висловилися за автономію [11, s.135].

¹ У Клівлендській угоді від жовтня 1915 говорилося про федеративні відносини чехів і словаків, договір у Піттсбурзі (травень 1918 р.) гарантував словакам вже тільки автономію в рамках майбутньої держави.

Таким чином, Мартинська декларація 1918 року не містила чіткого визначення державно-правового статусу словацьких земель у складі чехословацької держави, а відтак дала можливість чеським політикам з перших днів існування молодої республіки зосередити владу у своїх руках та розпочати курс на побудову централізованої, унітарної держави. Це, враховуючи різний рівень політичного, соціально-економічного і культурного розвитку чеських і словацьких земель, не завжди відповідало інтересам словацького народу. Ситуацію ускладнював й той факт, що офіційна ідеологія «чехословакізму» заперечувала факт існування самостійного словацького народу. Автори теорії «єдиної чехословацької нації» Т. Г. Масарик і Е. Бенеш, ігноруючи факт окремого існування, розглядали чеський і словацький народи, як дві гілки єдиного «чехословацького» народу. Відповідно, з точки зору офіційної влади, чесько-словацьких протиріч в Чехословаччині не існувало. Ідеологічний стереотип у вигляді «чехословакізму» активно культивувався в період між двома світовими війнами. Але він, звичайно, не відображав усього спектру життєвих реалій, які породжували напруженість у відносинах між двома «ведучими» націями держави.

Реалізація Мартинської декларації 1918 року на словацьких землях наштовхнулася на низку перешкод. Будапештська влада, відмовляючись визнавати втрату словацьких земель, робила усе можливе, аби дестабілізувати ситуацію в краї. Водночас Словацька національна рада страждаючи від нестачі матеріальних та людських ресурсів не могла ефективно протидіяти проугорським силам. За таких обставин, словацькі політики майже одностайно демонстрували підтримку доктрині «чехословакізму», яка поступово вела до централізації влади в чехословацькій державі. Результатом цього процесу стало те, що влада у новій державі зосередилася у руках чеських урядовців. Більше того, сама Чехословацька республіка, у тій формі, у якій вона розбудовувалась після 1918 р., була, скоріше, державою чеською, аніж чехословацькою. І це не було випадковим, оскільки творці «чехословацької програми» апіорі припускали, що з часом нечисленна словацька еліта, «в обмін» на звільнення від угорців, прийме їх ідеали як свої власні. Однак цього не трапилось. Теорія «чехословакізму» порізному сприймалася, як чехами, так і словаками. Чехів вона влаштувала найбільше, оскільки давала можливість протистояти численній німецькій меншині в республіці. Словаки ж, хоча переважна їх частина і змирилася з існуючим статусом, вже з перших років існування молодої держави почали уперту боротьбу за визнання своєї національної самобутності. Вона утілилася у боротьбу за автономію Словаччини у складі Чехословацької республіки. Очолила її людова партія, окремі представники якої у 1920-х роках намагалися використати Мартинську декларацію у своїх інтересах.

Так, у 1928 р. В. Тука, один із лідерів людової партії, прагнучи радикалізувати автономістський рух, написав до новорічного номера газети «Словак» статтю під назвою «У десятому році Мартинської декларації». У ній політик заявив про існування особливого таємного додатку до Мартинської декларації від 30 жовтня 1918 р., який передбачав десятирічний випробувальний термін перебування Словаччини у складі чехословацької держави. Після його закінчення, писав В. Тука, за словацьким народом зберігається право самостійно вирішувати свою подальшу долю. Погрожував, що термін наближається, і якщо Словаччина не дістане повної автономії, настане «вакуум-юрис», припинення дії усіх попередніх угод і законів [12, s.3].

Зазначимо, що питання наявності в Мартинській декларації 1918 року таємного додатку широко обговорювалося у суспільстві в середині 1920-х років. У квітні 1926 р. воно навіть стало предметом спеціального судового процесу. Тоді суд постановив, що жодного додатку до декларації не існує. Незважаючи на це, питання й надалі залишалося відкритим. Особисто В. Тука вважав, що завдяки сприянню інженера Ганзалика йому вдалося віднайти «страчений» текст додатку. За нього він навіть заплатив останньому десять тисяч крон. І тільки наприкінці 1928 р. В. Тука зрозумів, що довіряти Ганзалику не варто, оскільки той активно співпрацює з центристськими партіями. Однак було вже запізно, оскільки його стаття «У десятому році Мартинської декларації» набула великого розголосу та спричинила гучний політичний скандал. Відомий політик М. Іванка відкрито звинуватив В. Туку в зв'язках з іредентою та в прагненні відторгнути словацькі землі від республіки [13, s.18]. Крім того, 26 травня 1928 р. він подав на людацького політика до суду за організацію напіввійськової організації «Родобрана» та постачання угорській владі таємної інформації про державну безпеку Чехословацької республіки. Однак, оскільки В. Тука володів депутатським імунітетом, притягнути його до відповідальності, без згоди парламенту, було не можливо.

У Національних зборах стаття В.Туки «У десятому році Мартинської декларації» стала предметом гострих дискусій ще в січні 1928 р. Депутати парламенту І.Дерер та І. Грушевський навіть звинуватили його у державній зраді. За таких обставин В.Тука очікував, яку позицію у даній ситуації займуть його однопартійці. Лідер людової партії А. Глінка став на його захист [14, s. 136]. На засіданні виконавчого комітету партії в Ружомберку 12 січня 1928 р. він заявив, що В.Туки не винний, а його стаття є лише «філософськими роздумами» [15, s. 52]. Це означало, що хоча людова партія й стала на захист В. Туки, існування таємного додатку до Мартинської декларації вона не визнає.

Підтримка людової партії не врятувала В.Туку від в'язниці. 5 жовтня 1929 р. за антидержавну діяльність його було засуджено до 15 років позбавлення волі. Цікаво, що окремі опозиційні до Праги сили й після цього спекулювали навколо таємного додатку до Мартинської декларації, однак безуспішно. На сьогоднішній день в офіційній словацькій історіографії спростовано тезу про існування таємного додатку до Мартинської декларації 1918 року.

Таким чином, Мартинська декларація 1918 року стала ключовим актом, який засвідчив рішення словацьких політиків розірвати існуючі зв'язки з Угорщиною й утворити новий союз з чеським народом. Без сумніву, це було по-справжньому революційне рішення, яке поклало крапку на тисячолітньому перебуванні словаків під владою угорців та розпочало новий, чехословацький етап в їх житті. При цьому Мартинська декларація не була позбавлена певних недоліків. Вона радше була емоційним проявом радості, ніж чіткою програмою співжиття двох народів в одній державі. У майбутньому, як показав час, це породило чимало проблем у взаємовідносинах словаків і чехів.

Список використаних джерел:

1. Masaryk T.G. *Nova Evropa. Stanovisko slovanske* / T.G. Masaryk– Brno: Doplnek, 1994. – 193 s.
2. Бобраков-Тимошкин А. *Проект «Чехословакия»: конфликт идеологий в Первой Чехословацкой республике (1918 – 1938)* / А. Бобраков-Тимошкин. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – 224 с.
3. Dušan J. *Slovaci do štatu Česko-Slovensko a Andrej Hlinka* / J. Dušan // *Andrej Hlinka a jeho miesto v slovenských dejinách*. – Bratislava: Davel, 1991. – S. 57 – 67.
4. *Martinska deklaracia // Dokumenty slovenskej narodnej identity a štatnosti*. – Bratislava, 1998. – Zv. I. – S. 513 – 514.
5. Хмел Р. *Словацкий вопрос в 20-м веке* / Р. Хмел // *Опыт демократических преобразований Словакии*. – Братислава: Институт общественных проблем, 2007. – С. 9 – 23.
6. Lettrich J. *Dejiny novodobeho Slovenska* / J. Lettrich. – Bratislava: Archa, 1993. – 224 s.
7. Kovač D. *Slovensko v Rakusko-Uhorsku* / D. Kovac. – Bratislava: Mlade leta, 1995. – 142 s.
8. Kružliak S. *Tvorcovia noveho Slovenska* / S. Kružliak // *Tvorcovia noveho Slovenska*. – Cambridge: Ontario, 1982. – S. 3 – 61.
9. Krajčovičova N. *Mikulaški stodoľovci – k zrodu modernej slovenskej zamožnej vrstvy* / N. Krajčovičova // *Historický časopis*. – 2003. – Ročník 51. – číslo 1. – S. 63 – 82.

10. Kovač D. a kolektiv. *Muži deklarácie* / D. Kovač a kolektiv. – Bratislava: Veda, 2000. – 222 s.
11. Grečo M. *Martinska Deklarácie* / M. Grečo. – Turčiansky Sv. Martin, 1947. – 180 s.
12. Tuka V. *V desiatom roku Martinskej Deklarácie* / V. Tuka. b. m. a r. v. – 10 s.
13. Ivanka M. *Proti tajnej irredente* / M. Ivanka. – Bratislava, b. r. v. – 32 s.
14. Derer I. *Slovenský vyvoj a ľudská zrada* / I. Derer. – Praha: Kvasnicka a Hampl, 1946. – 370 s.
15. Brezovský J. *Cesta k samostatnosti. Na okraj Tukovej borby* / J. Brezovský. – Bratislava: Nakladateľstvo čas, 1941. – 100 s.

Іван Стряпко,
кандидат історичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» У СЛОВАЧЧИНІ (1924-1939 РР.)

У статті автор звертається до проблеми функціонування товариства «Просвіта» на теренах Східної Словаччини. Робиться аналіз політики розширення культурно-просвітницької діяльності на землях заселених українцями за межами Підкарпатської Русі. Зокрема, автор виводить низку факторів, що вплинули на культурно-просвітницьку роботу просвітян на словацьких землях та розширення мережі читалень «Просвіти».

Ключові слова: *Просвіта в Словаччині, культурно-просвітницька діяльність, читальні, інтелігенція, емігранти.*

Товариство «Просвіта» відіграла важливу роль у національному та культурному відродженні Підкарпатської Русі. Ведучи активну просвітницьку, культурну, освітню діяльність серед населення, вона сприяла збереженню та розвитку культури населення, а також поширенню української культури.

Діяльність Товариства ставала об'єктом досліджень науковців, але, як правило, вони досліджували окремі аспекти її діяльності. Проблема діяльності просвітянського театру розкрита у працях Ю-А.Шерегія та Й.Баглая, вплив на літературний процес досліджували П.Ференц, М. Козак та інші. Єдиною загальною працею, у якій проаналізовано діяльність товариства «Просвіта» – «Нарис історії товариства “Просвіта” Карпатської Русі-України (1920-1939)» – П.Федаки [15]. Проте, жоден з них не досліджував діяльність Товариства за межами Підкарпатської Русі. Відтак пропонується дослідження є першим науковим дослідженням діяльності «Просвіти» в Словаччині².

² Варто відмітити, що єдиним дослідником діяльності «Просвіти» у Словаччині був М.Штець. Він досліджував проблему української мови в Словаччині й, зокрема, вплив «Просвіти» на цей процес.

Розвиток просвітянських організацій за межами Підкарпатської Русі був дуже повільним, мова насамперед йде про Східну Словаччину, де русини (українці) склали значний відсоток населення. В самій «Просвіті» не створювався жодний відділ, який би взяв на себе обов'язки створювати організаційну мережу в інших частинах Чехословацької республіки. По логіці цим повинна була займатися організаційна комісія, але аналіз протоколів засідань Головного Віділу (керівного органу) свідчить, що вона здебільшого переймалася організацією різномітних лекцій, а не структурних підрозділів.

Архівні джерела підтверджують індивідуальне ставлення керівництва до справи розширення організаційної мережі читалень та філій у Словаччині та Чехії. Позаяк, далі констатацій про тяжкість заснування читалень та скарги на перешкоди влади справа не пішла. Принагідно зауважимо, що Товариство не скористалося усіма своїми можливостями. Зокрема з 1923 р. членом Товариства став єпископ Пряшівський Діонісій Няраді, а його твір «Життя святого Кирила і Мефодія» [14, с. 234] видався накладом Товариства. Підтримка єпископа повинна була стати неабияким надбанням «Просвіти», а можливість спертися на його авторитет, при створенні мережі читалень у Східній Словаччині, мала стати заорукою успіху. На жаль, просвітянам не вдалося належним чином розпорядитися можливими перевагами.

Аналізуючи причини слабкості розвитку мережі читалень «Просвіти» поза межами Підкарпатської Русі, мусимо визнати, що вони переважно впливали з недоліків організації роботи самого Товариства. Протидія словацької влади хоч й існувала, та навряд вона могла стати на заваді процесу читалень та філій, адже русофільське «Общество им. А. Духновича», яке стояло на позиції передачі Пряшівщини до складу Підкарпатської Русі, зуміло розбудувати тут свою мережу, не зважаючи на протидію влади. Варто зазначити, що чехи ніколи не перешкоджали спробам заснувати читальні «Просвіти» безпосередньо в чеських землях, але й там вони виникають лише у 30-ті рр. Й нарікання керівництва про важкість заснування там читалень варто розглядати як намагання виправдати власні прорахунки.

Основною причиною слабого розвитку просвітянської мережі читалень у Словаччині слід вважати недоліки першого статуту Товариства. Згідно статуту діяльність «Просвіти» поширювалася лише на «цілу Підкарпатську область, заселену в більшій або меншій часті Русинами» [5, арк. 3]. Таким чином просвітяни самі ж собі унеможливили поширення й діяльність у Словаччині та Чехії. Оскільки статут новостворених читальні

чи філії повинен був бути затверджений окружним урядом. Виходячи з статутних вимог та юридичних тонкощів уряди не могли затверджувати статути, адже «Просвіта» сама обмежила свою діяльність виключно адміністративними кордонами Підкарпатської Русі. Логічно виникає запитання: чому Товариство обмежило свою діяльність адміністративними кордонами Підкарпатської Русі?

Вочевидь такі обмеження були викликані кількома факторами. По-перше, небажанням керівництва займатися організацією читалень. По-друге, на час затвердження статуту адміністративні кордони між Словаччиною та Підкарпатською Руссю не були визначеними, зважаючи на суперечку стосовно земель Східної Словаччини, де компактно проживали русини (українці). Ймовірно керівники «Просвіти» сподівалися, що ці землі будуть віднесені до складу Підкарпатської Русі й не подбали вчасно про розширення меж діяльності Товариства. По-третє, за межами Підкарпатської Русі та Східної Словаччини, в межах Чехословацької республіки, станом на 1920 р. не проживало значної кількості русинів (українців), а отже й не було потреби створювати читальні за межами вказаної території. Лише в середині 20-х рр. ХХ ст., в пошуках роботи, у промислові центри Чехословаччини мігрує велика кількість вихідців з Підкарпатської Русі, а отже виникає й потреба ведення серед них культурно-просвітницької роботи. По-четверте, недолік статуту можна пояснити ще й відсутністю досвіду ведення діяльності великих організацій серед керівництва «Просвіти», що й вилилося у ряд недоліків в її діяльності. Статут Товариства був складений на основі статуту львівської «Просвіти» 1890 р. і, очевидно, просто був пристосований до потреб Підкарпатської Русі без огляду на специфіку невизначеності адміністративних кордонів усередині країни.

Логічно виникає наступне запитання: чому українські емігранти, які мали набагато більший досвід культурно-просвітницької діяльності не вказали та вчасно не виправили цей недолік? На нашу думку, це можна пояснити тим, що при розробці та затвердженні статуту українські емігранти ще не мали достатнього впливу на «Просвіту», а їх кількість серед просвітян була досить скромною.

Усунення недоліків було покладено на Ю. Брацайка. Він повинен був розробити та представити новий варіант статут. Такий проект був внесений на розгляд та затверджений лише у 1924 р. Основні зміни у статуті торкнулися згаданої проблеми обмеження діяльності Товариства адміністративними межами Підкарпатської Русі. Згідно з другим статутом діяльність Товариства поширювалась на всю Чехословацьку республіку. Таким

чином, засновувати філії й читальні можна було по всій республіці, що й робилося в місцях скупчення русинів (українців) у Празі, Брно, Братиславі та інших великих містах.

Щоправда виправлення недоліків статуту не стало дало поштовху у розвитку просвітянських організацій в Чехії та Словаччині. У Східній Словаччині, яка протягом 1920-1924 рр. була поза межами впливу народовців, закріплюється та міцніє русофільський рух. Створення у 1923 р. русофільського «Общества им. А. Духновича» організаційно закріпило їх вплив у Східній Словаччині. Духновичівці розбудували мережу власних читалень у Пряшівщині та протистояли поширенню тут впливу «Просвіти».

Важливою причиною бездіяльності Товариства стала відсутність кадрів, які б могли вести культурно-просвітницьку роботу серед населення. Підтримка єпископа Пряшівського Д. Няраді була дуже важливою, але не вирішувала проблеми відсутності людей, які могли б організувати роботу читалень та філій. Українських емігрантів-народовців, які склали кістяк та найактивнішу частину просвітян в Підкарпатській Русі та чеських землях, у Словаччині було дуже мало, про що зазначає один з лідерів української громади Словаччини Євген Науменко [17, арк. 38]. Загалом організоване життя української громади в Словаччині починається з 1922 р., коли була створена «Українська Колонія» очолювана Л. Балицьким, яка співпрацювала з Українським допомогим комітетом у Празі [9, с. 11]. Діяльність організації була млявою, а у 1923 р. взагалі постала мова про її ліквідацію. В основному члени організації займалися тим, що підтримували українських емігрантів харчами та житлом. Для цього «Українська Колонія» утримувала барак. За час існування через барак пройшли близько 500 осіб, з них 54 доктори наук, 18 жінок та 7 дітей [9, с. 11]. Попри таку кількість людей українських емігрантів-народовців у Словаччині було мало. Так після створення «Спілки українських інженерів Словаччини», людей які мали необхідну освіту та здібності щоб вести культурно-просвітницьку роботу, 11 травня 1930 р., її членів нараховувалося 20 осіб [16, с. 9], станом на березень 1933 р. їх нараховувалося 41 особа [16, с. 10].

Ще однією причиною млявості «Просвіти» в Словаччині була мала кількість студентів як підкарпатських так й студентів з числа емігрантів. Основні емігрантські центри українців зосереджувалися в Австрії (Відень) та Чехії (Прага, Подебрад, Оломоуц, Брно). Тому тут виникають українські освітні центри: Український вільний Університет, Українська господарська академія тощо. Відповідно кількість студентської молоді тут була високою, а у університеті Я. А. Коменського дуже низькою. За

даними Є. Науменка станом на 1924 р. у Празі перебувало 1255 студентів, Подебрадах – 382, Брні – 170, Пршибрамі – 83, а в Братиславі лише 6 [17, арк. 51]. Враховуючи. Що саме студенти поряд з українськими емігрантами-народовцями були найбільш активною частиною просвітян то можемо твердити, що у Словаччині розиток просвітянського руху об'єктивно був важким.

Наслідком цього стало те, що впродовж 20-х рр. ХХ ст. ми не зустрічаємо згадок про активну діяльність читалень «Просвіти» у Словаччині. Поряд з тим, спроби організувати читальні Товариства та активізувати культурно-просвітницьку роботу, серед населення, існували. Активністю відрізнялися о. Бігарі та Ірина Невицька, дружина О. Невицького лідера Народної Ради у Старій Любовні, нагородженого львівською «Просвітою» у 1905 р. грамотою, але їхні зусилля не мали успіху. Довгий час не вдавалося організувати філію чи читальню, яка б стала просвітянським центром у Словаччині та взяла на себе координацію просвітянської діяльності. Економічна криза, яка почалася у 1929 р. також не сприяла налагодженні діяльності «Просвіти» у Словаччині. Що стосується українських емігрантів, які тако ж не брали активної участі у створенні організаційної мережі Товариства, то вочевидь вони не могли цього зробити через те, що вони були малочисельними та ропорошеними по Словаччині (мова передусім йде про людей які мали необхідну освіту).

Саме тому вести мову про активність «Просвіти» у Словаччині можна лише у 30-х рр. ХХ ст. Посилення народовецького руху пов'язане з кількома факторами. Першим фактором стало формуванням українських емігрантських організацій, які активно вдалися до культурно-просвітницької праці. Такою організацією стала «Спілка українських інженерів Словаччини» (11 травня 1930 р.). Попри те, що більшість її членів працювали по усій Словаччині, й не перебували в Братиславі, «Спілка...» перетворилася на організаційний центр для осіб руської (української) національності. Українські емігранти: О. Яременко, М. Мезенцев, Я.Івантишин, С. Зеркаль, Д.Зубченко, Г. Пустовар, О. Слинько, І. Катеринич, Є.Науменко відіграли важливу роль для становлення не лише «Просвіти» в Словаччині, але й організації студентського життя.

Другим фактором активізації «Просвіти» стало збільшення кількості студентської молоді у Братиславському університеті. Така тенденція цілком вписується у розвиток «Просвіти» й у межах Підкарпатської Русі. Саме зростання активності просвітянської молоді посприяла подоланню кризи в Товаристві та його активному розвитку.

Таблиця 1.

**Кількість студентів русинів (українців), які навчалися
в Братиславському університеті Я.А.Коменського [10, с. 46]**

Рік	Кількість студентів
1926	10
1928	12
1930	19
1932	38
1934	53
1936	52
1938	68

Довгий час більшість студентів русинів (українців) для навчання обирали чеські землі, оскільки їх попередники агітували саме за вступ до чеських університетів. Крім того в Братиславському університеті функціонувало лише 3 факультети: правничий, медичний, богословський [17, арк. 54]. Позаяк студенти відзначалися неабиякою політичною та громадською активністю, а також отримували необхідні знання, то збільшення їх кількості в поєднанні з зусиллями українських емігрантів-народовців призвело до зростання активності народовецького руху. Це не означає, що всі студенти вдавалися до активної діяльності, або, що всі підтримували народовецький рух. Ми погоджуємося з Є. Науменком, який проаналізувавши студентський рух, виділив у ньому 3 групи. Першу групу склали проукраїнські студенти – які організовувалися довкола Союзу Підкарпатських Українських Студентів (СПУС), стали засновниками філії «Просвіти» у Братиславі та читалень у селах Східної Словаччини. Друга група – русофіли, які гуртувалися довкола студентського товариства «Возрождение» та дотримувалися русофільських переконань. Третю групу склали так звані автохтони, які не підтримували ні народовців, ані русофілів. Остання група була нечислена та найменш зорганізована [11, с. 51].

Третім фактором активізації «Просвіти» стало формування, завдяки зусиллям І. Невицької, Д. Няраді, о. Бігарі, О. Сливки, Ю. Шпильки ініціативного центру в Пряшеві. Саме завдяки їх зусиллям була створена філія в Пряшеві.

Заснування Братиславської філії Товариства відбулося 8 травня 1932 р., ініціаторами виступили: «Спілка українських інженерів Словаччини»

та Союзу Підкарпатських Українських Студентів (СПУС). Очолив філію д-р. Шавала, членами Виділу стали: К. Бризгун, д-р. Малик, Ю.Шпилька, Галас, Петрівський, Стравняк. Ревізійна комісія: С. Зеркаль, К. Ніверлі [1, с. 12]. Є. Науменко наводить цікавий факт, який ілюструє згуртованість та єдність серед студентів-русинів (українців). У 1932 р. з 38 студентів, які навчалися у Братиславському університеті усі 38 стали засновниками СПУС та 38 увійшли до складу філії «Просвіти» в Братиславі [17, арк. 57].

Протягом часу свого існування «Просвіта» в Братиславі вела активну культурно-просвітницьку роботу. Її члени організували та проводили різноманітні тематичні вечори, шевченківські читання, організували танцювальні гуртки – знайомили словацьку громадськість з українською культурою. Студенти-просвітяни організували та протягом 4 років вели українську школу для дітей українських родин, що мешкали у Братиславі та найближчих округах. Філія дбала про розвиток бібліотеки й мала одну з найкращих просвітянських бібліотек [1, с. 12].

Регулярно відбувалися збори Виділу філії та членські сходи. За час існування філії було проведено 37 різноманітних масових заходів та прочитано 32 лекції як для членів Товариства так й для широкого загалу.

Окремо слід згадати про діяльність театрального гуртка, основу якого склали студенти. 4 грудня 1932 р. театральний гурток взяв участь у підготовці та проведенні вечора святого Миколая разом з іншими товариствами Братислави. Варто згадати й про танцювальні гуртки. Перші курси українських танців були організовані ще в 1929 р., але з формуванням філії «Просвіти» вони стають її візитною картою. Організували просвітяни й студентський хоровий колектив під дерегуванням студента Бачинського [2, с. 17-18].

Братиславська філія підтримувала тісні стосунки з Празькою філією, оскільки більшість їх членів були студентами. Як правило, проводився обмін літературою, організувалися лекції та обговорювалися можливості культурно-просвітницької роботи студентів під час канікул. На превеликий жаль, часто активність філії зменшувалася через брак коштів. До прикладу, так й не вдалося налагодити регулярний випуск «Братиславського Вісника», вийшло всього 2 номери, який повинен був стати періодичним виданням братиславських просвітян.

Найголовнішим результатом активності просвітян в Братиславі стала підготовка студентської молоді до культурно-просвітницької роботи серед населення. Під час лекцій чи масових заходів студенти набиралися досвіду, а навчання в університеті давало їм необхідні знання. Ці знання часто використовувалися ними під час канікул. Так один з студентів-просвітян

Юрій Шпилька зорганізував у Східній Словаччині 48 сіл у молочарську кооперативу з центром у Гуменному [3, с. 19].

Філія в Пряшеві зосереджувала свою увагу на організації читалень та веденні полеміки з русофілами. Друкованим органом стала газета «Слово народа», яку Пряшівська філія не змогла довго утримувати. Вийшло всього 13 номерів газети. На її сторінках основна увага приділялася проблемі культурного розвитку русинів (українців) Східної Словаччини. Часто вміщувалися поезії та дописи чи дискусії просвітян.

Протягом 1932 р. були засновані читальні у селах: Крайня Бистра та Нижній Комарник [12, с. 3], Кореївці [7, с. 8], Сабінові [13, с. 8], згадуються читальні в селах: Вишні Полянки, Руське (окрес Гуменне), Звала [8, с. 9], а також читальня та центр молочарської кооперативи у Гуменному [3, с. 19]. В газеті «Слово Народа» згадуються спроби заснування читалень у Медвежі, Шардів, Крайня Порубка, але, на жаль, ми не можемо точно встановити чи діяли там зрештою читальні. Під час проведення Всепросвітянського з'їзду 1937 р. читальні з Східної Словаччини також мали своє представництво: Руське, Снина, Пряшів, Бардіїв, Кошіце, Крайня Поляна, Крайня Бистра, Бодружаль, Чорне (можливо Крайне Чорне), Михайлівці [4, с. 8]. Згадуються читальні Товариства в Меджилабірцях та Старій Любовні [2, с. 17-18]. Таким чином, всього просвітянських організацій у Словаччині нараховувалося всього лише 18 читалень та 2 філії (Братислава, Пряшів), під питанням діяльність ще 3 читалень у селах Медвеж, Шардів, Крайня Порубка.

Таким чином, можна зробити висновок, що успіхи «Просвіти» у створенні читалень в Словаччині були дуже скромними, а відтак її вплив також не міг бути сильним. Зважимо на те, що протягом 1932 р. було засновано 8 читалень та 1 філія у Братиславі. А протягом наступних 5 років всього 11 читалень та 1 філія у Пряшеві. Відтак констатуємо, що справа розширення організаційної мережі просувалася дуже повільно. На жаль, ми не маємо даних про кількість членів Товариства в Словаччині, але очевидно їх цифра також не була високою.

Діяльність читалень Словаччині повторювала діяльність читалень Підкарпатської Русі. Основним завданням стала культурно-просвітницька та освітня робота серед населення. При читальнях організовувалися кооперативи, найуспішнішим стала діяльність молочарського кооперативу в Гуменному, спортивні гуртки, бібліотеки, хорові колективи, оркестри, театральні гуртки. Проте, на відміну від Підкарпатської Русі, діяльність читалень у Словаччині була значно слабшою. Статистичні звіти «Просвіти» свідчать про відсутність інтересу в Головного Виділу до справи організації та діяльності просвітянських організацій Словаччини. Водночас ресурси,

як фінансові так й кадрові у Братиславської та Пряшівської філій були більш обмеженими. Крім того просвітяни Словаччини загалом були більш пасивними та консервативними, ніж їх підкарпатські колеги. На цю особливість звертала увагу й газета «Слово Народу». У статті «До праці» зазначалося, що «Ми мусимо признатися, що великі винники дійсно й ми самі. Наша недбалість, наше, що я можу зробити як не дають, не дозволяють нічого..., а байдужа рівнодушність нашої інтелігенції, котра крім язикового вопроса, не бачить ані голоду нашого народа, не працює» [6, с. 1].

Важливу роль у діяльності Пряшівської філії «Просвіти» відіграла газета «Слово Народу», заснована завдяки І. Невицькій, о. Бігарі та інших. Газета стала єдиним періодичним виданням українського національно-культурного напрямку в Словаччині. Щоправда, через брак коштів було видано всього 13 номерів. Основна увага в ній приділялася національно-культурним проблемам, полеміці з русофілами стосовно національної приналежності русинів (українців), проблема впровадження української мови. В газеті розміщувалися відомості про діяльність просвітанських організацій Словаччини, дописи читачів та твори українських поетів. Недоліком газети було те, що у ній майже не знайшли відображення економічні проблеми. Заради справедливості слід відмітити, що ця тема була другорядною й в діяльності «Просвіти» Підкарпатської Русі.

Таким чином, виникли та діяли два центри діяльності Товариства в Словаччині – Братислава та Пряшів. Діяльність центру в Братиславі зосереджувалася довкола студентів університету та емігрантів й велася передовсім для ознайомлення словацької громадськості з українською культурою. Культурно-просвітницька робота велася й серед русинів (українців), які працювали та жили в Братиславі. Діяльність Пряшівського центру зосереджувалася на організації читалень у селах Східної Словаччини та полеміці з русофілами. Обидва центри тісно співпрацювали, оскільки студенти, які навчалися в Братиславі, під час канікул включалися у діяльність Пряшівського центру.

Загалом культурно-просвітницька діяльність «Просвіти» в Словаччині включала у себе: по-перше, обстоювання національної та культурної самобутності українського народу з власною літературною мовою, розвинутою літературною традицією та історією. На основі цих критеріїв робилося розмежування між українцями та росіянами. По-друге, відстоювання позиції щодо приналежності «русинів», «руських» до української нації з огляду на спільність культури та мови, а також походження. По-третє, Обстоювання єдності українського народу Словаччини. Підкар-

патської Русі, Галичини, Буковини та Бесарабії, Наддніпрянської України. По-четверте, пропаганда етноніму «українець», який мав замінити застарілі, на думку просвітян, етноніми «русин», «руський». Вимога до чехословацького уряду не перешкоджати використанню етноніма «українець».

Список використаних джерел:

1. Бризгун К. З життя Просвіти / К.Бризгун // Братіславський Вісник. Неперіодичний орган Братіславської філії ужгородської «Просвіти». – Березень 1933. – Ч. 1. – С. 12.
2. Бризгун К. З життя Просвіти / К.Бризгун // Братіславський Вісник. Неперіодичний орган Братіславської філії ужгородської «Просвіти». – Грудень 1933. – Ч. 2. – С. 17-18.
3. Бризгун К. Ріжне / К.Бризгун // Братіславський Вісник. Неперіодичний орган Братіславської філії ужгородської «Просвіти». – Грудень 1933. – Ч. 2. – С. 19.
4. Гренджа-Донський В. Величний Всепросвітянський з'їзд в Ужгороді 17 X 1937 / Василь Гренджа-Донський // Величний Всепросвітянський з'їзд в Ужгороді 17 X 1937. Маніфест «До українського народу Підкарпаття». – Ужгород, 1997. – 36 с.
5. ДАЗО Спр. 1. Статут Товариства „Просвіта”, брошура В.Пачовського „Что то Просвіта”, незакінчений рукопис статуту Музейного товариства ім. Легоцького; Статут Товариства Українських абсолювентів середніх шкіл Підкарпатської Русі; повідомлення про заснування читальні „Просвіта” в с.Богдан. 12 грудня 1920-не пізніше 1938 року. на 20 арк.
6. До праці // Слово Народу. – 15 квітня 1932. – Ч. 8. – 1.
7. Заложення нової читальні Просвіти в Корейвіцях // Слово Народу. – 15 червня (юнія) 1932. – Ч. 12. – С. 8.
8. З культурно-освітньої праці нашого села // Слово Народу. – 1 травня (мая) 1932. – Ч. 9. – С. 9.
9. Кузнеців І. З історії Української колонії в братіславі / Іван Кузнеців // Братіславський Вісник. Неперіодичний орган Братіславської філії ужгородської «Просвіти». – Березень 1933. – Ч. 1. – С. 11.
10. Науменко Є. З життя українських студентів у Братиславі під час першої ЧСР (1920-1939) / Євген Науменко // Дукля. Літературно-мистецький та публіцистичний журнал. – 1999. - № 4. – С. 44-46.
11. Науменко Є. З життя українських студентів у Братиславі під час першої ЧСР (1920-1939) (Закінчення) / Євген Науменко // Дукля. Літературно-мистецький та публіцистичний журнал. – 1999. - № 4. – С. 51-55.
12. Нові читальні Просвіти // Слово Народу. – 1 фебруара 1932. – Ч. 3. – С. 3.
13. Програма академії читальні у Сабінові // Слово Народу. – 1 квітня 1932. – Ч. 7. – С.8.

14. *Протокол XXIII Засідання головного віділу товариства „Просвіта” дня 1 II 1923 // Науковий збірник товариства „Просвіта” в Ужгороді. Річник V– VII (XIX– XXI) / [Під. ред. П. Федаки]. – Ужгород : „Два кольори”, 2003. – С.234-235.*
15. *Федака П. Нарис історії товариства „Просвіта” Карпатської Русі-України (1920-1939) / Павло Федака. – Ужгород, 1991. – 52 с.*
16. *Ярмоленко С.Українські інженери в Братіславі / С.Ярмоленко // Братіславський Вісник. Неперіодичний орган Братіславської філії ужгородської «Просвіти». – Березень 1933. – Ч. 1. – С. 9 - 11.*
17. *Arhiv hlavného mesta SR Bratislavi // Osobnefondy // FondEugenaNaumenka. – Панка 1. – Kr 1. – Арк. 38.*

*Микола Палінчак,
кандидат історичних наук,
директор Інституту економіки
та міжнародних відносин УжНУ*

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН У СЛОВАЧЧИНІ

Проаналізовано складну історію католицької та греко-католицької церкви на словацьких землях та зміни, що відбулися після оксамитової революції та прийняття конституції. Стверджується думка стосовно доречності зважати на центрально-європейську практику становлення і розвитку взаємин між державою та релігійними об'єднаннями. Розкриваються окремі підходи до розв'язання значимих проблем, котрі виникають у стосунках між державою і конфесіями у Словацькій республіці.

***Ключові слова:** Словаччина, католицька церква, греко-католицька церква, державно-церковні відносини.*

«Словацька історія», або «Історія Словаччини» містить у собі принципову проблему як історико-геополітичного, так і соціально-політичного характеру, яка останнім часом спливає у прямій формі або в підтексті не тільки у словацькій історіографії, але й у публіцистиці. Цю проблему у спрощеному вигляді можна сформулювати як дилему: Словаччина та її історія за специфікою історичного і культурного розвитку однозначно є органічною складовою західної (латинської) цивілізації, або ж вона є якимось специфічно сформованим утворенням, в якому органічно поєднуються риси східної та західної цивілізацій. Відповідно друга частина дилеми породжує уявлення про те, що Словаччина – це саме та країна і той культурний ареал, який є мостом між Сходом і Заходом.

Висновок про безумовну приналежність Словаччини до західноєвропейської цивілізації ґрунтується на, здавалося б, очевидних і неспростовних фактах: писемність і культура Словаччини аж до початку національного відродження була латинською, у конфесійному відношенні переважна частина населення за складом цілком співвідноситься з рештою Західної Європи; Словаччина має спільні з іншою Європою характер культури та звичаї, її система шкільної освіти аналогічна західним аналогам. І головне

– сама приналежність Словаччини до держав, які за своєю природою належать до категорії західних країн. Ідеєю винятковості положення Словаччини пронизана аргументація не лише географічного, а й історичного плану. Вона виходить з історичного факту – існування Великоморавської держави та місії Кирила і Мефодія, просвітницька діяльність яких перетворилася на ідеологізуючу національну традицію, що набуває символічного характеру. Значення цієї традиції в наші дні визначається трьома аспектами. У чисто політичному значенні діяльність Кирила і Мефодія пов'язана з існуванням першого словацького державного утворення. В культурно-політичному плані найголовнішим у спадщині просвітників є той факт, що їхня діяльність хоча й виникла на східному (візантійському) підґрунті, проте зуміла пристосуватися до Заходу: символом цього пристосування є візантійський чернець Мефодій, який став архієпископом римської церковної паннонсько-моравської провінції. У культурному відношенні спадщина Костянтина і Мефодія стає яскраво вираженим свідченням поєднання східних і західних елементів, що виявилось в релігійному обряді та літературі [1, с. 241-242].

Поза сумнівом, найбільш трагічним періодом в історії церкви на словацькій землі був комуністичний (1945-1989 рр.). Католицька і греко-католицька церкви Словаччини, які були кісткою поперек горла для комуністичного режиму, в 1949 р. опинилися під повним контролем з боку держави. Через рік розпочалася акція держбезпеки, під час якої за одну ніч зліквідували чоловічі монастирі, а монахів було інтерновано до «таборів примусової праці» Невдовзі були ліквідовані й жіночі монастирі. Терористичний режим намагався залякати церкву гучними політичними процесами над біскупами Я. Войташаком та М. Бузалком. Я. Войташака було засуджено на 24 роки ув'язнення, а М. Бузалка – на довічне ув'язнення. Процес над грецько-католицьким єпископом П. Гойдичем, котрого засудили на довічне ув'язнення, був тісно пов'язаний із ліквідацією за наказом Кремля греко-католицької церкви у Словаччині. Власником усіх її храмів і майна стала православна церква, а греко-католиків наворачтали на православну віру московського зразка [2, с. 264; 3; 4; 5].

Багато словаків та українців рятувалися від репресій втечею за кордон. Масштаби еміграції до Західної Європи, США і Канади дедалі збільшувалися. У відповідь маріонетковий режим заклав кордони. Як і інші країни-сателіти Радянського Союзу, Словаччина опинилася за «залізною завісою». Нове, комуністичне суспільство повинно було народитися в цілковитій ізоляції від Заходу.

У стислі терміни комуністична влада ліквідувала всі паростки громадянського суспільства. Громадянин мав стати слухняним виконавцем

волі однієї «непомильної» політичної партії, яка вчила, як йому потрібно жити, у що вірити, до чого прямувати, яких героїв шанувати. Фундамент піраміди комуністичної влади у країнах «реального соціалізму» становила, безперечно, таємна поліція – служба державної безпеки. У стислі терміни вона вибудувала розгалужену мережу агентів і співробітників, найпершим обов'язком яких було доносити про будь-які прояви незадоволення громадян політикою партії та потенційні вогнища організованого опору, в тому числі й у церковному середовищі [2, s. 264-265].

Ужгородський історик І. Вовканич доводить, що масштаби радянських репресій, спрямовані передусім проти національно свідомих українців, були найбільш вражаючими на теренах Східної Словаччини (згідно з проведеним у 1930 р. чеськими урядовцями переписом населення тут проживали понад 213 тис. греко-католиків – українців). Як зауважує дослідник, радянські каральні органи в особі НКВД і «Смершу» поводитися на території суверенної держави як загарбники. Тисячі громадян Чехословацької Республіки (ЧСР) були заарештовані в 1944-1945 рр. у східних районах власної країни за першою-ліпшою підозрою чи за наклепом і без суду та слідства відправлялися в табори ГУЛАГу. До сталінських концтаборів було вивезено щонайменше 12 тис. осіб, вагому частку з яких складала католики східного обряду. Орієнтовні оцінки представників чеської та словацької організацій політичних в'язнів комуністичного режиму сягають загалом цифри 50-60 тис. громадян ЧСР, насильно депортованих у Радянський Союз [6, с. 253-255].

У квітні 1950 р. було проведено так званий Пряшівський собор, який де факто призвів до знищення греко-католицької церкви на кілька десятиліть. «Собор» прийняв сумнозвісний акт про повернення греко-католиків у лоно римо-католицької церкви, санкціонований ЦК компартії Словаччини на основі резолюції від 7 січня 1950 р. Під впливом Празької весни 1968 р., яка мала би продемонструвати світові «соціалізм із людським обличчям» і сприяла новій лібералізації режиму, єпископ В. Хопко попросив О. Дубчека, котрий невдовзі став генеральним секретарем компартії, реабілітувати і відновити діяльність забороненої «катакомбної» церкви. Проте урядова постанова № 70 від 13 червня 1968 р., підписана головою уряду Чехословаччини Г. Гусаком, знову заборонила діяльність греко-католицької церкви [7, р. 124-139].

Найвищим органом, який реалізовував політику компартії Чехословаччини (КПЧ) стосовно церков, був створений у 1949 р. Державний комітет у справах церкви (ДКСЦ), а на теренах Словаччини – Словацький церковний уряд. Політика «війни з релігійними пережитками» випрацювалася та формулювалася у найвищих партійних органах, зокрема у так

званій церковній комісії ЦК КПЧ, до якої входили шість членів, чому її часто називали «церковною шісткою». Впродовж багатьох років комуністична номенклатура в особі ДКСЦ контролювала літургійну, пастирську, соціальну, добротинну, освітню, фінансову та інші сфери діяльності церков. Було встановлено обов'язкову реєстрацію релігійних організацій, духовенству дозволялося виконувати свою місію тільки на підставі державного дозволу, який видавався винятково «благодійним», лояльним до режиму особам. Нелегальна релігійна діяльність окремих служителів культу та релігійних громад жорстоко переслідувалася органами державної безпеки [8, с. 100-105].

Лише після листопаду 1989 р., коли відбулася «оксамитова» революція, зміни в безправному становищі церков і деномінацій стали частиною суспільно-політичних зрушень. Церкви знову здобули незалежність, і водночас перед ними відкрилися великі можливості для зміцнення їхнього становища у словацькому суспільстві. Після мирного розподілу Чеської та Словацької Федеративної Республіки на дві незалежні держави 1 січня 1993 р. на політичній карті світу постала Словацька Республіка. З того часу права і свободи людини і громадянина, їх призначення, захист і гарантії утверджуються в ній як основний і визначальний критерій правового характеру законодавства і практики його застосування. За кожною особою визнається певний комплекс природних невід'ємних прав, які зумовлюються самим фактом існування людини й мають розглядатися як гарантія її гідності.

Згідно зі статтею 11 Конституції Словацької Республіки, прийнятій у 1992 р., «міжнародні документи з питань прав і свобод людини, ратифіковані Словацькою Республікою та обнародовані згідно з вимогами закону, мають пріоритет перед національними законами за умови, що міжнародні договори та угоди гарантують вищий рівень конституційних прав і свобод» [9, с. 446].

У Конституції зазначено, що всі люди є вільними й рівними в гідності та правах, а основні права і свободи – невід'ємні, невідчужувані та непорушні на території держави. Вони гарантуються кожній особі незалежно від статі, раси, кольору шкіри, мови, віросповідання та релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, національності чи етнічної належності, майнового, сімейного чи іншого стану. Ніхто не може бути позбавлений своїх законних прав, зазнавати дискримінації чи мати привілеї. Основним правам та свободам людини в Конституції Словаччини відведена II частина. Комплекс закріплених у ній прав, свобод та обов'язків являє собою певну систему, складовими якої є особисті, громадянські, політичні, соціальні, економічні права, права національ-

них меншин та етнічних груп, культурні та релігійні права. Система цих конституційних норм визначає статус людини і громадянина у Словацькій Республіці.

Основні конституційні положення відповідають змісту статті 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статті 9 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини. Відповідно до Конституції Словаччини (стаття 24), церкви та релігійні громади ведуть свої власні справи. Кожному гарантується свобода думки, совісті, релігії та віросповідання. Тобто, це право гарантується державою не лише власним громадянам, а й усім особам, які перебувають на території Словаччини. Вказана свобода втілює в собі як право змінювати релігію чи віросповідання або не визнавати їх, так і право на публічне висловлення своєї думки. Власне, до змісту цієї норми закладено і право на вільне вираження свого релігійного переконання або віри одноособово або разом з іншими, приватно чи публічно, шляхом відправлення релігійної служби, здійснення обрядів та ритуалів. Прояви релігійної свободи можуть стати об'єктом обмеження і заборони лише в тих випадках, якщо вони завдають шкоди основам суспільного порядку, здоров'я, моралі чи свободам інших громадян у демократичному суспільстві (стаття 24.4). Особливо слід наголосити на тому, що жодна церква в країні не має статусу державної церкви з якими-небудь привілеями. Основний документ проголошує Словацьку Республіку державою, нейтральною щодо ставлення до будь-якої релігії чи ідеології [9, с. 446].

За своєю структурою і змістом Конституції Словаччини і Чехії близькі до Конституцій багатьох демократичних країн. Надзвичайно важливі та сучасні положення, що закріплені в Основному законі цих держав, стосуються прав і свобод людини і громадянина, визначають їхній правовий статус. Нові Конституції мають юридичну цінність як правові акти, які увібрали в себе свій та світовий досвід державотворення, зафіксували основи співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права із забезпеченням національних інтересів. Кожна з Конституцій віддзеркалює стан спільноти, її географічну, економічну, етноконфесійну, демографічну характеристики, а також власні традиції державотворення та політичної культури.

Конституція Словаччини як політико-правовий документ довгострокової дії заклала підвалини для подальших демократичних перетворень у словацькому суспільстві та його консолідації, спрямовані в першу чергу на забезпечення прав і свобод людини, в тому числі свободи совісті, релігії та віросповідання.

Крім Конституції, у досліджуваний період було прийнято 15 нормативно-правових актів, що регулюють різні сфери державно-церковних від-

носин у республіці. Всі вони спрямовані на подолання рецидивів політики колишнього комуністичного режиму щодо релігії та церкви. Припинили свою антицерковну атеїстичну діяльність Державний комітет у справах церкви та Словацький церковний комітет, що знайшло позитивний відгук у церковних і світських колах.

Словацька Республіка була однією з перших країн на теренах колишнього соціалістичного табору, котра послідовно вирішувала проблеми церковної власності. На основі положень Закону № 282/1993 z.z. про пом'якшення несправедливих рішень колишньої влади було встановлено шляхи й умови часткової реституції майна церков і релігійних громад [10, с. 514].

У жовтні 1994 р. на території Словаччини проведено першу канонізацію: святим було проголошено великоморавського князя Ростислава, в роки правління якого слов'янська мова стала мовою святої Літургії. В листопаді 2001 р. у Римі як перший словацький святий був беатифікований українець – греко-католицький єпископ П. Гойдич [11, с. 184-185].

Напруженість викликала у словаків канонізація 2 липня 1995 р. трьох священників, убитих у 1619 р. кальвіністами. Ця країна, що лежить між Східною та Західною Європою, між латинським та візантійським обрядами, є також ареною конфлікту між православною та греко-католицькою церквами. Владика Миколай, православний єпископ Словаччини, бойкотував міжконфесійну зустріч, що відбулася 1 липня 1995 р. під час візиту папи Римського до Братислави [12, с. 84].

Показово, що Словацька держава фінансує діяльність церков, у тому числі оплачує працю священників. При цьому держава виходить із того, що духовні потреби населення забезпечують різні інституції, які повністю або частково повинні фінансуватися з державного бюджету [13, с. 8]. За рахунок коштів державного бюджету частково відшкодовуються витрати на функціонування єпископських адміністрацій, центральних органів церков та релігійних громад. З державного бюджету надається допомога і благодійній католицькій організації «Caritas», що йде на утримання харитативних будинків, які знаходяться під її патронатом. Хоча основним джерелом існування цієї організації є власні джерела та пожертвування прихожан, дотації та гранти для реалізації проектів соціальної та харитативної діяльності надаються з фондів Міністерства праці, соціальної політики та сім'ї Словацької Республіки. В період 1992-1997 рр. держава виділила 700 млн. словацьких крон для будівництва та ремонту сакральних об'єктів, які є власністю церков і чернечих орденів. Церкви мають право отримувати фінансову допомогу на реконструкцію унікальних сакральних об'єктів та збереження культурної спадщини від державного фонду культури «Pro slo-

vakia». З цього джерела фінансування церква в період 1992-1997 рр. отримала 135 млн. словацьких крон [14, s. 112-115].

Політичним міжнародним документом високого рівня стала угода між Словацькою Республікою і Святим Престолом (2000 р.). На її змісті та передісторії прийняття зупинимося докладніше.

Спільна комісія з питань підготовки договору між Ватиканом та Словацькою Республікою активно почала працювати з 19 червня 1997 р. [15, s. 180]. Про серйозний рівень роботи свідчить її якісний склад: міністр закордонних справ, міністр фінансів, міністр культури, міністр праці, міністр юстиції, апостольський нунцій у Словацькій Республіці Я. Корець, кардинал Р. Балаж, голова конференції католицьких священників В. Філо та інші [16, s. 113]. Одними з найбільш дискусійних питань роботи комісії були питання фінансового забезпечення та автономії церкви. В липні 1997 р. Словацьку Республіку відвідав міністр закордонних справ Ватикану архієпископ Тауран. Представник Ватикану спільно зі словацькими єпископами поставив питання про розширення фінансування римокатолицької церкви. Уряд запропонував ввести церковний податок, подібний до податку в Німеччині. Церква, між тим, виявила бажання зберегти статус-кво: щорічні пожертвування відповідно з поточними потребами. Уряд Словаччини порушив питання про порядок призначення єпископів. Згідно з угодою *Modus Vivendi* від 1927 р., яку уклав із Ватиканом уряд першої Чехословацької республіки, кандидатури єпископів погоджуються з владою. Однак у 1990 р. Ватикан призначив нових єпископів без такого узгодження. Урядова делегація акцентувала увагу Ватикану на надмірному втручанні єпископів у політику. Це пояснюється тим, що єпископи на той час вже не підтримували уряд В. Мечіара через надмірний контроль засобів масової інформації, фізичне й моральне залякування політичних опонентів. Таким чином, під час підготовки проекту договору між Ватиканом та Словацькою Республікою виникли серйозні ускладнення. Відповідальні працівники Міністерства закордонних справ та Міністерства освіти Словаччини були дуже занепокоєні несприйняттям проекту громадськістю. Народне обговорення не відбулося, через те що в дипломатичній практиці не прийнято готувати документи, які торкаються Святого Престолу, за участю народу – за словами віце-президента Національної ради Словацької Республіки А. Гуски, просто тому, що «Ватикан не має наміру брати до уваги думки, висловлені під час публічного обговорення».

Міжнародний договір, який у цілому регулює відносини між Словаччиною та Святим Престолом, був підписаний 24 листопада 2000 р. і набрав чинності після обміну документами про ратифікацію у Ватикані 18 грудня 2000 р. Договір офіційно надає право Ватикану через його субструктуру,

католицьку церкву, брати учать у міжнародних справах Словацької Республіки, забезпечувати переваги і привілеї для католицької церкви через повернення церквам нерухомості разом зі значними державними субсидіями і правами. Для Ватикану це була 184 угода; з постсоціалістичних країн подібні угоди раніше підписали Польща, Угорщина, Хорватія, Югославія, Литва, Естонія, Латвія, Казахстан і Чехія [17, s. 114]. У цьому зв'язку доречно буде зауважити, що теократична монархія Ватикан, утворена в 1929 р. відповідно до Латеранської угоди, територія якої складає $\frac{1}{4}$ території князівства Монако, з населенням у декілька сотень мешканців була і залишається найбільш активним суб'єктом міжнародного права *de jure* і *de facto* [18, s. 156].

Статті 12-13 Договору регулюють питання участі в освітній та виховній діяльності католицької церкви, яка має право засновувати початкові та середні школи, університети. Існує певна аномалія: держава повинна фінансувати викладання релігії в державних школах, а також освітню і виховну систему католицької церкви взагалі, але церква вирішує, хто і які предмети буде викладати. Все це є компенсацією церкви і канонічного права. Не випадково, що питання освіти, шкільної системи й виховання, принципи економічного забезпечення і питання реституції складають сутність Договору. Якщо католицька церква бере на себе роль гаранта і наглядача за суспільною мораллю, за що, між іншим, ця церква й бореться, – тоді вона повинна здійснювати повний контроль над відповідними закладами: контролювати шкільну систему, систему культури, державне законодавство й, нарешті, засоби масової інформації. Але сам факт укладення плюралістичною державою двостороннього міжнародного Договору, який надає преференції тільки одній релігії, порушує принцип нейтралітету стосовно справ суспільного життя і водночас юридичну рівність усіх церков і громадян незалежно від їхніх переконань. Без сумніву, цей Договір покликаний забезпечити католицькій церкві виняткове становище в суспільстві, яке не може сподобатися іншим церквам, релігійним організаціям і світським гуманістам. Його можна розцінювати як вияв недовіри до істинних людей, які прийняли деякі інші життєві позиції, недовіри до демократії та свободи – тих цінностей, з якими папській курії важко примиритися. Хоча церква була єдиним флагманом права й моралі, їй важко погодитися з думкою, що тільки в плюралістичному суспільстві, з розмаїттям ідей і цінностей, може бути забезпечене вільне людське існування.

Основний Договір за своєю природою є асиметричним. Як міжнародний договір він містить цілу низку зобов'язань Словацької Республіки на користь Ватикану, але не закріплює жодних обов'язків Ватикану по відношенню до Словацької Республіки. Асиметрична природа Договору по-

лягає в дисбалансі між суверенітетом держави та автономією католицької церкви. Церква наділена більш широкою незалежністю від держави, ніж держава від церкви. Зокрема, згідно з пунктом 2 статті 20 Словацька Республіка не втручається і не контролює шляхи отримання та використання церквою фінансових коштів. Єдиним обов'язком держави є фінансова підтримка церкви. Між тим, як будь-які двосторонні угоди, укладені між двома рівними і суверенними державами, договір між Словацькою Республікою і Ватиканом має врегульовувати взаємні відносини між двома рівними і суверенними сторонами, але він не може вирішувати питання, які належать виключно до компетенції Словацької держави: питання власності, фінансові питання й т. д. Спроба застосувати норми канонічного закону у словацькому законодавстві мала б означати, що вищі органи державної влади мають відмовитися принаймні від частини своїх прав і суверенітету.

Основою демократичної системи є плюралізм у справах інтересів, цінностей, діалог і згода в суспільстві; це має сприйматися як належне в розвиненому громадянському суспільстві. Якщо міжнародна угода віддає перевагу єдиній життєвій позиції, єдиному світосприйняттю, єдиному віросповіданню, то вона порушує соціальний консенсус, що є несумісним з демократією та свободою. Істотні застереження щодо філософії основного Договору висловлювали не лише словацькі інтелектуали, а й папа Іван Павло II у книзі «Пройти через поріг надії» Першоієрарх звертається до християн, і передусім до католиків, щоб не боялися правди про самих себе. «Як людина ... я не боюся католицького світосприймання, але я боюся рекатолизації, клерикалізму та релігійного фундаменталізму» [19, s. 32]. Так само, на думку опонентів, якщо неухильно дотримуватися букви Договору з Ватиканом, у Словацькій Республіці існує небезпека падіння демократії та заміни її конфесійною державою.

У Договорі від 2000 р. відображені християнські традиції та історичні переваги католицької церкви. Підкреслено історичні досягнення церкви у збереженні й розвитку словацької нації. Враховано принцип більшості, тобто той факт, що католики складають 63 % від загального складу населення Словаччини. Наголошено на духовних і моральних критеріях, у відповідності до яких церква є єдиним гарантом моралі в суспільстві. Зафіксоване положення про те, що основою Договору має бути канонічний закон і соціально-економічне вчення церкви. Така вимога та її застосування надає Договору переважні релігійні особливості з метою впливу на правове регулювання відносин між державою і церквами на користь окремих релігійних конфесій. Це закладає підстави для тиску церков на державну владу та її законодавство в дусі католицької доктрини, яка має переважно зобов'язальний характер. Як здається, виділення і переважання канонічного закону та християнських

соціальних учень у Договорі може призвести до змін у законодавстві, послаблення впливу державних законодавчих органів і, врешті-решт, до панування у словацькому суспільстві доктрини католицької церкви.

Стаття 3 Договору стосується територіальної організації та управління католицької церкви, яка отримала виключне право організовувати, змінювати та ліквідувати власні церковні структури – архієпископства, єпископства, єпархії, екзархати та апостольські адміністрації. Свята столиця надає Словацькій Республіці інформацію про організацію, зміну або ліквідацію своїх адміністративних одиниць, кордони яких повинні співпадати з державними кордонами Словаччини.

Суперечать інтересам Словацької Республіки і статті 10 та 11, які стосуються економічного забезпечення католицької церкви та реституції майна. У цьому зв'язку церква вимагає припинення будь-якого державного втручання у справи отримання фінансових коштів і розпорядження ними. Із цього випливає зобов'язання держави змінювати законодавство про оподаткування. Згідно з пунктом 11 Договору? Словацька Республіка визнає виключне право церкви на всю власність, що була набута церквою до цього часу («історична власність»). У Договорі зазначено, що церковне майно було повернуто тільки частково, хоча Словаччина не мала собі рівних серед інших постсоціалістичних країн у темпах та розмірах повернення власності церквам.

Католицька церква занепокоєна сучасним станом сім'ї. Статті 10, 11 Договору стосуються шлюбу; відповідно до них шлюб, взятий згідно з нормами канонічного права, має на території Словацької Республіки таку ж силу, як і цивільний шлюб. Ці питання були попередньо обговорені з експертами в галузі сімейного права і не викликали у них суттєвих заперечень [16, s. 7].

Договір гарантує католицьким священикам право служити у збройних силах в якості капеланів. Духовенство в армії отримує плату на рівні офіцерів (в армії чи в поліції) у відповідність зі званням і тривалістю служби. Соціальні привілеї для військовослужбовців поширюються і на капеланів.

Існує переконання, що демократичне суспільство несумісне з наданням певним групам, конфесійним або неконфесійним, привілеїв і переваг. Невід'ємні права людини закликають до скасування впливу церков на діяльність держави та її управління, щоб захистити її нейтральну правову природу. Словацька Республіка, її законодавство і законодавчі органи, а також публічні установи, на наше переконання, мають утримувати свою незалежну, нейтральну позицію; вони не можуть дозволити, щоб будь-яка релігійна конфесія набула отримала домінуюче становище в суспільстві, в результаті чого вона буде управляти суспільним і громадським життям.

Напруження, яке виникло у словацькому суспільстві у зв'язку з укладенням зазначеного Договору, було значно послаблено після підписання 11 квітня 2002 р. Президентом країни Угоди між Словацькою Республікою та одинадцятьма зареєстрованими церквами і релігійними громадами. Згідно з М. Моравчиковою, ця Угода, хоча й мала іншу природу (внутрішньодержавного, не міжнародного документа), була за змістом майже ідентичною основному Договору між Словацькою Республікою і Святим Престолом [10, с. 519].

Важливе значення для покращення державно-конфесійних взаємин мала також тристороння угода між урядом Словаччини, греко-католицькою церквою і православною церквою. Суперечливі питання власності в інтересах обох церков були унормовані відповідним договором між греко-католицькою та православною церквами від 20 грудня 2000 р.

І в другому десятиріччі ХХІ ст. релігійні громади країни продовжують подавати заяви на повернення власності, конфіскованої колишнім комуністичним урядом, хоча кінцевий строк подання заяв, визначений Законом про реституцію від 1993 р., сплинув 31 грудня 1994 р. Уряд, муніципалітети, державні юридичні особи, за певних умов приватні особи повернули власність церквам. Частина цієї власності була в незадовільному стані. Між тим, Закон не передбачив компенсації за пошкодження цієї власності за часів комуністичного режиму, і релігійним групам часто не вистачало коштів на реставрацію будівель. Згідно з даними Міністерства культури, розміри конфіскованої нерухомості, яку ще не повернуто, оцінити вкрай важко, оскільки в цьому питанні зацікавлена велика кількість юридичних осіб, включаючи тисячі парафій та релігійних орденів. За оцінкою Словацької конференції єпископів, держава повернула близько 35 % власності католицької церкви. У грудні 2012 р. експертна комісія погодилася скласти список невіршених справ власності.

Отже, Словаччина, з огляду на історично обумовлені традиції, особливості духовної культури та менталітету народу, по-своєму вирішує питання державно-церковних відносин, гарантій свободи релігії та її конфесійної інституціоналізації, толерантизації міжконфесійних взаємин. Держава намагається створити умови для задоволення релігійних потреб віруючих і суспільства, надання релігійним громадам більшої свободи діяльності.

Доведено, що релігійна свобода захищається Конституцією і законодавством Словацької республіки, і, як показує практика, уряди в цілому поважають релігійну свободу. Тенденція шанування урядами релігійної свободи істотно не змінювалася протягом досліджуваного періоду. Уряди продовжували забезпечувати податкові пільги та фінансову підтримку зареєстрованим релігійним групам.

Список використаних джерел:

1. Юсип-Якимович Ю. В. *Історія Словаччини : Підручник для студентів / Ю. В. Юсип-Якимович. – Ужгород : Гражда, 2009. – 288 с.*
2. Kováč D. *Dejiny Slovenska / D. Kováč. – Praha: Lidové noviny, 1998. – 401 s.*
3. Čikeš R. *Vztahy štátu a cirkvi na Slovensku / R. Čikeš. – Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 2010. – 90 s.*
4. Kaplan K. *Stát a cirkev v Československu v letech 1948-1953 / K. Kaplan. – Brno : Doplněk, 1993. – 121 p.*
5. Pešek J. *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948-1953 / J. Pešek, M. Barnovský. – Bratislava: VEDA, 1997. – 76 s.*
6. Вовканич І. *Чехословаччина в 1945-1948 рр.: Нарис історії / І. Вовканич. – Ужгород : Гражда, 2000. – 350 с.*
7. Moravčíková M. *Religiozita na Slovensku / M. Moravčíková, M. Cipár // Ročenka ústavu pre vzťahy štátu a cirkvi 1997.– Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 1998. – 211 s.*
8. Vaško V. *Neumlcena kronika katolicke cirkve v Ceskoslovensku po druhe svetove valce / V. Vaško. – Praha, 1990. – 261 s.*
9. Конституція Словацької Республіки // Конституції нових держав Європи та Азії / Упорядник С. Головатий. – К. : Українська Правнича Фундація, вид-во «Право», 1996. – 599 с.
10. Моравчикова М. *Государство и церковь в Словакии / М. Моравчикова // Государства и религии в Европейском Союзе (опыт государственно-конфессиональных отношений) / Под ред. Г. Робберса. – М.: Институт Европы РАН, 2009. – 719 с. – С. 507-542.*
11. Кріль М. М. *Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець ХХ т. – початок ХХІ ст.): Навчальний посібник / М. М. Кріль. – К. : Знання, 2008. – 284 с.*
12. Віллем Ж.-П. *Європа та релігії. Ставки ХХІ століття / Ж.-П. Віллем. – Пер.з фр. – К. : Дух і літера, 2006. – 331 с.*
13. Єленський В. Є. *Релігія і релігійність у посткомуністичній Європі. Цифри і факти без коментарів / В. Є. Єленський // Людина і світ. – 1997. – Листопад-грудень. – С. 2-11.*
14. Taylor Ch. *Asecularage / Ch. Taylor – Cambridge, MA : Harvard univ. press, 2007. – 896 p.*
15. Čikes R. *Zmluva medzi Slovenskou republikou a registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami / R. Čikes // Ročenka Ústavu pre vzťahy štátu a cirkvi 2001. – Bratislava, 2002. – 221 s.*
16. Šmid M. *Základna zmluva medzi Slovenskou republikou a Svatou stolicou : koncepcia a komentár / M. Šmid. – Bratislava, 2000. – 122 s*
17. Šmid M. *Priprava Základnej zmluvi medzi Slovenskou republikou a Svatou stolicou / M. Šmid // Ročenka Ústavu pre vzťahy štátu a cirkvi 1999. – Bratislava, 2000. – 187 s.*
18. Jozefčiaková S. *Cirkvi a náboženské spoločnosti v Slovenskej republike / S. Jozefčiaková. – Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 2002. – 193 p.*
19. Jan Pawel II. *Problem niewiary oras ateizmu // Jan Pawel II. Wierzę w Boga Ojca Stworzyciela. – Rzym, 1987. – S. 88-93.*

OBCIANSKA SPOLOCNOST NA SLOVENSKU PRED A PO ROKU 1989

Paper deals with the development of the civil society in Slovakia before and after 1989. The research is focused on the relation between the increasing of the activities of civil society and the process of democracy consolidation and with the main problems of the development of civil society in the post-integration period. The main argument is that the growing civic participation could act not only in favor of democracy consolidation, but it can have even the regressive effects. The following problem is that the effective civic participation is impossible without the enhancing of the „social citizenship“.

KLúčové slová: občianska spoločnosť, občianska participácia, disent, Slovenská republika, konsolidácia demokracie

Demokraciu možno ponímať nielen ako politické zriadenie, ale aj ako stav spoločnosti. Túto predstavu zdieľal napr. francúzsky politik a historik Alexis de Tocqueville [Tocqueville, 2012], ale napr. aj Raymond Aron. Obaja zdôrazňovali jej inkluzívnu stránku, pričom mali na mysli zapojenie občanov [Aron, 1992, 15]. Práve občianska participácia, chápaná na rozdiel od participácie spoločenskej, zameranej na uspokojovanie rozličných potrieb občanov formou vzájomne prospešných organizácií, ako súbor aktivít jednotlivcov orientovaných na zmenu vecí verejných na celoštátnej alebo lokálnej, resp. regionálnej úrovni [Bútorová – Gyárfášová, 2010, 449-450, 455-456], môže byť výrazným indikátorom stavu demokracie.

Pod pojmom občianska spoločnosť sa teda napr. podľa Larryho Diamonda chápe sféra verejného života, ktorá má otvorený a dobrovoľný charakter, samočinne sa vytvára a minimálne čiastočne sa opiera o svojpomocné aktivity svojich aktérov. Je nezávislá od štátu a zároveň je viazaná zákonmi, resp. súborom zdieľaných pravidiel. Predpokladá „občanov, kolektívne konajúcich vo verejnom priestore s cieľom vyjadrovať svoje názory, preferencie, emócie, idey, s cieľom vymieňať si informácie, dosahovať kolektívne ciele, vznášať požiadavky voči štátu“ [Diamond, 1997]. Zároveň sa však napr. v Diamondovej definícii objavujú aj normatívne kritériá, kladené na občiansku spoločnosť, keď sa jej pripisujú také charakteristiky, resp. ciele, akým má byť zlepšenie

štruktúry a fungovania štátu a zvýšenie zodpovednosti predstaviteľov svojho štátu za svoje konanie, t.j. podpora a presadzovanie hodnôt liberálnej demokracie [Diamond, 1997]. Naproti tomu iní autori normatívne konceptualizácie odmietajú a prikláňajú sa k analytickému konceptu občianskej spoločnosti. Tak napr. Philippe C. Schmitter zdôrazňuje, že ide primárne o súbor alebo systém samoorganizujúcich sa sprostredkovateľských skupín [Schmitter, 1995, 1]. Podobne slovenská politologička Darina Malová sa prikláňa k definícii občianskej spoločnosti, predkladanej Petrom Kopeckým a Cassom Muddem [Malová, 2008, 349; Kopecký, Mudde, 2003], podľa ktorých ide o „verejnú sféru, ktorá sprostredkuje vzťahy medzi štátom, politikou a súkromnou sférou“ [Malová, 2008, 349]. Zároveň však dôležitou vlastnosťou občianskej spoločnosti je nielen jej nezávislosť od štátu, ale aj od súkromných produkčných, resp. reprodukčných jednotiek, t.j. firiem a rodín. Občianska spoločnosť zároveň nemá ambície nahradzovať štátnych aktérov alebo súkromných výrobcov, resp. rodiny, resp. prevziať zodpovednosť za spravovanie spoločnosti ako celku. Stúpenci normatívneho aj analytického prístupu sa však zhodujú v názore, že aktivity občianskej spoločnosti sa musia odohrávať v rámci platných pravidiel občianskeho alebo právneho charakteru [Malová, 2008, 349; Schmitter, 1993, 4]. Pozícia občianskej spoločnosti medzi individuálnym a rodinným životom teda nezahŕňa skupiny, orientované výsostne na pôsobenie medzi svojimi členmi (napr. za účelom odpočinku, zábavy, duchovného alebo náboženského života) alebo aktivity realizované za účelom dosiahnutia zisku súkromných podnikateľských subjektov [Diamond, 1997]. Vychádzajúc zo Schmitterovho kritéria neuzurpácie vyplýva, že súčasťou občianskej spoločnosti nie sú ani politické strany [Schmitter, 1993]), ani napr. cirkvi a náboženské spoločnosti.

Občianstvo definované A. Heywoodom [Heywood, 2005, 179] ako vzťah medzi občanom a pospolitosťou, v ktorom občan disponuje určitým súborom práv a súborom povinností, nie je možné v plnom rozsahu realizovať v podmienkach nedemokratického režimu. Je to dané nevymáhateľnosťou uvedených práv v situácii, keď reprezentant uvedenej pospolitosti, štát, tieto práva rešpektuje ako nutné zlo a necítiť sa byť zaviazaný ich dodržiavaním.

Pri analýze občianskej spoločnosti vychádzame z predpokladu, že nielen občania, ale aj zložky občianskej spoločnosti, v prvom rade mimovládne organizácie, sú nezávislé od vlády, nie sú teda regulované štátom. Prostredníctvom občianskej spoločnosti sa rozvíjajú horizontálne spoločenské vzťahy sprevádzané mnohostrannou komunikáciou [Mielecki, 1991, 103 – 104]. Charakteristickou vlastnosťou je jednak sebaartikulácia občianskej spoločnosti, zameraná na využívanie slobody slova a informácií na vyjadrovanie svojich záujmov, jednak sebaorganizácia chápaná ako schopnosť tvoriť a slobodne si vyberať formy inštitucionalizovanej reprezentácie skupinových záujmov [Mielecki, 1991, 103

– 104]. Zároveň však podmienkou toho, aby mohli plniť legitímne svoju funkciu a artikulovať záujmy jednotlivcov, resp. skupín, je, že musia byť uznané štátom ako jeho legitímni partneri, t.j. musia byť do existujúceho mocenského systému inkorporované a teda musia byť inštitucionalizované. Zároveň musia existovať podmienky pre to, aby mohli legálne vyvíjať svoju činnosť.

Z uvedeného vyplýva, že prvoradou podmienkou fungovania občianskej spoločnosti je existencia demokratického politického zriadenia, resp. prinajmenšom existencia právnych a inštitucionálnych garancií výkonu ľudských a občianskych práv. Zároveň však treba poznamenať, že aj samotné pôsobenie občianskej spoločnosti môže výrazne ovplyvňovať fungovanie spoločnosti a prispievať k zmene politického režimu.

Občianska spoločnosť predpokladá participáciu občanov. Takisto demokracia je založená na «vláde ľudu», t.j. občanov, teda predpokladá ich participáciu na riadení vecí verejných. Na druhej strane však možno oprávnene nastoliť otázku, či v prípade Slovenska možno hovoriť o existencii priamej úmery medzi rozvojom občianskej spoločnosti, t.j. rastom občianskej participácie a mierou konsolidácie demokracie.

Občianska spoločnosť na Slovensku pred rokom 1989. V podmienkach totalitného režimu, ktorý predpokladá ovládanie spoločnosti zhora na dol, existence umonolitnej spoločnosti, v ktorej nie len o verejnej sfére, ale aj o súkromnom živote jednotlivcov rozhoduje najvyššia vládnuca skupina a všetky sféry spoločenského života sú podriadené jedinému účelu, jedinej ideológii, existencia občianskej spoločnosti možná nieje. Organizácie a inštitúcie, ktoré svojou formou pripomínajú zložky občianskej spoločnosti, resp. Reprezentantov organizovaných záujmov, sú v skutočnosti iba nástroje vládnej moci na kontrolu občanov, t.j. na elimináciu prejavov artikulácie záujmov, ktoré by boli v rozpore s politickou vôľou predstaviteľov režimu. Totalitný model riadenia spoločnosti nepripúšťa a kriminalizuje formovanie horizontálnych sociálnych vzťahov, zameraných na pôsobenie v verejnej sfére a vytváraných formou samoorganizácie spoločnosti.

Československo roku 1968 predstavovalo tzv. zamrznutý, nereformujúci sa posttotalitný režim [Kopeček, 2006, 141, 148-149]. Z hľadiska štruktúry mocenských zložiek a inštitucionálneho usporiadania možno hovoriť o kontinuite s obdobím stalinizmu, keď že prvky súťaživosti liberalizácie, nakrátky časvesené dorežimov roku 1968, boli počas tzv. normalizácie (označenie pre režim, ktorý v Československu panoval v rokoch 1969 – 1989) popotlačením pokusu o liberalizáciu u komunistického režimu počas tzv. Pražskej jari v roku 1968) odstránené naddlhé obdobie 70. a 80. rokov. Na druhej strane návrat do obdobia 50. rokov už možný nebol. Úloha ideológie ako mobilizačnej zložky režimu bola oslabená, jej rola sa zredukovala na rolu explanačnú a legitimizačnú.

V praxi absentoval akýkoľvek ideologický alebo programový dokument, ktorý by definoval smerovanie režimu v pozitívnom duchu, ak za taký nepovažujeme dokument Poučenie z krízového vývoja [Poučenie z krízového vývoja, 1970]. V porovnaní s obdobím 50. a začiatku 60. rokov 20. storočia sa oslabil aj úloha represii pri ovládaní občanov. Režim tak musel viac zohľadňovať náladu verejnosti, osobitne v oblasti sociálnej politiky a tolerovať existenciu nezávislých subkultúr, aj keď to nebolo súčasťou jeho intencií. Takisto aj v podmienkach normalizačného Československa bolo možné fungovanie skupín disentu a tzv. ostrovov pozitívnej deviácie mimo existujúceho systému, ale postupne v dôsledku opatrnej liberalizácie režimu na konci 80. rokov aj v rámci inštitúcií, vytvorených a legalizovaných režimom. Dialo sa tak nie v súlade so zámermi režimu, ale napriek nim. Zárodky občianskej spoločnosti, resp. budúcej politickej opozície voči režimu, chápanej ako potenciálnej alternatívy, však nemohli byť inštitucionalizované a neboli ani uznané štátom ako jeho potenciálny partner.

Hoci normalizačná vládna garnitúra na čele s Gustávom Husákom a Vasíľom Biľákom odmietala akékoľvek politické a ekonomické reformy, musela sa zmieriť s tým, že od obyvateľstva nemôže očakávať aktívnu podporu. Obdobie 80. rokov znamenalo prítvrdenie represii a útlm opozičných aktivít, vrátane vydávania samizdatov, čo bolo aj dôsledkom rozčarovania z neúspechu demokratického hnutia Solidarity v Poľsku.

Signatárov a sympatizantov Charty 77, ktorá v rámci Československa predstavovala najsilnejšiu zložku nezávislých iniciatív, aj na Slovensku komunistická Štátna bezpečnosť (konkrétne správa kontrarozvedky, t.j. XII. správu Federálneho ministerstva vnútra ČSSR) zaradovála do I. kategórie nebezpečenstva. Patrili tam napr. spisovateľ Dominik Tatarka, filozofi Miroslav Kusý a Július Strinka, ako Milana Šimečku, Jozefa Jablonického, Otíliu Plávkovú a Almu Münzovú, ktorí sa signatármi Charty 77 nestali. Z okruhu reformných komunistov do tejto kategórie patrili iba Alexander Dubček a Hvezdoň Kočtúch [Sivoš, 2008, 55]. Štruktúra disidentov, zaradovaných do kategórií «nepriateľské osoby», sledované po línii vnútorného nepriateľa, sa postupne menila, predstavitelia občianskeho disentu však v nej boli až do roku 1989 zastúpení najpočetnejšie. Samotná Charta 77 na Slovensku podstatnejší úspech nezaznamenala. Hovorca Charty 77 z roku 1990 identifikoval 36 signatárov [Soupis signatářů, 2007, 370], do tohto počtu nie sú zahrnutí ani signatári slovenského pôvodu, žijúci trvalo v Česku. Nízky počet signatárov Charty 77, žijúcich na Slovensku je pravdepodobne nielen dôsledkom špecifického charakteru represii, praktizovaných normalizačným režimom, ale aj existencie komunikačnej bariéry medzi disidentským okruhom v Bratislave a v Prahe, keď slovenskí signatári nevyvíjali adekvátne úsilie na získavanie ďalších podpisov.

Zdá sa však, že nízky počet signatárov bol aj dôsledkom preventívnych aktivít ŠtB, ako o tom svedčí prípad kňazov Róberta Gombíka a Mariána Zajíčka, ktorí sa pokúšali rozšíriť text úvodného vyhlásenia medzi kňazov katolíckej cirkvi [Balun, 2007, 85]. Napriek tomu však rola signatárov Charty 77 bola významná, lebo udržiavali kontakty s aktívnym okruhom Charty 77 a teda aj so zahraničím. Charta 77 odmietala praktiky režimu, hoci otvorene nespochybňovala jeho legitimitu,

Na Slovensku teda pri formovaní nezávislých štruktúr zohrávali významnú rolu prúdy opozície duchovnej, kam patria aktivity, orientované na udržiavanie, resp. šírenie alternatívnych duchovných hodnôt, resp. myšlienkových či ideologických koncepcií bez ambícií transformovať tieto hodnoty do politického programu alebo individuálne či organizovane vstupovať do politického zápasu. Do tejto kategórie patria napr. mládežnícke subkultúry, umelecký underground, tzv. tajná cirkev, ale aj legálne vychádzajúce časopisy, ktoré v podmienkach komunistického režimu odmietali alebo ignorovali oficiálnu ideológiu. Sem možno zaradiť aj samotnú alternatívnu kultúru, ktorá sa v závislosti od aktuálnych politických podmienok mohla rozvíjať buď na stránkach oficiálnych kultúrnych časopisov. Dlhodobu do tohto okruhu môžeme zaradiť napr. aktivity nezávislých výtvarníkov, organizujúcich umelecké podujatia mimo oficiálnych štruktúr a ktorí boli čiastočne postihnutí zákazom oficiálne prezentovať, resp. predávať svoje diela. Na konci 80. rokov však nastala zmena, keď sa do rúk nezávisle zmýšľajúcich výtvarných umelcov dostalo vedenie mestskej organizácie Slovenského zväzu výtvarných umelcov. Podobne pohyb nastal na pôde spisovateľskej organizácie – monopolného Zväzu slovenských spisovateľov. Postupne v rokoch 1988 – 1989 režim povolil vydávanie viacerých literárnych časopisov (Literárny týždenník, Dotyky – časopis pre mladú literatúru), ktoré síce boli mocou kontrolované, ale objavovali sa v nich aj kritické texty, dokonca aj od autorov, ktorí mohli dovedy publikovať iba v samizdate. Články, ktoré analyzovali literárnu a kultúrnu situáciu normalizačného Československa z kritických pozícií, sa objavovali aj v Slovenských pohľadoch, kritické hlasy, odsudzujúce základné tabu normalizačného režimu, sa objavovali na podujatiach organizovaných oficiálnym Zväzom slovenských spisovateľov.

Nemožno zabudnúť samozrejme na aktivity tzv. tajnej cirkvi, ktorá práve na základe požiadaviek na náboženskú slobodu a slobodný výkon viery dokázala zmobilizovať tisícky veriacich. Práve z jej prostredia vyšla iniciatíva na zorganizovanie prvého verejného vystúpenia proti komunistickému režimu – tzv. sviečkovej demonštrácie v Bratislave 25. Marca 1988 [Šimulčík, 1998]. Disponovala rozvinutou sieťou samizdatu a podporovateľov v rámci farských komunit i v rámci laických krúžkov napr. na vysokých školách. V rokoch 1988 – 1989 sa stali nástrojom manifestovania opozičných názorov katolíckej púte.

Podobne ako v prípade okruhu alternatívnej kultúry, kde tiež na konci 80. rokov sa obnovilo vydávanie samizdatových časopisov Fragment a K (od 1989 Fragment K), išlo o primárne nepolitické aktivity. Ich aktéri pôsobili v pre-politickej sfére, uvedené aktivity nadobudli politickú dimenziu v momente, keď sa dostali do konfrontácie s režimom, ktorý ich potieral. Len malá časť aktivistov tzv. kresťanského disentu mala ambície pôsobiť ako tzv. politický disent. Tu treba spomenúť najmä Jána Čarnogurského, ktorý začal v roku 1988 s vydávaním verejného samizdatového časopisu Bratislavské listy.

A napokon ďalším významným centrom nezávislých iniciatív sa stala bratislavská organizácia Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny. Išlo o legálnu štruktúru. V roku 1987 však dokázali osloviť ľudí z prostredia tzv. šedej zóny a čiastočne aj z opozície publikovaním samizdatu Bratislava nahlas. Formálne išlo o interný materiál – zápisnicu z členskej schôdze, preto nebolo možné jeho vydanie nijako postihnúť. Časopis bratislavskej pobočky zväzu slúžil ako publikačná platforma aj pre časť opozície, keďže vychádzal oficiálne ako interný materiál. V praxi tak vznikol jediný časopis mimo kontroly cenzúry.

Napokon štruktúry rodiacej sa občianskej spoločnosti reprezentovala aj záujmová opozícia, napr. maďarský disent na Slovensku, reprezentovaný Výborom na ochranu práv maďarskej menšiny v Československu. Vo vnútri režimu bolo možné pozorovať ferment najmä v štruktúrach monopolnej mládežníckej organizácie SZM, na Univerzite Komenského sa formoval aj neformálny okruh vysokoškolákov, pokúšajúcich sa o vydávanie časopisu Proglas.

Hoci v štandardných demokratických spoločnostiach uvedené iniciatívy (kultúrne aktivity, cirkvi, náboženské hnutia) spravidla (azda s výnimkou ekologických iniciatív) nepatria medzi aktivity občianskej spoločnosti, lebo sú orientované nie do verejného priestoru, ale na uspokojovanie potrieb svojich členov, dostali sa do konfrontácie s komunistickým režimom, pretože neboli priamo organizované štátom a zakladali horizontálne vzťahy v spoločnosti. Vzhľadom na to, že štát ani v podmienkach tzv. normalizácie nerezignoval na kontrolu čo najširšieho spektra života spoločnosti, aktivity skupín, pôsobiacich v pre-politickej sfére sa zároveň stávali súčasťou verejného diskurzu a dokonca predstavovali rodiacu sa politickú opozíciu. Kým aktivity ľudskoprávneho disentu, napr. Charty 77, predstavovali predovšetkým morálnu (etickú) opozíciu voči režimu, keďže poukazovali na rozpor medzi jeho oficiálne deklarovanou politikou a každodennou praxou, aktivity tzv. tajnej cirkvi, resp. okruhu alternatívnej kultúry na konci 80. rokov aj viaceré kultúrne a intelektuálne časopisy možno definovať ako duchovnú opozíciu voči režimu. S kritikou konkrétnych politik vládneho režimu zas vystupovali ekologické hnutia, resp. iniciatívy príslušníkov maďarskej menšiny. Tieto okruhy nezávislých iniciatív možno označiť za záujmovú opozíciu.

Pomerne slabý ohlas mal aj manifest Hnutia za občiansku slobodu z jesene roku 1988 Demokracia pre všetkých, ktorý síce sformuloval minimálny konsenzus v prostredí nezávislých iniciatív ohľadne budúcnosti Československa [Demokracie pro všechny, 1988], nestal sa však základom širšieho opozičného politického hnutia. Jeho štruktúry sa ustanovili aj na Slovensku [Informácia, 1988, 257], čím sa dovtedajšie disidentské hnutie začalo politizovať a prekonávať rámcem nezávislých iniciatív.

Práve v roku 1989 sa na Slovensku disidentské hnutie ocitlo v ťažkej situácii, prakticky v personálnej kríze. Jeden z najvýznamnejších signatárov Charty 77 spisovateľ Dominik Tatarka začiatkom roku 1989 zomrel. Ján Čarnogurský, Miroslav Kusý a ďalší traja opoziční aktivisti boli v auguste 1989 uväznení, generačné zmeny spojené s odchodom M. Duraya do USA prebiehali aj v prostredí maďarského disentu. Pritom ale paradoxne práve útok na rýchlo sa politizujúci disent dosiahol opačný efekt, prispel ku konsolidácii opozície, pričom významnú rolu tu zohrali okruhy pre-politických aktivít občianskej spoločnosti. Integrujúcim faktorom sa stala kampaň za prepustenie uvedených disidentov, ktorej neoficiálnym symbolom sa stal Alexander Dubček. Okolo kampane a okolo diskusií o príprave novej ústavy Československa sa na Slovensku začalo formovať sociálne hnutie, t.j. fenomén, ktorý A. Giddens definoval ako «kolektívnu snahu o presadenie spoločného záujmu alebo dosiahnutie spoločného cieľa prostredníctvom kolektívnej akcie mimo sféru etablovaných inštitúcií» [Giddens, 1999, 479]. Toto hnutie oscillovalo medzi reformným, t.j. usilujúcim sa o zmeny niektorých čiastkových aspektov existujúceho zriadenia a transformačným, t.j. usilujúcim sa o ďalekosiahle zmeny a radikálnu prestavbu spoločnosti. Vzhľadom na to, že reformne orientovaní jednotlivci vo vnútri KSS sa pred novembrom 1989 neodvážili vstúpiť do otvorenej konfrontácie s režimom, reformná opcia sa stala nerealizovateľnou. Primárne nepolitický charakter existujúcej opozície sa však prejavil ešte aj počas vzniku VPN, ktorej úvodné vyhlásenie malo primárne charakter morálneho apelu a nepredpokladalo radikálnu mocenskú zmenu, ako to bolo napr. pri úvodnom vyhlásení Občianskeho fóra.

Situácia Československa počas tzv. normalizácie skôr zodpovedá charakteristike občianskej spoločnosti podľa talianskeho filozofa Antonia Gramsciho, ktorý ju v podmienkach totalitného režimu v Taliansku vnímal ako oddelenú od politickej spoločnosti, mocenského aparátu, donucovacích orgánov a síl, pôsobiacich na základe formálnych procedúr. Pri formovaní „občianskej spoločnosti“, či presnejšie jej zárodkov pred rokom 1989, zohrávali rozhodujúcu úlohu neformálne aspekty a právne nesankcionované sily [Mielecki, 1991, 103].

Vývoj občianskej spoločnosti na Slovensku po politických zmenách. Nepripravenosť VPN na vstup do vlády a do aktívnej politiky pretrvávala aj po

uskutočnení politických zmien, keď sa v jej fungovaní prejavila práve genéza z kruhov neinštitucionalizovanej občianskej spoločnosti. Občianske fórum a aj VPN sa definitívne dištancovali od možnosti „tretej cesty“ medzi východným socializmom a západoeurópskym modelom vývoja z hľadiska voľby sociálno-ekonomického modelu na jeseň 1990 po schválení scenára radikálnej ekonomickej reformy. Dovtedy však bola v ich kruhoch živá vízia vytvoriť práve v postkomunistickej strednej a východnej Európe alternatívu západoeurópskemu civilizačnému modelu, v ktorom by rozhodujúcim aktérom formovania politickej vôle neboli politické strany, ale práve sociálne hnutia, vytvorené na báze občianskej spoločnosti. Tak napr. Milan Šimečka sa vyslovoval proti transformácií protitotalitných sociálnych hnutí Verejnosť proti násiliu a Občianske fórum na politické strany, nielen s ohľadom na nízku dôveru voličov voči tradičným politickým stranám, ale aj s ohľadom na šancu nastoliť „vyššiu politickú kultúru“ v porovnaní s nacionalistickou a sociálno-populistickou agendou mnohých novovzniknutých politických strán. Na druhej strane si Šimečka uvedomoval, že takéto predstavy sú v rozpore s európskou politickou tradíciou [Šimečka, 1990].

To môže vyvolávať reminiscenciu na obdobie pokusu o reformu komunizmu rokov 1968 – 1969, ktoré časť slovenských a českých intelektuálov chápala ako civilizačnú výzvu pre oba póly globálneho súperenia (napr. Milan Kundera). Paradoxne, utópii, v ktorej by v rámci novej podoby demokracie nahradili sociálne hnutia politické strany, podľašli najmä intelektuál a politik, ktorý v roku 1969 bol najvýznamnejším kritikom Kunderových vízií – Václav Havel. V každom prípade predstava o vlastnej ceste stredo európskych štátov v podmienkach Slovenska a Česka aj z hľadiska voľby politického modelu prakticky zanikla na jeseň 1990, keď sa Občianske fórum začalo transformovať na politickú stranu. Na druhej strane, v porovnaní s Občianskym fórom v Česku, bola slovenská Verejnosť proti násiliu podstatne menej pripravená na nástup k moci. Svedčí o tom aj charakter prvých programových vyhlásení oboch zoskupení. Občianske fórum predložilo jasné požiadavky systémových a personálnych zmien, úvodné vyhlásenie VPN predstavovalo skôr morálny apel [Provolání, 1989; Prvé vyhlásenie, 1989]. Neskôr v novembri 1989 Občianske fórum prezentovalo relatívne ucelený programový dokument „Co chceme“ [Programové prohlášení, 1989], prvý politický program VPN pozostával z niekoľkých bodov [Programové vyhlásenie, 1989]. Ak Občianske fórum sa prihlásilo vstupom do tzv. vlády národného porozumenia po 10. decembri 1989 k vládnej zodpovednosti a teda postupne opúšťalo priestor občianskej spoločnosti, VPN podobný krok uskutočnila až na jar 1990 a svojho zástupcu v slovenskej „vláde národného porozumenia“ označovala ako „pozorovateľa“ [Ondruš, 2009]. S momentom rozpadu OF a VPN a transformácii ich následníckych subjektov na strany

sa otázka občianskej spoločnosti a jej vplyvu na politiku prakticky vytratila z agendy politických elít. Na Slovensku následne ožila až neskôr – v kontexte súperenia s mečiarizmom na konci 90. rokov, keď práve občianska spoločnosť zohrávala rozhodujúcu rolu pri volebnej mobilizácii občanov proti hroziacemu prepadu do autoritatívneho systému.

Positívny vplyv na rozvoj občianskej spoločnosti v prvých rokoch po politických zmenách malo prijatie viacerých legislatívnych zmien. Z tohto hľadiska zrejme najvýznamnejším bol Zákon č. 83/1990 Zb. o združovaní občanov schválený na konci marca 1990, ktorý s menšími obmenami platí do súčasnosti. Zákon má značne liberálny a deregulačný charakter, preto vytvára značný priestor pre vytváranie rôznych foriem občianskych združení pri pomerne malej organizačnej záťaži. Podobne liberálny charakter mali aj novoprijaté zákony petičné a zhromažďovacie.

Pôsobenie záujmových skupín na Slovensku po roku 1989. Pád komunistického režimu priniesol rýchly rozklad štruktúr zastupovania organizovaných záujmov, vytvorených komunistickou mocou, ktoré sa ani v období tzv. prestavby nedokázali emancipovať od podriadenosti komunistickej strane a zostali tzv. pákami a prevodmi režimu. Týka sa to jednak niekdajšej monopolnej mládežníckej organizácie Socialistický zväz mládeže (SZM), ktorú nahradili alternatívne mládežnícke organizácie. Jeho nástupnícka organizácia – Zväz mladých – zostal marginálnym združením. Majetok SZM bol zoštatnený a zámerom novej vládnej garnitúry bolo, aby pripadol mládežníckym organizáciám a aby ho mohla využívať aj neorganizovaná mládež. Podobne bol zoštatnený aj majetok KSC.

Niekdajšia provládna odborová centrála Revolučné odborové hnutie zanikla, nové odbory sa organizovali okolo štrajkových výborov, vytvorených v procese prípravy, resp. počas generálneho štrajku za usporiadanie slobodných volieb a odstránenie mocenského monopolu KSC 27. novembra 1989. Nové odborové organizácie sa 10. apríla 1990 zjednotili do Konfederácie odborových zväzov SR [Zjazdy KOZ SR].

Vzťahy medzi odborovými organizáciami a zamestnávateľmi upravil Zákon č. 2/1991 Zb. o kolektívnom vyjednávaní. Pri riešení vzťahov záujmových skupín Československo a od roku 1993 nezávislé Slovensko prevzalo tzv. neokorporativistický model, charakteristický pre viaceré európske štáty, napr. Nemecko a Rakúsko. Ako protiváha odborových organizácií sa v roku 1991 ustanovila Asociácia zamestnávateľských zväzov a združení. Ešte pred začiatkom radikálnej ekonomickej reformy sa na základe dohody podpísanej 30. októbra 1990 ustanovila Rada hospodárskej a sociálnej (tzv. tripartita) dohody ako iniciatívny, konzultačný a dohľadový orgán vlády, odborov a zamestnávateľov na makroúrovni [Leška, 2011, 190-191].

Tripartitný model sociálneho partnerstva prechádzal viacerými konfliktnými fázami. Tak napr. sociálny dialóg bol prerušený v období od júna 1997 do decembra 1998, t.j. v posledných rokoch vládnutia Vladimíra Mečiara, pretože vládny tábor odmietol komunikovať so zástupcami odborov a svojvoľne vyhlásili politiku mzdovej regulácie [Sociálne partnerstvo]. Uvedený konflikt rozhodol o prvých krokoch KOZ smerom k ich výraznejšej politizácii, kým vláda SR sa pokúšala vytvoriť nový orgán, ktorý mal simulovať pokračovanie procesu kolektívneho vyjednávania – Ekonomicko-sociálnu radu, v ktorej mali namiesto KOZ pôsobiť menšinové provládne odborové organizácie [Leška, 2011, 194]. Kým dovtedy odbory vystupovali ako nestraničke a nepolitické a straničke aktivity ich jednotlivých predstaviteľov (vrátane kandidovania do Národnej rady SR) boli považované za ich individuálne iniciatívy, po roku 1997 odbory začali uvažovať o aktívnejšej účasti v politike. Jednou zo zvažovaných alternatív bola priama politická angažovanosť vo volebnom zápase, podobne ako v prípade poľského odborového hnutia NSZZ Solidarity, resp. založenie samostatnej strany, napokon sa však KOZ rozhodla v parlamentných voľbách v roku 1998 podporiť spektrum opozičných strán [Malová, 1999]. Tripartitné rokovania sa obnovili až po vytvorení vlády širokej koalície stredopravých a stredolavých síl pod vedením Mikuláša Dzurindu.

Druhý raz bol narušený systém tripartitných rokovaní v roku 2004. Konflikt medzi KOZ a vládou vyplýval z nesúhlasu odborov s neoliberalnými reformami druhej vlády Mikuláša Dzurindu. Po tom, ako KOZ iniciovala konanie referenda o vypísaní predčasných volieb do NR SR v apríli 2004 [Referendum, 2004]³, vláda SR presadila v Národnej rade SR zrušenie zákona o tripartite [Sociálne partnerstvo]. Pod tlakom Medzinárodnej organizácie práce v Ženeve však vláda SR bola nútená obnoviť proces tripartitných rokovaní a na konci roku 2004 sa vytvorila nová Rada hospodárskeho a sociálneho partnerstva najprv na základe dohody aktérov – vlády, odborových zväzov a zamestnávateľských organizácií. Konflikt medzi KOZ a vládou SR prispel k rozhodnutiu odborov v parlamentných voľbách spolupracovať s vtedajšou opozičnou stranou Smer – sociálna demokracia. Po nástupe vlády s dominantným postavením Smeru-SD (2006) bol prijatý zákon č. 103/2007 Z. z. o trojstranných konzultáciách na celoštátnej úrovni, ktorým sa ustanovil nový orgán tripartitného dialógu - Hospodárska a sociálna rada SR.

Po predčasných parlamentných voľbách v marci 2012 sa popri existujúcej Hospodárskej a sociálnej rade vytvorila Rada solidarity a rozvoja. V jej prípade pôvodný neokorporatívny princíp bol nahradený princípom korporatívnym. Uve-

³ Referendum sa skončilo neúspešne, zúčastnilo sa ho 35,86 percent oprávnených voličov, pričom podmienkou platnosti referenda je účasť viac než 50 percent oprávnených voličov.

dený orgán nemá jasne určené právomoci ani rozsah aktivít, má predstavovať „platformu pre diskusiu, hľadanie riešení a dohody medzi zástupcami vlády SR a predstaviteľmi sociálnych partnerov, cirkví a odborných inštitúcií pri príprave dôležitých rozhodnutí, ktoré sa týkajú rozvoja celej spoločnosti“ [Rada solidarity a rozvoja, 2012-2014]. Popri sociálnych partneroch, pôsobiacich v Hospodárskej a sociálnej rade SR, sú jej účastníkmi aj najvýznamnejšie cirkvi pôsobiace v SR, Združenie miest a obcí Slovenska, zástupcovia univerzít, SAV a Jednoty dôchodcov Slovenska. Začlenením do Rady solidarity a rozvoja tieto inštitúcie získavajú právo spolurozhodovať nielen o otázkach, ktoré sa ich bezprostredne dotýkajú (ako v Hospodárskej a sociálnej rade, ktorej agendou sú sociálne a ekonomické otázky s bezprostredným dopadom na vzťahy medzi zamestnancami a zamestnávateľmi), ale aj v otázkach, na ktoré nemajú mandát od svojich členov. Takýto orgán je zneužitelný, aj keď významnejšiu rolu vo vládnej politike od svojho vzniku neodohrával [Marušiak, 2012].

Momenty aktivizácie občianskej spoločnosti a proces konsolidácie demokracie. Významným momentom aktivizácie občianskej spoločnosti a rastu politickej participácie občanov po politických zmenách v novembri – decembri 1989 bolo obdobie rokov 1990 – 1992 v súvislosti s diskusiami o budúcom štátoprávnom usporiadaní Československa. V tomto období sa aktivizoval národne orientovaný segment občianskej spoločnosti. Jeho najvýznamnejším predstaviteľom sa stala kultúrno-vzdelávacia inštitúcia Matica slovenská, ktorá po roku 1989 začala obnovovať svoju členskú základňu, zlikvidovanú počas trvania komunistického režimu. Mobilizácia sa prejavovala nárastom protestných akcií a demonštrácií, požadujúcich vytvorenie zvrchovaného Slovenska, vznikom viacerých mimovládnych organizácií a tlačovín. Zároveň však v aktivitách tohto segmentu, ktorý D. Malová označuje ako „slovenské národné hnutie“ boli prítomné protimenšinové a radikálne prejavy. Uvedené hnutie sa vymedzovalo už nie proti štruktúram komunistického režimu, ale proti novým liberálnym politickým elitám. Narastanie autoritatívnych tendencií v tomto hnutí sa napokon prejavil počas obdobia tretej vlády V. Mečiara v rokoch 1994 – 1998, keďže časť jeho protagonistov vstúpila do politického života a začala pôsobiť v štátnych inštitúciách. Zároveň však, ako uvádza D. Malová, práve vznik nezávislej SR znamenal začiatok postupného útlmu uvedeného hnutia [Malová, 2008].

Narastanie autoritatívnych tendencií v rokoch 1994 – 1998, najmä snaha vládnej koalície Hnutia za demokratické Slovensko, Slovenskej národnej strany a Združenia robotníkov Slovenska, najmä snaha o oslabenie mechanizmov verejnej kontroly výkonnej moci zo strany parlamentu, médií a mimovládnych organizácií a eskalácia konfliktnej atmosféry voči štruktúram občianskej spoločnosti spôsobili novú vlnu jej mobilizácie v druhej polovici 90. rokov.

Na druhej strane vláda V. Mečiara sa pokúšala vytvárať alternatívne štruktúry občianskej spoločnosti, keď napr. Radu mládeže Slovenska ako strešný orgán mládežníckych organizácií mal nahradiť Slovenský mládežnícky snem, časť odborových organizácií vystúpila z KOZ s cieľom vytvoriť provládne odbory a pod [Leška, 2011, s. 194]. Na druhej strane sa však vládnej väčšine nepodarilo ovládnuť tlačené médiá, ktoré sa už nachádzali v súkromných rukách a ani nebol zrušený liberálny zákon o združovaní občanov č. 83/1990 Zb. Vládna moc však mimovládne orgány vnímala ako nepriateľské štruktúry, inšpirované zo zahraničia a namierené proti nezávislosti SR. S cieľom obhajovať záujmy mimovládnych organizácií sa v roku 1994 ustanovilo Grémium tretieho sektora, zastupujúce mimovládne organizácie pôsobiace v oblastiach a) humanita a charity, b) vzdelávania, kultúry a mládeže, c) životného prostredia, d) ľudských a menšinových práv. Vytvorili sa aj mediálne servery, určené pre potreby mimovládnych organizácií, napr. časopis Non Profit a neskôr internetový denník Changenet.sk [Bútora, Bútorová, Strečanský, 2012; Bútora, 2007, 21-52]. V tomto období začali vznikať aj ďalšie platformy, resp. asociácie mimovládnych organizácií, napr. v oblasti ochrany životného prostredia, neskôr napr. v oblasti poskytovania rozvojovej pomoci a pod. Mimovládne organizácie získali značnú autoritu nielen pri zápasoch proti prejavom arogancie moci, ale aj počas organizácie mobilizačných kampaní s cieľom dosiahnuť vysokú účasť v parlamentných voľbách v septembri 1998 [Bútora, Demeš, 1999, S. 129-140].

Novým impulzom pre mobilizáciu občanov a zvyšovanie aktivít občianskej spoločnosti sa stalo vyhrocovanie sociálneho napätia v slovenskej spoločnosti, najskôr počas neoliberálnych ekonomických reforiem, realizovaných druhou vládou Mikuláša Dzurindu v rokoch 2002 – 2006, neskôr v dôsledku globálnej ekonomickej a finančnej krízy. Predmetom konfliktu sa stal napr. charakter Zákonníka práce, keď vlády strán pravého stredu (2002 – 2006, 2010 – 2012) presadzovali oslabovanie postavenia zamestnancov v pracovno-právnych vzťahoch, kým vlády pod vedením Smeru-SD naopak presadzovali posilnenie ich právnej ochrany. Konflikty, ktoré sa realizovali pred rokom 2006 na úrovni tripartity, prerástli počas vlády Ivety Radičovej a Roberta Fica do štrajkov zamestnancov v zdravotníctve a školstve. Začiatok roku 2012 bol charakteristický novou antikorupčnou mobilizáciou, ktorej impulzom bolo prepuknutie aféry „Gorila“, týkajúcej sa prepojenosti špičiek politických strán s oligarchickými skupinami. Uvedená mobilizácia bola sprevádzaná násilnými protestmi, ako aj aktivizáciou antipolitických hnutí, presadzujúcich program priamej demokracie bez účasti politických strán. Len v malej miere sú aktivity týchto hnutí reflektované politickými stranami.

Generálne trendy a problémy občianskej spoločnosti. Aktivity mimovládnych organizácií v druhej polovici 90. rokov a ich podiel na mobilizá-

cii verejnosti proti vláde V. Mečiara prispeli k zmene ich percepcie zo strany politických elít. Prejavilo sa to aj v podobe legislatívnych zmien. V roku 2001 bola prijatá novela zákona o dani z príjmov, ktorá umožnila fyzickým osobám daňovú asignáciu (poukazovanie určitej čiastky z odvedených daní) pre potreby vybraných mimovládnych organizácií vo výške jedného percenta počnajúc rokom 2002. Táto možnosť bola od roku 2003 rozšírená aj pre právnické osoby vo výške dvoch percent [Blaščák, 2013]. Celkovo však výška prostriedkov, získaných prostredníctvom asignácie, dosahovala v roku 2010 úroveň približne 41 mil. eur, čo však pre potreby mimovládnych organizácií nepredstavuje významný zdroj. Ďalším zdrojom príjmov mimovládnych organizácií sú napr. dary a príspevky. Ich hodnota, poukázaná jednému segmentu mimovládnych organizácií – nadáciám, dosahovala v roku 2011 úroveň vyše 600 mil. eur [Euractiv.sk, 2012]. Ako uvádza slovenský ekonomický týždenník Trend, historicky najvyšší celkový výnos dosiahol mechanizmus asignácie v roku 2009 sumu 55 mil. eur, z čoho firmy prispeli sumou viac než 37 mil. eur. Aj v dôsledku ekonomickej krízy však možnosť získavania finančných prostriedkov prostredníctvom daňovej asignácie klesá, hoci dopyt po nich narastá [Blaščák, 2013].

Slabá finančná podpora zo strany štátu a domácich „filantropov“ bola vládou SR identifikovaná ako najvýznamnejšia prekážka rastu občianskej participácie a filantropizmu. Ďalším problémom je nedostatočné rešpektovanie názorov mimovládnych organizácií pri prijímaní rozhodnutí orgánmi decíznej sféry, fragmentácia mimovládnych organizácií ako aj nízka miera aktivizácie príslušníkov rómskej menšiny pri riešení problémov jej príslušníkov, ale aj prípady zneužívania mimovládnych organizácií na individuálne obohatenie a šírenie extrémistických myšlienok [Konceptia rozvoja... 2012]. Tieto problémy mal po nástupe vlády I. Radičovej riešiť úrad Splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti ako poradný orgán vlády SR [Bútora et al., 2011, 307]. V roku 2012 vznikla aj Rada vlády SR pre mimovládne neziskové organizácie. Činnosť úradu splnomocnenca však po roku 2012 stagnuje.

Značným problémom je faktická privatizácia tzv. tretieho sektora, keďže komerčné subjekty, najmä väčšie firmy, sponzorujú primárne aktivity, zodpovedajúce svojim vlastným záujmom. Po odchode významnejších zahraničných donorov po vstupe SR do EÚ absentuje systematická podpora mimovládnych organizácií z domácich štátnych, verejných, resp. súkromných zdrojov.

V roku 2011 na Slovensku pôsobilo celkovo 40 292 mimovládnych organizácií, vrátane cirkevných, s rozličným právnym štatútom. Z nich bolo v likvidácii 2,5 percenta, t.j. 1055. Na druhej strane však do značnej miery ide o vzájomne prospešné organizácie, orientované nie na verejné aktivity, ale na uspokojovanie individuálnych potrieb svojich členov. Celkovo však výskumy sociológov konštatujú v období rokov 1994 – 2008 pokles participačného po-

tenciálu slovenskej spoločnosti, orientované na politické aktivity na celoštátnej, regionálnej, resp. lokálnej úrovni, ako napr. účasť na voľbách, charitatívnych akciách, podpisovanie petícií, riešenie problémov na úrovni obcí, účasť na protestných aktivitách a zapájanie sa do verejných diskusií [Bútorová, Gyárfášová, 2010, 455-456]. Na jednej strane respondenti prieskumu Občianstvo a participácia na Slovensku, realizovaného v novembri 2008 Sociologickým ústavom SAV, zameraného o. i. na porovnanie percepcie stavu spoločnosti spreď roku 1989 a po uskutočnení politických zmien pozitívne hodnotili zlepšenie možností v oblasti cestovania, práce a štúdia v zahraničí (78 percent respondentov), slobodnejší prístup k informáciám (70 percent), väčšiu možnosť vyjadriť svoj názor (63 percent) a možnosť slobodne sa zúčastňovať na verejnom živote (62 percent). Zároveň však iba 39 percent respondentov sa nazdávalo, že môžu ovplyvňovať politické rozhodnutia viac než generácia ich rodičov pred rokom 1989, 36 percent z nich malo názor, že miera ich vplyvu zostala rovnaká a dokonca 15 percent respondentov konštatovalo v tejto oblasti zmenu k horšiemu [Bútorová, Gyárfášová, 2010, 458]. Klesajúci záujem o občiansku participáciu a rast pocitu občianskej bezmocnosti je podmienený predovšetkým celkovými tendenciami depolitizácie verejného života, najmä vyňatím značného segmentu otázok ekonomicko-sociálnych vzťahov z demokratického diskurzu. Mimo aktívnej sféry verejného života sa ocitá značná časť spoločnosti bez stabilného zamestnania. Rast sociálnej nerovnosti teda môže prinášať aj úpadok občianskej spoločnosti. Podľa Thomasa H. Marshalla „človek nemôže byť plnohodnotným občanom bez sociálnych práv, ktoré kompenzujú nevýhody z ekonomických a sociálno-triednych nerovností“ [Přibáň, 2010]. Ako ďalej konštatuje T. H. Marshall, občianstvo znamená aj sociálny status a je nezlučiteľné s triednou nerovnosťou, charakteristickou pre kapitalizmus [Heywood, 2005, 183-184].

Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1990 – 1992, ale aj rast politického extrémizmu a radikalizmu po roku 2012 ukazuje, že rozvoj aktivít občianskej spoločnosti nemusí nevyhnutne prispievať ku konsolidácii demokracie, ale môže pôsobiť na jej stav aj negatívne. Slovensko prežívalo vo svojom vývoji od poslednej tretiny 20. storočia viacero období narastania a poklesu občianskych aktivít. Miera občianskej participácie však nie vždy narastala v korelácii s procesom konsolidácie demokracie. Dlhodobu však v podmienkach SR od obdobia 90. rokov predstavuje jedno z najväčších rizík úpadok tzv. sociálneho občianstva, chápaného ako súbor ekonomických a sociálnych práv jednotlivcov, v dôsledku čoho sa možno hovoriť o poklese občianskej participácie. Pociť občianskej bezmocnosti môže mať v budúcnosti negatívne dôsledky pre akceptovanie demokracie ako formy vlády, ktoré najlepšie garantuje uspokojenie individuálnych potrieb občanov.

Bibliografia:

1. Aron, R. *Esej o svobodách [Текст] / R. Aron Bratislava: Archa, 1992 – S. 216.*
2. Balun, P. *Akcja „Kniha“. Charta 77 na Slovensku // Pamäť národa – 2007, V. 3. – №. 2. - S. 83 – 95.*
3. Blaščák, F. *Pribeh dvoch percent // Trend – 2013, 11. 12, №. 49. <http://www.etrend.sk/trend-archiv/rok-2013/cislo-49/pribeh-dvoch-percent.html>*
4. Bútora, M. et al. *Mimovládne neziskové organizácie a dobrovoľníctvo, S. 299- 356 // M. Kollár; G. Mesežnikov, M. Bútora (eds.). Slovensko 2010. Správa o stave spoločnosti a o trendoch na rok 2011, S. 436.*
5. Bútora, M. *OK '98: A campaign of Slovak NGOs for free and fair elections, S. 21-52 // J. Forbrig, P. Demeš (eds.). Reclaiming Democracy. Civil Society and Electoral Change in Central and Eastern Europe – Washington: The German Marshall Fund of the United States, S. 253.*
6. Bútora, M., Bútorová, Z., Strečanský, B. *Aktívne občianstvo a mimovládny sektora na Slovensku. Trendy a perspektívy [Текст] // M. Bútora, Z. Bútorová, B. Strečanský – Bratislava: Včelí dom 2012.*
7. Bútorová, Z., Gyárfášová, O. *Občianska participácia: trendy, problémy, súvislosti / Z. Bútorová, O. Gyárfášová // Sociológia / Sociology. – 2010, V. 42. - №. 5. – S. 447-491.*
8. *Demokracii pro všechny - Manifest Hnutí za občanskou svobodu. Dokument č. 1, 15. 10. 1988 / R. Hlušíčková, B. Císařovská (eds.): Hnutí za občanskou Svobodu: Dokumenty - Praha: Maxdorf 1994.*
9. Diamond, L. *Civil Society and the Development of Democracy / L. Diamond / Estudio/Working Paper 1997/101, June 1997. Madrid: Juan March Institute, Center for Advanced Study – 1997 – S. 72. http://www.march.es/ceacs/publicaciones/working/archivos/1997_101.pdf*
10. *Euractiv.sk. Mimovládny žijú najmä z verejných a vlastných zdrojov // Euractiv.sk, 12. 7. 2012. <http://www.euractiv.sk/csr-spolocenska-zodpovednost/%C4%8Dl%C3%A1nok/mimovladky-ziju-najma-z-verejnych-a-vlastnych-zdrojov-019614>*
11. Giddens, A. *Sociologie / A. Giddens Praha: Argo 1999 – S. 595.*
12. Heywood, A. *Politická teorie [Текст] / A. Heywood Praha: Eurolex Bohemia, 2005 – S. 335.*
13. *Informácia Jána Čarnogurského o prvom stretnutí slovenských účastníkov Hnutia za občiansku slobodu v Bratislave. Dokument č. 35, po 11. novembri 1988 / J. Žatkuliak (ed.). November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985-1990). Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, Historický ústav SAV 1999 – S. 622.*
14. *Koncepcia rozvoja občianskej spoločnosti na Slovensku. Strategické zámery rozvoja občianskej spoločnosti do roku 2020 a Akčný plán na roky 2012 – 2013 // Bratislava: Vláda SR, materiál №. UV-7580/2012, zasadnutie vlády SR 22. 2. 2012.*
15. Kopecký, P., Mudde, C. (eds.). *Uncivil society? Contentious politics in post-communist Europe. London, New York: Routledge, 2003 – S. 208.*
16. Kopeček, L.. *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku [Текст] / L. Kopeček Brno: CDK 2006 – S. 347.*

17. Leška, D. *Formovanie politického systému na Slovensku po roku 1989 [Tekm]* / D. Leška – Bratislava: Infopress 2011 – S. 240.
18. Malová, D. *Občianska spoločnosť, sociálne hnutia, mobilizácia a protest na Slovensku // Sociológia / Sociology – 2008, V. 40. - №. 4. – S. 347 – 362.*
19. Malová, D. *Od váhania k premyslenej stratégii: Konfederácia odborových zväzov SR vo voľbách 1998 [Tekm]* // M. Bútorá, G. Mesežnikov, Z. Bútorová (eds.). *Slovenské voľby '98: Kto? Prečo? Ako?* - Bratislava, IVO 1999, S. 141- 151.
20. Marušiak, J. *Slovenský (neo)korporativizmus // J. Marušiak – Jetotak.sk <http://www.jetotak.sk/ediitorial/slovensky-neokorporativizmus>*
21. Mielecki, J. *Občianska spoločnosť*, S. 97 - 108 [Tekm] / E. Maliková et al. *Základy politológie*. Bratislava: Sociologický ústav SAV 1991 – S. 118.
22. Ondruš, V. *Atentát na nežnú revolúciu [Tekm]* / V. Ondruš - Bratislava: Ikar 2009 – S. 295.
23. *Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSCĽ / Bratislava: Pravda 1969 – S. 53.*
24. *Programové prohlášení Občanského fóra Co chceme. Dokument č. 18, 26. listopad 1989 / J. Suk. Občanské fórum. Listopad – prosinec 1989. 2. díl. Dokumenty - Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998 – S. 328.*
25. *Programové vyhlásenie občianskej iniciatívy Verejnost' proti násiliu a Koordinačného výboru slovenských vysokoškolákov. Dokument č. 87, 25. november 1989 / J. Žatkuliak (ed.). November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985-1990) - Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, Historický ústav SAV, 1999 – S. 622.*
26. *Provolání Občanského fóra se čtyřmi základními požadavky, přijaté na ustanovujícím shromáždění v Činoherním klubu. Dokument č. 1, 19. listopad 1989 / J. Suk. Občanské fórum. Listopad – prosinec 1989. 2. díl. Dokumenty - Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998 – S. 328.*
27. *Prvé vyhlásenie občianskeho hnutia Verejnost' proti násiliu. Dokument č. 62, 20. november 1989 / J. Žatkuliak (ed.). November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985-1990). Bratislava, Nadácia Milana Šimečku, Historický ústav SAV, 1999 – S. 622.*
28. *Příbáh, J. Sociální občanství v opožděné společnosti aneb Pod schodištěm, nad schodištěm nesmí nikdo stát? //Právo, příloha Salon, 1. 9. 2010. <http://www.novinky.cz/kultura/salon/209730-jiri-priban-socialni-obcanstvi-v-opozdene-spolecnosti.html>*
29. *Rada solidarity a rozvoja. Vláda SR 2012 – 2014. <http://www.vlada.gov.sk/rada-solidarity-a-rozvoja-sr/> - oficiálna webová stránka.*
30. *Referendum 3. apríla 2004 – Bratislava: Štatistický úrad SR. http://volby.statistics.sk/ref/ref2004/slov/tab_okres.html - oficiálna webová stránka.*
31. *Schmitter, P. C. On Civil Society and the Consolidation of Democracy: Ten Propositions [Mimeograph] / Stanford Department Of Political Science, July 1995.*
32. *Schmitter, P. C. Some Propositions about Civil Society and the Consolidation of Democracy / P.C. Schmitter / Vienna: Institut für Höhere Studien, Reihe Politikwissenschaft, №. 10, September 1993 – S. 19.*
33. *Sivoš, J. (ed.). XII. Správa ZNB. Dokumenty k činnosti Správy kontrarozvedky v Bratislave v rokoch 1974 – 1989 [Tekm] / J. Sivoš Bratislava: ÚPN 2008 – S. 636.*

34. *Sociálne partnerstvo*. Bratislava: *Konfederácia odborových zväzov SR* – oficiálna webová stránka. http://www.kozsr.sk/?page=.%2Ftripartita%2Fsoc_partner
35. *Soupis signatářů Prohlášení Charty 77*. P12. / B. Císařovská, V. Prečan Vilém (ed.): *Charta 77: Dokumenty 1977-1989. Přílohy*. Praha: *Ústav pro soudobé dějiny AV ČR*, 2007 - S. 523.
36. Šimečka, M.. *Dvě eseje // Fragment K - 1990, V. 1 - №. 7*.
37. Šimulčík, J. *Čas svitania [Tekm] / J. Šimulčík* Prešov: *Vydavateľstvo Michala Vaška* 1998 – S. 275.
38. Tocqueville, A. *Demokracie v Americe I., II.* / A. Tocqueville Praha: *Rozmluvy 2012* – S. 785.
39. *Zjazdy KOZ SR*. Bratislava: *Konfederácia odborových zväzov SR* – oficiálna webová stránka. <http://www.kozsr.sk/?page=.%2Fkozsr%2FzjazdyKOZSR>.

*Діана Стебляк,
Каміла Шеверя, Богдана Катринець,
студентки Інституту економіки
та міжнародних відносин УжНУ*

СТУДЕНТСТВО ЯК СОЛІДАРНА СОЦІАЛЬНА ГРУПА. ОКСАМИТОВА РЕВОЛЮЦІЯ 1989 РОКУ

Студенти – це рушійна сила. Сила, яка може змінити все. Не просто змінити, а повернути хід подій на 180 градусів. Це люди, які наділені молодістю, силою волі та жагою до змін на краще майбутнє і сьогодні, тому вони діють швидко та здатні змінити все за короткий час. Оксамитова революція є прикладом цього. Цієї незламної сили та жаги до життя та справедливості. Оксамитова революція 1989 (чеськ. sametová revoluce, словац. pežná revolúcia) — повалення комуністичного режиму в Чехословаччині (тоді ЧССР або Чехословацька Соціалістична Республіка), яке відбулося мирним шляхом без використання зброї та пролиття крові в результаті вуличних акцій протестів, що відбулися в період з 17 листопада по 29 грудня 1989 року. Назву революції запропонували іноземні журналісти. Але, на думку Вацлава Гавела — новообраного президента Чехословаччини після революції, назва не повністю відображає події перших днів, адже армія була в бойовій готовності, а поліція вимагала дозволу на застосування сили проти демонстрантів.

Успіх Оксамитової революції був забезпечений сприятливим міжнародним станом (падіння Берлінської стіни і Перебудова в СРСР). Один західний журналіст влучно зауважив: «Те, на що полякам треба було десять років, угорцям — десять місяців, громадянам НДР — десять тижнів, чехи й словаки здійснили за десять днів».

Ключові слова: революція, студентство, демократія, Оксамитова революція, студенти

«Оксамитова революція 1989 р.» – назва, яка використовується для позначення подій у листопаді цього року, що призвели до ліквідації комуністичного режиму у Чехословаччині.

У середині січня 1989 р. під впливом демократичних процесів у Польщі та Угорщині у Празі розпочалися акції протесту проти комуністичної влади, які брутально розігнала поліція і сили безпеки. Одночасно був заарештований лідер чехословацької опозиції Вацлав Гавел.

Незважаючи на репресії правозахисна організація «Хартія 77» опублікувала кілька звернень, в яких закликала до започаткування в країні процесу демократичних реформ.

«Хартія 77» – правозахисна організація, що діяла у Чехословаччині у 1970-80-х рр. Заснована 1 січня 1977 р. Декларація про її заснування підписана 243 особами, у т.ч. й В. Гавелом. Мета організації – захист прав і свобод громадян на засадах Заключного акту Народи з питань співробітництва і безпеки у Європі. Одночасно зазначалося, що «Хартія 77» керується у своїй діяльності не політичними, а гуманітарно-правовими мотивами. Загальна кількість членів організації бл. 1000 осіб (1980 р.). Провідні діячі «Хартії 77» зазнавали політичних репресій, включно з тюремним ув'язненням. У квітні 1977 р. було створено Комітет захисту безпідставно репресованих людей. «Хартія 77» підтримувала контакти із правозахисними організаціями Центрально-Східної Європи, зокрема, із польською «Солідарністю». У січні 1989 р. за ініціативою і під керівництвом «Хартії 77» розпочався демократичний рух проти режиму Г.Гусака, який привів згодом до «оксамитової» революції. Офіційно «Хартія 77» припинила свою діяльність у 1992 р.

Політичні маніфестації, місцем проведення яких була площа Вацлава у центрі столиці, продовжувалися у червні та у кінці жовтня 1989 р., але були знову розігнані владою, а кілька сотень учасників акції заарештовано. 17 листопада 1989 р. офіційно дозволена демонстрація чисельністю близько 50 тис. осіб на вшанування пам'яті загиблих учасників студентського опору під час Другої світової війни була знову розігнана поліцією, а 150 осіб, у тому числі О. Дубчек, були заарештовані.

Ці події викликали вибух незадоволення у всьому чехословацькому суспільстві. Стихийно розпочалися безперервні масові політичні акції, які охопили всю країну й увійшли в історію як «оксамитова» революція.

19 листопада 1989 р. у Празі виникло об'єднання опозиційних сил «Громадянський форум» (на чолі із «Хартією 77») і його словацький аналог – «Суспільство проти насильства» (Братислава). Політичні маніфестації набували дедалі більшого розмаху і 21 листопада в акції протесту проти комуністичного режиму взяли участь 200 тис. осіб. Масовий демократичний рух і відсутність підтримки жорстких дій комуністичного уряду з боку Москви змусили керівництво країни піти на переговори з лідерами опозиції. 24 листопада подало у відставку керівництво Комуністичної партії Чехословаччини на чолі із Генеральним секретарем Мілошем Якішем, було звільнено із ув'язнення більшість учасників опозиційного руху. 25 листопада у Празі на підтримку демократичних процесів відбулася найбільша в історії Чехословаччини маніфестація за участю 800 тис. осіб.

28 грудня 1989 р. під час засідання «круглого столу» прем'єр-міністр Надіслав Адамец погодився на формування нового уряду за участю представників найбільших опозиційних сил країни. 10 грудня 1989 р. подав у відставку з поста президента багаторічний комуністичний лідер Г. Гусак.

У кінці грудня 1989 р. спікером парламенту було обрано А. Дубчека, а президентом В. Гавела. У червні 1990 р. у країні відбулися парламентські вибори, внаслідок яких у Чехословаччині закладено підвалини для демократичного розвитку країни. Мирний і цивілізований крах комуністичного режиму у Чехословаччині дав підстави назвати період радикальних політичних перетворень в країні «оксамитовою» або «ніжною» революцією.

Надзвичайно важливий вклад у ці події зробив Вацлав Гавел.

Гавел Вацлав (нар. 1936) — чеський державний і громадський діяч, драматург. Президент Чехословаччини в 1989—1992 рр.; президент Чехії з 1993 р. У період «праської весни» 1968 р. голова «Клубу незалежних письменників». Пізніше один з лідерів правозахисного руху в країні. Неодноразово був ув'язнений. З 1989 р. лідер руху «Громадський форум», що сприяв перемозі демократичних сил в Чехословаччині, яка через її безкровність отримала назву «оксамитової революції». Автор сатиричних п'єс в дусі абсурду, драм про сучасну чехословацьку дійсність, у т. ч. «Паркове торжество» (поставлена 1963 р., надрукована 1964 р.), «Повідомлення» (поставлена 1965 р.), «Аудієнція» (поставлена на радіо, 1975 р.), «Спокуса» (1985 р.), «Асонанс» (1987 р.).

Результати дослідження. Оксамитова революція 1989 (чеськ. sametová revoluce, словац. nežná revolúcia) — повалення комуністичного режиму в Чехословаччині (тоді ЧССР або Чехословацька Соціалістична Республіка), яке відбулося мирним шляхом без використання зброї та пролиття крові в результаті вуличних акцій протестів, що відбулися в період з 17 листопада по 29 грудня 1989 року. Назву революції запропонували іноземні журналісти. Але, на думку Вацлава Гавела — новообраного президента Чехословаччини після революції, назва не повністю відображає події перших днів, адже армія була в бойовій готовності, а поліція вимагала дозволу на застосування сили проти демонстрантів [1].

Успіх Оксамитової революції був забезпечений сприятливим міжнародним станом (падіння Берлінської стіни і Перебудова в СРСР). Один західний журналіст влучно зауважив: «Те, на що полякам треба було десять років, угорцям — десять місяців, громадянам НДР — десять тижнів, чехи й словаки здійснили за десять днів».

Хід революції. Відкрите зіткнення з владою почалося 17 листопада 1989 р. після придушення багатотисячної мирної студентської демонстрації у Празі, яка була організована в пам'ять Яна Оплетала, чеського студен-

та, який загинув у 1939 році під час протестів проти нацистської окупації Чехії. Спочатку демонстрація проходила під суто студентськими гаслами, але в міру наближення до центру Праги до ходи приєднувалося все більше людей, і в колоні вже йшли до 50 тисяч людей[3]. Демонстранти почали вимагати проведення вільних виборів, відставки Генерального секретаря КПЧ Мілоша Якеша, скасування монополії КПЧ, скандуючи «Яшека до кошика», «Комунізм комуністам». А приблизно о 20 годині кордою поліції заблокували близько 2 тисяч людей на Національному бульварі, що недалеко від Вацлавської площі та перегородили дорогу частині процесії, що відстала. При цьому демонстранти вели себе мирно, часом скандуючи «Ваше завдання — захищати нас!», «Ми беззбройні». Далі демонстранти були жорстоко розігнані. За даними комісії Федеральних зборів Чехословацької Федеративної Республіки від 9 травня 1990 року, тоді поранення різних ступенів тяжкості отримали понад 500 людей.

Дії поліції були настільки жорстокими, що з'явилися чутки про загиблих. Детонатором антиурядових виступів стали чутки, що поширилися на день пізніше, про вбивство одного зі студентів. «Жертвою» став студент Мартін Шмідт, який нібито загинув у результаті застосування сили поліцією при розгоні демонстрації. Це ключова подія «оксамитової революції» виявилось виставою, влаштованим спецслужбами самого правлячого режиму ЧССР. Роль пораненого студента, якого під об'єктами телекамер безлічі укладали в карету «швидкої допомоги», зіграв лейтенант держбезпеки. 18 жовтня студенти оголосили страйк в знак і відмовилися відвідувати заняття. До них приєдналися викладачі, актори з театрів, інтелігенція [9].

19 жовтня в Клубі драматургії за присутності культурних діячів, незалежних ініціатив, студентів та інших громадян був заснований Громадянський форум, який почав діалог з правлячими структурами [2]. Були сформовані вимоги до влади: провести розслідування дії служб безпеки під час розгону демонстрації 17 листопада, притягнути винних до відповідальності. Кількість учасників демонстрації сягала 200 тисяч людей.

20 листопада студенти столиці оголосили про страйк, який відразу ж протягом першого дня, підтримали практично всі вищі навчальні заклади країни. Одночасно в центрі Праги і в інших містах почалися масові демонстрації (у столиці щоденна кількість їхніх учасників сягала чверті мільйона чоловік). До акцій студентів приєдналися представники інтелігенції, а згодом і колективи багатьох підприємств країни.

Лідери неофіційних угруповань, які утворили в Чехії та Моравії політичний рух «Громадянський форум» (у Словаччині аналогічне рух отримав назву «Громадськість проти насильства») (ГПН), очолили народне невдоволення, зуміли надати йому організованого характеру і протягом

кількох тижнів домогтися докорінних змін у суспільно-політичному житті Чехословаччини. 21 листопада опозицію підтримав кардинал Чехії Франтішек Томашек.

Під тиском опозиції і масових демонстрацій 24 листопада керівництво Комуністичної партії Чехословаччини пішло у відставку. Зокрема, замість Мілоша Якеша новим генеральним секретарем партії був обраний Карел Урбанек.

25 та 26 листопада на Летенському полі в Празі відбулися найчисленніші демонстрації: зібралось до 700 тисяч громадян. У їхніх руках були запалені свічки солідарності, портрети лідера «Празької весни» 1968-го року Олександра Дубчека і «вогняного символу опору» Яна Палаха. 27 листопада по всій країні був оголошений загальний двогодинний страйк з вимогою відставки уряду і вільних виборів.

27 листопада відбувся двогодинний загальнонаціональний страйк, що тривав з 12 по 14 годину, і в якому взяло участь 75% населення країни[4]. Сигналом до початку страйку став звук сирени. Громадяни приєдналися до вимог студентів та «Громадянського форуму», вимагаючи відміни статті Конституції про керівну роль КПЧ, відставки членів партії та уряду, які скомпроментували себе, проведення розслідування щодо подій 17 листопада та проведення вільних виборів[5].

28 листопада за підсумками зустрічі делегації уряду Чехословаччини і правлячого Народного Фронту з представниками опозиційного «Громадського форуму» було прийнято рішення про скасування закріпленого в конституції положення про керівну роль комуністичної партії [8].

29 листопада парламент скасував статтю конституції про керівну роль КПЧ. 10 грудня президент Чехословаччини Густав Гусак пішов у відставку, і був сформований новий коаліційний уряд національної згоди, в якому комуністи і опозиція отримали однакову кількість місць.

Була здійснена «реконструкція» парламенту, де КПЧ втратила більшість. Припинили свою діяльність і органи та організації КПЧ в армії, прикордонних військах, військах МВС, корпусі національної безпеки, органах прокуратури, юстиції тощо.

На своєму позачерговому з'їзді (20-21 грудня) КПЧ відмежувалася від сектантсько-догматичної моделі партії і суспільства. Була прийнята програма дій КПЧ «За демократичне соціалістичне суспільство». Скасовано партійний статут, натомість прийнятий демократичніший тимчасовий регламент. Радикально скорочений апарат партії. Переглянута оцінка подій 1968–1969 років, оголошено про намір виробити новий погляд на історію партії, починаючи з моменту її утворення. Ряд колишніх керівників КПЧ виключений з партії [6].

Зміна політичної системи спричинила за собою стрімке входження нових осіб до складу державної еліти [7]. Ядро цієї нової політичної еліти склали дисиденти, що існували в Чехословаччині в 1970-1980-х роках.

29 грудня 1989 року реорганізований парламент обрав своїм головою Олександра Дубчека, головного ініціатора курсу реформ 1968–1969 років, відомих як «Празька весна», а президентом ЧСРР — письменника, правозахисника, главу «Громадського форуму» Вацлава Гавела.

Наслідки. Нове керівництво Чехословаччини взяло курс на утвердження політичного плюралізму, ринкової економіки. Відновилася законодавча та виконавча влада на федеральному рівні та рівні місцевих рад.

У лютому 1990 року Гавел відвідав Москву і прийняв вибачення радянського уряду за збройне вторгнення 1968 р., а також отримав обіцянку про вивід з Чехословаччини всіх радянських військ до липня 1991 р. [6].

У березні Федеральні збори узаконили приватне підприємництво і схвалили приватизацію державних промислових підприємств. Також було скасовано стару назву країни — Чехословацька Соціалістична Республіка, а 20 квітня з поваги до національних почуттів словаків федеральні збори змінили офіційну назву Чехословаччини, яка стала називатися Чеською і Словацькою Федеративною Республікою (ЧСФР).

8-9 червня були проведені перші після 1946 року вибори в Федеральні Збори, в яких взяли участь 96% виборців. За півроку сформувалися десятки політичних партій, близько 40 брали участь у виборах. Це були переважно організації, що відновили свою діяльність. Вони виникли 1968 року але не розвивалися у зв'язку з введенням радянських військ. «Громадянський форум» набрав понад 46% голосів, і отримав більшість у Федеральних зборах. КПЧ теж брала участь у виборах, набравши 14% голосів, а коаліція з угруповань християнських демократів зайняла третє місце. Одразу після виборів новообрані депутати розділилися на два табори: одні виступали за заборону комуністичної партії, проведення люстрації, звільнення діячів минулого режиму; інші були більш помірковані[7].

5 липня 1990 р. нові Федеральні Збори переобрали Гавела на пост президента республіки на дворічний термін, а Дубчека — на пост голови зборів. У кінці літа і восени 1990 р. проходили переговори між представниками Чехії і Словаччини, що закінчилися підписанням конституційного акту про передачу основних повноважень республікам. У листопаді 1990 року відбулися вибори до місцевих рад.

Коли головою «Громадянського форуму» обрали Вацлава Клауса, той вирішив перетворити цю організацію на консервативну партію. Незгодні з цим дисиденти вважали, що форум має залишатися політичним рухом,

адже саме як громадська організація він переміг на виборах. Однак, рух все ж розколовся у березні 1991 року.

31 січня 1993 року існують дві незалежні держави – Чеська та Словацька Республіки. У Чехії день 17 листопада оголошено Днем боротьби за свободу і демократію, а в Словаччині – Днем боротьби проти тоталітаризму.

Термін «Оксамитова революція» застосовується і до інших східноєвропейських країн, де в кінці 1980-х – початку 1990-х відбувся безкровний перехід від соціалістичної до ліберальної системи. Згодом термін «оксамитова революція» став застосовуватися для різного роду повалень режимів по всьому світу без військової участі. На сьогодні на зміну цьому терміну прийшов популярніший «Кольорова революція».

Отже, Оксамитова революція є прикладом того, як студенти можуть своїми діями зробити надзвичайно багато для своєї країни.

Висновки. Оксамитова революція 1989 (чеськ. sametová revoluce, словац. nežná revolúcia) — повалення комуністичного режиму в Чехословаччині (тоді ЧССР або Чехословацька Соціалістична Республіка), яке відбулося мирним шляхом без використання зброї та пролиття крові в результаті вуличних акцій протестів, що відбулися в період з 17 листопада по 29 грудня 1989 року. Назву революції запропонували іноземні журналісти. Але, на думку Вацлава Гавела — новообраного президента Чехословаччини після революції, назва не повністю відображає події перших днів, адже армія була в бойовій готовності, а поліція вимагала дозволу на застосування сили проти демонстрантів.

Успіх Оксамитової революції був забезпечений сприятливим міжнародним станом (падіння Берлінської стіни і Перебудова в СРСР). Один західний журналіст влучно зауважив: «Те, на що полякам треба було десять років, угорцям — десять місяців, громадянам НДР — десять тижнів, чехи й словаки здійснили за десять днів».

Оксамитова революція демонструє, як студенти вміють боротися за свою Батьківщину, що вони є свідомими, та вміють об'єднуватися проти ворогів своєї країни, студенти – це молодь, а вона є серцем будь – якої країни, і вона прагне свободи.

Список використаних джерел:

1. *День борьбы за свободу и демократию [Електронний ресурс]. – Режим доступу:* <http://www.radio.cz/ru/rubrika/demokrati/den-borby-za-svobodu-i-demokratiyu>.
2. *Участники «бархатной революции» – о своем опыте [Електронний ресурс]. – Режим доступу :* <http://newsland.com/news/detail/id/883846/>
3. *Як руйнуюча диктатури: 20 гадоў «аксамітнай» рэвалюцыі ў Чэхіі і Славакіі: [Електронний ресурс]. – Режим доступу:* <http://charter97.org/be/news/2009/11/17/23740/>

4. *Пражские студенты ввели моду на “бархат”* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.svoboda.org/content/article/1879410.html>.
5. *Начало «Бархатной революции» - 17 ноября 1989 года.* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://czechinfo.ru/history/35history>.
6. *Країни Центральної та Східної Європи. «Оксамитова революція» в Чехословаччині:* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.vn.ua/book/world1/1114.html>.
7. *Александра Вагнер. Участники «бархатной революции» – о гражданском протесте как общем деле* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.svoboda.org/content/article/24474984.html>.
8. *«Оксамитова революція» в Чехословаччині 1989 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://djerelo.com/history/70-istoria-cetnralnoevropeiskuh-krain-20-stolittia-yarovui/4438-113-oksamytova-revolyc%D1%96ya-v-chehoslovachchyn%D1%96-1989-r>.
9. *Оксамитова революція.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%>

*Кристина Червеняк, Галина Фенинець,
студентки 4 курсу спеціальності «Політологія»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

РОЛЬ СТУДЕНТСТВА У СОЦІАЛЬНИХ РЕВОЛЮЦІЯХ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

У статті описаний внесок українського студентства у новітню історію нашої держави. Зазначені найактивніші студентські осередки країни і проаналізовано основні дії активної молоді на шляху вирішення поставлених цілей.

***Ключові слова:** студентство, революція на граніті, помаранчева революція, Євро майдан, протест.*

У новітній історії України було чимало драматичних моментів за участі студентів. Найяскравішими проявами бунтарського духу українського студентства стали студентська Революція на граніті, Помаранчева революція, і нинішні події навколо Євромайдану. Ці вияви студентської небайдужості до долі суспільства дозволяють говорити про нього, як про каталізатор протестних рухів, ту силу, яка першою підтримує і ініціює зміни, що впливають на всю країну. Дослідження впливу і ролі студентських груп у масових акціях є важливим, бо саме ця група суспільства, необтяжена проблемами старшого покоління, мобілізується найпершою і змушує підніматися інші соціальні верстви. Безумовно, що революції 1990, 2004 і 2013-2014 рр. не єдині вияви духу студентства України, але найбільш знакові, бо змінили хід її розвитку.

Мета – визначити роль студентства як рушійної сили революційних перетворень незалежної України на шляху до Європейського Союзу.

Поставлена мета зумовила виділення таких **завдань** статті:

1. визначити статус студентства як найбільш активної частини суспільства;
2. проаналізувати студентський вплив на розвиток подій під час Революції на граніті;
3. дослідити внесок студентства у досягнення Помаранчевої революції в Україні;
4. вказати вирішальну роль студентів у підтримці європейського вектора зовнішньої політики України

Наукові дослідження. Питання громадської активності студентської молоді розглядалися, переважно, в контексті досліджень історичного характеру. Це були дослідження С. Ашевського, Р. Видріна, В. Горохова та інших. А такі науковці як І. Андрухін, В. Орлова, С. Черкасова та ін. деякі питання розглядали у контексті діяльності молодіжних організацій України.

Ступінь наукового дослідження ролі студентства у найбільш революційних подіях незалежної України не є високим. Цей факт додає актуальності даній статті.

Виклад основного матеріалу: Студентство – соціально-демографічна група, що характеризується визначеною чисельністю, статевою та віковою структурою, територіальним розподілом тощо. Іншими словами, визначене суспільне становище, роль і статус або особлива фаза, стадія соціалізації («студентські роки»), через яку проходить значна частина молоді й яка характеризується визначеними соціально-психологічними особливостями. Незважаючи на розходження свого соціального походження і, отже, матеріальних можливостей, студентство пов'язане загальним видом діяльності й утворює у цьому сенсі визначену соціально-професійну групу. Така загальна діяльність породжує в студентстві спільність інтересів, групову самосвідомість, специфічну субкультуру і спосіб буття, причому це доповнюється та підсилюється віковою однорідністю, якої не мають інші соціально-професійні групи.

О. Семашко пише, що «...було б неправильним розглядати студентство як лише стан до підготовки та заняття статусу інтелігенції. Студентство володіє всіма необхідними характеристиками, достатніми для віднесення його до особливої соціальної групи, тат як воно відповідає всім сталим ознаками» [1]. У підтвердження своїх доводів О. Семашко наводить наступні ознаки: виконання в суспільстві певних функцій, об'єктивність існування, однозначна детермінованість поведінки членів груп, певна цілісність і самостійність по відношенню до інших соціальних груп, специфічні соціально-психологічні риси та системи цінностей. Тобто студентство володіє всіма характеристиками, які дозволяють віднести його рушійної сили, яка здатна впливати на розвиток суспільства та держави загалом.

Вирішальну роль студентство відігравало в революційних перетвореннях незалежної української держави. Вирішальною подією на шляху до здобуття незалежності стала «Революція на граніті» організована всіма силами студентів, які вийшли на вулиці столиці і заявили про свої погляди та громадську позицію.

Серед координаторів «Революції на граніті» були Олесь Доній, студент п'ятого курсу історичного факультету Київського держуніверситету, студент-заочник Львівської політехніки Маркіян Іванишин – голова

Студентського Братства Львова, а також Олег Тягнибок і В'ячеслав Кириленко. Також представником зі східної України був Олег Барков – керівник УСС Дніпродзержинська. Всі вони, об'єднавшись, власноруч надрукували агітаційні листівки і внесли туди дві основні вимоги до уряду – націоналізація майна Компартії України та комсомолу, а також перевибори Верховної Ради на багатопартійній основі, щоби позбавити влади стару комуністичну номенклатуру. А наступного дня з'явилася третя вимога – не підписання нового Союзного Договору. За кілька днів приїхала делегація зі Львова і додала ще два нових пункти: юнаки-українці мають служити на території України, а Голова Ради Міністрів Віталій Масол мусить піти у відставку.

Як згадує один із організаторів М. Свистович: «Ми ідею запозичили в болгар... Насправді ми дуже боялися, адже голодування ефективно тільки один раз. І ситуація була важка: 25% за незалежність і 75% за Радянський Союз [2]. Студентські акції протесту пройшли також і в обласних центрах, зокрема, Луганську та Львові, але не так масово.

Переломний момент у «Революції на граніті» настав 15 жовтня 1990 р. У цей день студенти спробували увірватися до парламенту УССР. Це була єдина акція, яка технологічно не вдалась організаторам революції, бо була занадто законспірована. Інформація про штурм парламенту не встигла поширитись до тих студентів, які йшли колоною по вулиці Кірова (сьогодні – Грушевського). Студенти прорвали кордон міліції, але майже ніхто не побіг до Верховної Ради. Ситуацію ускладнювало також погіршення здоров'я, нестача сил через голод, також давали про себе знати наслідки катастрофи на ЧАЕС.

Наступного дня після того, як студентам дали годину прямого ефіру на УТ-1 на площі Жовтневої революції включили трансляцію виступу голови Верховної ради Леоніда Кравчука, який зачитував текст постанови, ухваленої після напруженої роботи погоджувальної комісії. Не вдаючись до прискіпливого аналізу почутого, всі розуміли, що досягнуто певного компромісу. З особливим піднесенням був сприйнятий останній пункт постанови, в якому повідомлялося про відставку голови ради Міністрів України Віталія Масоли.

Згодом О. Доній, один із організаторів, згадував в програмі «Бі-Бі-Сі» про те, що Верховна Рада так і не виконали головної вимоги – перевиборів на багатопартійній основі намічених на весну 1991 року. До того ж, народні обранці підняли віковий ценз для кандидатів у депутати до 25 років, відкинувши таким чином можливість оновити політичну еліту.

Студентство брало приклад із держав-сусідів, де було повалено старі комуністичні режими і до влади прийшла нова демократична еліта. Вони

хотіли щоб все відбулося, як в Чехії, Угорщині, Латвії, Литві, де все пройшло успішно і вони влилися в європейську сім'ю. «А у нас, – згадує О. Доній – комуністична партія переформувалась, змінила червоний прапор на жовто-синій, залучили криміналітет, вихідцям із компартії доручили бути бізнесменами... і все це «варево» стало політичною елітою, яка до сих пір править країною» [5].

Помаранчева революція — кампанія протестів, мітингів, пікетів, страйків та інших актів громадянської непокори в Україні, організована і проведена прихильниками Віктора Ющенка, основного кандидата від опозиції на президентських виборах у листопаді – грудні 2004 року, після оголошення Центральною виборчою комісією попередніх результатів, згідно з якими переміг його суперник – Віктор Янукович. Акція почалася 22 листопада 2004 р., як реакція на масові фальсифікації, що вплинули на результат виборів [7].

Саме тоді визріло покоління, яке зробило свій внесок у Помаранчеву революцію. «Помаранчева революція» по суті розпочалася з виступу сумських студентів проти місцевого губернатора. «В 2004 році в Сумах студентів поливала міліція холодною водою з брандспойтів у такий морозний час, потім пішла хода студентів на Київ, і чим все закінчилося? Тому, власне кажучи, студентство – це дуже активний компонент будь-яких революційних дій». – зазначає професор Валерій Бебик [8].

А ось якими бачить той час лідер гурту «Тінь сонця» Сергій Василюк: «Студенти початку 2000–х – це покоління перехідного етапу, яке жило своїм мисленням, без чіткого ідеологічного підґрунтя. Пам'ятаю, що свідомо я перейшов на спілкування винятково українською мовою на другому курсі університету. Тоді я більше цікавився музикою, ніж політикою, хоча чув і про зникнення Гонгадзе, і про гучні вбивства відомих політиків. У часи Помаранчевої революції ми всі вболівали за Ющенка, і коли оголосили про перемогу Януковича, всіх охопило обурення. Звичайно, ми всі ходили на Майдан, і в нас у квартирі жило багато приїжджих — рекорд 17 людей. Але, якщо чесно, усвідомлення того, що відбувається в Україні, прийшло дещо пізніше, і з кожним роком ця правда розкривається все глибше» [6].

Одними з перших, хто оголосив про свою підтримку і приєднання до загальнонаціонального страйку, були ректорат та студентська рада Національного університету «Києво-Могилянська академія», які започаткували акцію «Ми йдемо», що передбачала як чергування викладачів та студентів у наметовому містечку на Майдані, так і відправку тисяч листів через Інтернет з описом подій у Києві. У перших рядах маніфестантів опинилися також працівники та студентство Міжрегіональної академії управління персоналом, активісти громадського об'єднання «Пора», «Чиста Україна».

Пізніше до учасників акції громадянської непокори на майдані Незалежності приєднуються студенти «Київської політехніки», Державного медичного університету ім. Богомольця, Київського будівельного інституту, Національного університету імені Т. Шевченка та прихильники В. Ющенко, що приїхали до столиці з різних куточків України [4].

Основним результатом революції було призначення Верховним Судом України повторного другого туру президентських виборів (не передбаченого прямо законодавством). Внаслідок компромісу, досягнутого фракціями Верховної Ради, після призначення повторного другого туру виборів були прийняті зміни до Конституції, які отримали назву Конституційна реформа 2004. Конституційна реформа зменшила повноваження президента, і, таким чином, знизила рівень значущості спірних президентських виборів.

За результатами голосування у повторному другому турі виборів перемогу одержав Віктор Ющенко. Зміна правлячої еліти України, що відбулася в результаті «Помаранчевої революції», супроводжувалася переорієнтацією внутрішнього й зовнішньополітичного курсу країни.

Євромайдан — національно-патріотичні, протестні акції в Україні, передусім, проти корупції, соціальної нерівності, свавілля правоохоронних органів та сил спецпризначення, а також на підтримку європейського вектора зовнішньої політики України.

Протести розпочалися 21 листопада 2013 року як реакція на рішення Кабінету Міністрів України про призупинення процесу підготовки до підписання Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом і значно поширилися після силового розгону демонстрації в Києві вночі 30 листопада. У рамках поняття протестів кінця 2013 року відбувалися зокрема мітинги, демонстрації, студентські страйки [3]. За оцінкою української служби Deutsche Welle, станом на 28 листопада на всеукраїнський страйк вийшли десятки тисяч українських студентів.

У Києві студенти влаштували страйк, щоб виступити на підтримку євроінтеграції. Про всеукраїнський страйк оголосили одразу кілька вузів, серед яких – Києво-Могилянська академія, університет імені Шевченка, Педагогічний університет імені Драгоманова, а також Львівський і Ужгородський університети. Близько трьох тисяч учнів вийшли на мітинг, пройшлися колоною по центру Києва і приєдналися до Євромайдану на центральній площі столиці. 10 тисяч студентів вийшли на страйк у Львові. Їх підтримали однолітки в Ужгороді, Рівному, Тернополі, Херсоні, Запоріжжі та інших містах України, а також за кордоном. Студенти окремих вишів Херсона, Запоріжжя, Києва заявляли про пресинг з боку їхнього керівництва, зокрема погрози відрахування за участь у Євромайдані.

Прокуратура вимагала від Київського національного університету імені Тараса Шевченка списки студентів та викладачів, які без поважних причин з 29 листопада 2013 року були відсутні в університеті, а також імена активістів, які закликали студентів виходити на Майдан. Міністр освіти Дмитро Табачник закликав студентів не піддаватися на провокації через те, що деякі політичні сили заради власної вигоди намагаються виставити їх на барикади.

Події ночі 30 листопада 2013 року – кривавий розгін студентського майдану – обурили громадськість, що призвело до поглиблення і ескалації конфлікту 1 грудня 2013 року і в подальшому та створення Штабу національного спротиву.

4 грудня 2013 року зранку, активісти намагалися заблокувати Київський національний університет будівництва і архітектури, закликаючи таким чином до страйку. Студенти пікетували Міністерство освіти і науки України. Міністерство видало наказ, відповідно до якого вишам рекомендовано організувати навчальний процес таким чином, щоб вони могли мітингувати[3].

В подальшому студенти залишилися активними учасниками Євромайдану на рівні з всіма іншими протестними групами (ветерани-афганці, футбольні фанати, націоналісти, небайдужі громадяни тощо), які борються вже не просто за євроінтеграцію, а за власні права і майбутнє.

Висновки. Таким чином, студентство – особлива соціально-демографічна група населення, суспільне становище і особлива стадія соціалізації, яку проходить більша частина молоді. Студентство в незалежній Україні завжди відіграло визначальну роль під час революційних перетворень, ставало їх основною та рушійною силою. Це пояснюється самостійністю по відношенню до інших соціальних груп, специфічними соціально-психологічними рисами та системою цінностей. Доказом цього були Революція на граніті, Помаранчева революція та Євромайдан. Перша показала, що події 2-17 жовтня 1990 року були не стільки протистоянням політичних сил, скільки проявом одвічного прагнення молоді добитися негайних змін у суспільстві, змести віджилий комуністичний лад. Незважаючи на те, що не всі вимоги були виконані, неабиякий потенціал молодіжного руху змусив рухатися з собою як тодішніх компартійних керівників, так і діячів опозиції.

Помаранчева революція стала другим етапом розвитку громадянського суспільства, зокрема формуванні свідомого студентства. Під впливом останніх, відбулася мобілізація інших соціальних груп, які в підсумку змогли досягти поставлених цілей – проведення виборів нового президента без фальсифікацій. І останні події в державі ще раз засвідчили,

що політично свідома молодь може впливати не тільки на внутрішню політику держави, а й на вибір зовнішньополітичного вектора розвитку країни.

Список використаних джерел:

1. Андреева Д.А. *Изучение основных личностных характеристик современного студенчества.* / Д.А. Андреева Д.А., Г.А. Журавлева – Москва, 1971 – 329 с.
2. Вишиницька О. *Революція на граніті* [Електронний ресурс] / Олена Вишиницька. – Режим доступу: <http://soli.com.ua/>
3. *Євромайдан* [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу:<http://uk.wikipedia.org/>
4. Мицик Ю.А. *Історія України* / Ю.А. Мицик, О.Г. Бажан, В.С. Власов. – Київ, 2008. – 586 с.
5. *Островський І Великий злам, хроніка «Революції на граніті» 2-17 жовтня 1990р.* [Електронний ресурс] / Ігор Островський. – Режим доступу: <http://maidania.org/>
6. *Позняк-Хоменко Н. Бунтарі зі студентськими квитками / Н. Позняк-Хоменко // Україна молода.* – 2013. – 15 листопада (№168).
7. *Помаранчева революція* [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/>
8. *Студенти завжди були основною рушійною силою українських «революцій»* [Електронний ресурс] // *Голос Столиці.* – Режим доступу: <http://newsradio.com.ua>

Михайло Савчин,
доктор юридичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПЕРЕХОДУ ДО ДЕМОКРАТИЧНОГО УСТРОЮ: УКРАЇНА ТА ДОСВІД СЛОВАЧЧИНИ

Проаналізовано особливості подолання політичної кризи в Україні за допомогою правових засобів з урахуванням словацького досвіду подолання авторитаризму уряду В. Мечьяра.

Ключові слова: конституційний контроль, конституціоналізм, парламентаризм, політична криза, республіканізм.

Сьогодні Україна опинилася у системній конституційній кризі, оскільки не працюють ні парламентаризм, ні судовий конституційний контроль. Масові акції протесту, які отримали назву Євромайдану, лише завершують остаточне оформлення фундаментальної конституційної засади – республіканізму, бо окрім формування інститутів влади безпосередньо народом, сьогодні на порядку денному гостро стоїть питання про підзвітність і підконтрольність влади народові. Причому структура Євромайдану є горизонтальною і це об'єктивно змушує владу по суті формулювати відносини кооперації і співпраці, а не ієрархії, оскільки за логікою горизонтальних зв'язків влада знаходиться на службі гетерархічного суспільства і покликана надавати йому певні послуги, необхідні для забезпечення його сталого розвитку.

Ситуація склалася така, що запозичена окремими фрагментами із Франції напівпрезидентська влада заклала у Конституцію України інституціональні пастки, які дозволяють трансформуватися владі у суперпрезидентську республіку, в якій глава держави концентрує всю повноту влади у своїх руках. При слабких політичних партіях саме Президент починає модерувати політичний процес у парламенті і в такий спосіб стає домінантою у законодавчій та виконавчій владі. Слабкі традиції незалежності судової влади, а тим більше, Конституційного Суду вносять ще більший дисбаланс у систему стримувань і противаг, піддаючи реальній загрози засади конституціоналізму.

Здається, що з подібною ситуацією у свій час стикалася Словаччина за часів уряду Прем'єр-міністра Владіміра Мечьяра, який також намагався

сконцентрувати у своїх руках владні повноваження, використовуючи ту обставину, що він реально контролював кваліфіковану більшість парламенту – Народної ради. На думку словацької конституціоналістки Д. Малової, за таких умов реальний баланс у системі влади можуть забезпечити (1) конституціоналізм, який втілюється у ефективному судовому конституційному контролі, та (2) система стримувань і противаг. На відміну від України, в якій в умовах суперпрезидентської республіки центр влади сконцентрований у зв'язці Президент – Адміністрація Президента – Кабінет Міністрів, то у Словаччині із парламентським правлінням такою зв'язкою виступає Прем'єр-міністр – парламент [2]. У системі стримувань і противаг важливими прерогативами Прем'єр-міністра є конструктивний вотум, вотум довіри і ординарна процедура подолання президентського вето. Хоча Президент може головувати на засіданнях уряду, однак такі прерогативи незбалансовані із повноваженнями кабінету. При такій системі координат важливими є функції і реальна незалежність Конституційного Суду.

Перехід до авторитаризму в Україні можна охарактеризувати наступними віхами:

- ухвалення Конституційним Судом рішення № 4-рп/2010 про те, що уряд може утворюватися коаліцією із числа фракцій і позафракційних депутатів, усупереч раніше сформованій у рішенні № 18-рп/2008 позиції, що уряд може формувати виключно коаліція, без урахування позафракційних депутатів, що впливало із буквального тлумачення статті 83 Конституції України;
- ухвалення Конституційним Судом рішення № 20-рп/2010 про визнання прийняття конституційного закону № 2222 неконституційним у зв'язку із порушенням конституційної процедури його ухвалення, унаслідок чого було поновлено дію Конституції у редакції 1996 року;
- ухвалення адміністративними судами низки рішень про позбавлення депутатських мандатів на парламентських виборах 2012 р. після складання присяги народного депутата і вступу на посаду;
- ухвалення всупереч конституційних засад розподілу повноважень прем'єром М. Азаровим рішення про згортання процесу підготовки до саміту у Вільнюсі і підписання Договору про асоціацію між Україною і ЄС, а також бездіяльність Президента, незважаючи на пряме вторгнення прем'єра у прерогативи глави держави;
- не розслідування фактів масових і брутальних порушень прав учасників масових протестів проти політики влади, спрямованої на згортання фундаментальних прав і свобод людини, і розгортання масових переслідувань проти їх учасників з боку органів держави;

- ухвалення 16 січня 2014 року так званих «законів про заручників» усупереч елементарних вимог належної законодавчої процедури та фундаментальних засад правової визначеності;
- відсутність будь-яких позитивних дій влади йти на діалог із представниками Євромайдану, зокрема, грубе ігнорування неформальних правил організації та проведення «круглих столів».

У порівнянні із словацькою ситуацією посилення авторитаризму українська політична криза є більш глибокою, оскільки для неї є притаманною маргіналія парламентаризму і судового конституційного контролю. По суті влада заперечує ідею конституціоналізму як таку (тобто ідею обмеження влади, її підзвітності і підконтрольності народові), тому на перший план виходять політична активність народу, зокрема фактор Євромайдану, формування структурсамоорганізації суспільства (наприклад, Самооборона Євромайдану та Народні ради), а також міждисциплінарні явища. Серед останніх, найбільш вирішальним є економічний фактор, оскільки Україна знаходиться у переддефолтному стані, оскільки два уряди Азарова були найнекомпетентніші за всі роки незалежності України. По-друге, на основі структур Євромайдану українське суспільство пройде свій стан атомізованості до певних структур і процедур, які визначатимуть певний рівень суспільної довіри та солідаризму, що може стати основою майбутніх політичних партій.

Інституціональні пастки Конституції України і словацький досвід. Концентрація влади породжує безкарність, оскільки вітчизняна система управління тримається на трьох китах: шантажі, корпоративізмі і розуміння влади як *jus patrimonium*.

Природу «шантажистської держави» (*a blackmail state*) періоду президентства Кучми розкрив ще у 2001 році американський політолог Кейт Дарден [1]. Така держава спирається на: системну корупцію; успадкований від Радянського Союзу апарат тотального спостереження; вибіркоче застосування законів. За таких умов ключові пости у державному апараті заміщалися людьми, які «правильно» включені у «систему» і яких, фактично, цим можна було шантажувати. Нині ця схема діє більш функціонально.

Корпоративізм владипов'язаний із відсутністю реальних механізмів розподілу повноважень і майже повним паралічем конституційного принципу поділу влади, що має наслідком надмірну концентрацію влади в одних руках та розподіл сфер впливу між групами фаворитів правителя. Проявом такого корпоративізму також є практика діяльності судів, розподілу сферу впливу між правоохоронними органами. Ці схеми були

розроблені неформально під час функціонування уряду Юлії Тимошенко, а нині вони стали витонченими, чи не до філігранності. Підконтрольні суди, використання правоохоронних структур для вирішення певного кола питань і пояснює те, що і до тепер немає фактів, що винні посадові особи, щодо яких є обґрунтовані підстави підозрювати у вчиненні актів насильства до мирних громадян, не притягнуті до кримінальної відповідальності. А глава уряду на порушення презумпції невинуватості навіть звинувачує учасників Євромайдану у державному перевороті, що власне і характеризує цю державу як корпоративістську. А це є небезпечним для суспільства.

Розуміння влади як *juspatrimonium* відкидає Україну по суті на тисячу років назад. Однак практики правління, що сьогодні спостерігаються, не завжди мали свій прояв у діяльності київських князів, оскільки вони розглядали державні справи не лише як власну родину справу (домену, династії), а як загальну справу, благо підданих. Спроба концентрації економічних ресурсів у руках небагатьох без бачення чітких стратегічних перспектив у регіональному і глобальному вимірі рано чи пізно буде мати негативні політичні, економічні і соціальні наслідки для країни.

На цьому фоні існує загроза, що Конституція набуватиме не те, що номінального, а навіть фасадного характеру, за класифікацією Джованні Сарторі [4]. Оскільки її положення застосовують лише вибірково і з метою максимальної легалізації свавільних рішень влади.

Однак цьому сприяє форма правління, встановлена номінально чинною Конституцією – напівпрезидентство. В Україну напівпрезидентство було трансформовано із французької конституційної системи. Однак на відміну від французької конституційної традиції в Україні і понині відсутні потужні, системні та ідеологічні політичні партії, належний рівень правової і політичної культури та деволуція влади, що передбачає широкі самостійні права регіонів і місцевого самоврядування. Адже це ті запобіжники, які перешкоджають можливості сконцентрувати Президенту всю повноту влади у своїх руках.

Адже при сильних партіях канцелярія Президента не може дозволити собі модерувати процес формування уряду, навіть зважаючи на формальні прерогативи призначати главу уряду на свій розсуд, як ніби то здається із формального прочитання Конституції Франції. За Конституцією України прерогативи Президента тут урізані, оскільки формально глава уряду вважається призначеним на посади лише за умови схвалення його кандидатури Верховною Радою. Однак у силу слабкості і розпорошеності політичних партій цим процесом насправді модерує канцелярія Президента.

Реально період так званого «співіснування» між Президентом і Кабінетом Міністрів, що спирався на парламентську більшість, яка не

схвалювала політичний курс глави держави, спостерігався з кінця 2005 року і до початку 2010 року. Однак тоді конституційний закон № 2222 зберігши у загальних рисах напівпрезидентство посилив засади парламентаризму в організації державної влади. І ці проблеми пов'язані із інституційними вадами Конституції, які накладає на конституційну матерію саме напівпрезидентство. Нинішні вади засвідчуються маргінальністю парламентаризму, про що свідчить елементарне невміння опозиції розрахувати алгоритм можливої відставки уряду, яка зазнала просто принизливої поразки.

Натомість, у словацькому варіанті небезпечною є сама концепція суверенітету парламенту, яка притаманна більшості постсоціалістичних країн. За влучним виразом угорського конституціоналіста А. Шайо, ця концепція може бути використання для обґрунтування свавільних за змістом рішень парламенту. Така ситуація, як правило, трапляється у разі наявності у парламенті більшості, яка може у рамках формальних процедур вносити зміни до конституції. Оскільки президентське вето при моделі парламентської асамблеї застосовується рідко і воно може бути подолано абсолютною більшістю голосів, за таких умов центр прийняття рішень переміщується за стіни парламенту до уряду, а при певних умовах – поза стіни конституційних інституцій. Виникає система домінування партії, які це сьогодні існує система в Угорщині, в якій домінуючою партією виступає право-популістська ФІДЕС, яка внесла зміни до угорської конституції, що навіть у доктрині обґрунтовується як перша конституція, оскільки угорці не мали писаної конституції, а конституція соціалістичної Угорщини була лише фасадною, вихолощеною за змістом.

З інституціональної точки зору ми не бачимо істотної ситуації у випадку домінування парламентських асамблей (Словаччина – 1994/98 чи Угорщина – 2011) чи суперпрезидентської республіки (Україна – 1996/2004 та 2010). Тут має значення *courtesy rules*, стан політичної системи, політична практика щодо взаємодії парламентської більшості та опозиції. Як правило, період концентрації влади передбачає авторитарні моделі правління, як це мало і має місце із словацьким прем'єром В. Мечьяром, угорським прем'єром В. Орбаном чи українським президентом В. Януковичем.

За таких умов важливою є політична активність суспільства, яка може реально запустити ключовий елемент республіканізму – підзвітність і підконтрольність влади, – та реальні гарантії незалежності та авторитет конституційного суду. Ця синергетика дозволяє запустити конституційні запобіжники концентрації влади в одних руках.

Одним із варіантом виходу із системної кризи легітимності влади в Україні сьогодні вбачають повернення до Конституції – 2222,

що розглядається як панацеєю від всіх бід, з яким стикнулася нині конституційна система внаслідок масових акцій протесту проти свавілля влади. Проблема посилюється низькою рефлексивністю влади на поточні події і запити народу або відсутністю такої. Тому і в рамках нинішнього поточного моменту доволі складно робити якісь прогноз щодо подальшого розвитку ситуації в обстановці невизначеності переважної більшості факторів, що зумовлюють зміст конституційних процедур.

Нелегітимність повернення до конституційного закону № 2222

У мене, як конституціоналіста, немає ніякого уявлення щодо легітимних шляхів у рамках належної конституційної процедури повернутися до Конституції – 2222. Адже Конституційний Суд у своєму рішенні № 20-рп/2010 року встановив, і з чим я повністю погоджуюсь, що була грубо порушена конституційна процедура розгляду, ухвалення та прийняття закону:

- всупереч конституційній юриспруденції було внесено правки у конституційний законопроект № 4180, який таким чином, набув нової редакції і потребував повторного висновку Конституційного Суду у порядку статті 159 Конституції щодо відповідності основоположним цінностям – правам людини, суверенітету і територіальної цілісності України;
- розглядався і був ухвалений поряд із звичайними законами, що суперечить засадам правової визначеності і вимогам належної правової процедури (принципи належного слухання і розслідування, балансування інтересів більшості та меншості);
- і що найважливіше – парламент вже розглядав це питання менше року тому (у квітні того ж 2004 року) зміни у ті ж самі положення Конституції.

Звісно, що такі обставини підірвали легітимність конституційного порядку, внаслідок спроби модернізації у рамках конституційного закону № 2222.

Мало ймовірно, що Конституційний Суд зможе кардинально змінити свою юриспруденцію щодо легітимності наступного конституційного контролю за законами про внесення змін до Конституції України. Якщо навіть прийняти логіку прибічників такого контролю, яка впливає із міркувань захисту конституційних цінностей та рівності конституційних органів влади – у нашому випадку – Верховної Ради і Конституційного Суду, то все рівно ми маємо ситуацію клінчу, який не вирішує політичну кризу у силу відсутності в останнього достатніх регулятивних засобів, адже конституційні суди не пишуть конституцій – це завдання конституанти.

Отже, повернення до нелегітимного закону поглибить нелегітимність державного устрою, заснованого, по суті, на фасадній конституції згідно із Джованні Сарторі.

Це процесуальний аспект.

З точки зору матеріального аспекту мені ніколи Конституція – 2222 як конституціоналісту не подобалася, оскільки вона поглиблювала конфлікти всередині конструкту організації влади. Зокрема, не визначалися механізми виходу із кризових ситуацій на кшталт конструктивного вотуму парламенту до уряду, вотуму довіри за запитом уряду, принципами зв'язаності ініціативи, тобто традиційних інструментів, які ефективно працюють при парламентській формі правління.

Натомість вона поглиблювала «дуалізм» виконавчої влади, посилюючи конфліктний потенціал у трикутнику президент – уряд – парламент. Отже, Конституція – 2222 не виконувала основного конституційного телосу – обмеження публічної влади. Це мало ключове значення на поглибленні кризи забезпечення прав і свобод людини, оскільки «розділені влади» – президент і уряд – розпочали розподіл сферу впливу на правосуддя і на початок 2010 року незалежність правосуддя стало майже знищеним, що інституціонально було оформлено Законом про судоустрій і статус суддів того ж року із просто гангстерськими повноваженнями президента та гестапівськими повноваженнями Вищої ради юстиції у сфері правосуддя.

Сам парламент не володіє повнотою установчої влади, щоб повернутися до Конституції – така влада є симбіозом повноважень Українського народу, парламенту, Президента і Конституційного Суду, а також Центральної виборчої комісії (у разі застосування процедури всеукраїнського референдуму за народною ініціативою), які рівноправними. За такої моделі навіть народ не володіє монополією на установчу владу, оскільки його повноваження зв'язані змістом вже попередньо схваленого конституційного законопроекту, що виноситься на остаточне схвалення національного референдуму.

Тому повернення до Конституції – 2222 буде грубим порушенням вимог належної конституційної процедури і прямою атакою, вибачайте за своєрідний оксюморон, на легітимність конституційного порядку. Парламент виступить таким собі узурпатором влади. Це вилетіть у кризу конституційних інститутів, оскільки, ще раз підкреслюю, Конституція – 2222, містить потужний конфліктний потенціал у відсутності правових процедур їх розв'язання в умовах глибоко «розділеної влади».

Можливі виходи із ситуації. У Словаччині у період концентрації повноважень урядом В. Мечьяра – 1994/98 процес поновлення конституційного порядку був стохастичним, оскільки, не зважаючи на його

істотну деструкцію у «парламентську ніч довгих ножів» 3 листопада 1994 р., коли опозиція була позбавлена низки посад у парламенті і можливості застосування парламентських процедур, якій за неписаною традицією (courtesyrules) все це належало, все ж таки залишилися певні юридичні засоби щодо обмеження тиранії парламентської асамблеї, абсолютно підконтрольній урядові. Насамперед, це конституційна традиція поваги до суду, зокрема до Конституційного Суду і застосування опозицією всього доступного політичного інструментарію в рамках парламентських процедур.

В умовах України існує центр тяжіння світової геополітики [3] і виходячи зі всього існує принаймні два основні виходи із ситуації.

Перший, найпростіший, який полягає у поверненні до повторного розгляду конституційного закону № 4180, який лише в окремих деталях є відмінним від Конституції – 2222, що посилює загалом деконцентрацію влади та засади парламентаризму. Однак і він містить значний конфліктний потенціал і вирішальний вплив Президента на визначення зовнішньої і внутрішньої політики, вводячи конфліктні елементи «розділеної» влади без конструктивного вотуму, вотуму довіри та відсутності належного парламентського контролю, зокрема, системного парламентського контролю щодо застосування негласних методів слідства, що притаманно конституційним системам Польщі чи Німеччини.

Другий варіант, який може мати численні варіації, передбачає алгоритм кроків, спрямованих на перезаснування конституційного порядку у формі 4-ої Республіки. Алгоритм полягає у наступному:

1. ухвалення 300 депутатами конституційного закону про внесення змін до розділу XIII Конституції, яким засновується конституанта – Установчі збори, який згідно вимог належної процедури може бути остаточно схвалено у квітні-травні цього року;
2. паралельно запускається робота по якісному оновленню Конституції, для чого можна використати напрацювання Конституційної Асамблеї;
3. формування уряду національної довіри;
4. призначення дострокових парламентських і президентських виборів;
5. конституційне реформування має посилити:
 - а) парламентаризм, який є основою легітимності уряду, оскільки вотум довіри останній отримує за результатами парламентських виборів, а конфліктні ситуації щодо легітимності уряду вирішуються за процедурами конструктивного вотуму або вотуму довіри;

- б) перетворення інституту глави держави у представницьку інституцію з конкретизацією його арбітражних повноважень шляхом зв'язаності відповідних заходів, які мають бути схвалені виключно на засіданні Ради безпеки і оборони та за допомогою поліції і процедур захисту порушених прав громадян судами;
 - в) посилення місцевого самоврядування шляхом визначення засад його повсюдності, фінансової і матеріальної основи, формування його у повному обсязі на регіональному рівні, політики вирівнювання розвитку регіонів та узгодження регіональної політики;
 - г) встановлення дієвого парламентського контролю над силовими структурами шляхом щорічного звітування про використання негласних методів слідства та обґрунтованості застосування запобіжних заходів щодо обмеження волі приватних осіб;
 - д) посилення повноважень Конституційного Суду та притягнення конституційних суддів лише за рішенням дисциплінарної палати цього ж Суду;
6. безумовне звільнення з-під варті учасників масових протестів та інших заходів обмеження їх свободи без всяких застережних умов;
7. розслідування обставин викрадення, катування людей та масових і систематичних нападів на цивільне населення з боку спецпідрозділів міліції та державних агентів (так званих «тітушок»);
8. реформування міліції на поліцію шляхом:
- а) деполітизації, тобто недопущення у використанні прямого або опосередкованого переслідування осіб за політичні переконання чи діяльність шляхом штучної педалізації діяльності останніх;
 - б) децентрації і децентралізації шляхом утворення муніципальної поліції, глави яких обираються населенням громади чи регіону на певний строк;
 - в) демілітаризації – розформування Внутрішніх військ і спецпідрозділів, замість яких має бути утворено Національну гвардію як незалежну поліцейську структуру;
9. переатестація суддів та прокурорів, які мають виявити розуміння сутності змісту прав людини, зокрема, трискладового тесту.

Також можуть існувати проміжні варіанти розвитку ситуації, які включатимуть принаймні на першому етапі заходи (3), (4), (6), (7) та (9), а на другому етапі заходи (1), (2), (5), (8). Запропоновані заходи можуть комбінуватися у різній послідовності і за ступенем повноти, все залежить від освоєння партіями мистецтва політики – ухвалення стратегічно важливих для політичної нації рішень, а не трактування політики як мистецтва

можливого, бо останне не є політикою, а банальним політиканством, що викликає ідіосинкразію і фрустрацію у народі.

Список використаних джерел:

1. Дарден К. Шантаж как орудие государственного господства: Украина при Кучме / Кейт А. Дарден // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. – 2001. - № 3 (36). – С. 39 – 42.
2. Малова Д. Конституционный суд Словакии: политический взгляд / Дарина Малова // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. – 2000. - № 1 (30). – С. 26.
3. Bernard-Henri Lévy: «Nous sommes tous des Ukrainiens» // *Le Monde* – 2014. – 10 Fev. http://www.lemonde.fr/idees/article/2014/02/10/nous-sommes-tous-des-ukrainiens_4363410_3232.html
4. Sartory G. *Constitutionalism: A Preliminary Discussion* / Giovanni Sartory // *The American Political Science Review*. – Vol. 56. – No. 4. – 1962, Dec. – 853 – 864.

*Анатолій Ключкович,
кандидат політичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ПАРТІЙНА СИСТЕМА СЛОВАЧЧИНИ: СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

У рамках даної статті аналізуються основні етапи розвитку партійної системи Словаччини, її структурні особливості. Автор простежує основні тенденції розвитку партійної системи сучасної Словаччини. Робиться висновок про те, що результати останніх парламентських виборів призвели до реорганізації партійної системи Словаччини, змінивши склад і політичний вплив її суб'єктів.

Ключові слова: *Словаччина, партійна система, парламентські вибори, коаліція, структурні характеристики партійної системи.*

Впродовж двох останніх десятиліть політичні партії Словаччини пройшли складним шляхом організаційних і функціональних змін, забезпечивши тим самим дієвість партійної системи та стабільність демократичного політичного режиму. Після 1989 р. в Словаччині відбулося в загальній кількості вісім парламентських виборів, які по чергово фіксували конфігурацію і тенденції розвитку партійної системи. У контексті електоральних циклів та змісту демократичних перетворень можна виокремити п'ять основних етапів розвитку партійної системи Словаччини.

I. Етап початкової багатопартійності, плюралізації, поляризації та кристалізації партійно-політичного ландшафту Словаччини (1990-1992 рр.), який окреслився в контексті розпаду Чехословацької Соціалістичної Республіки та пізніше Чеської і Словацької Федеративної Республіки. Партійний розвиток Словаччини в даний період можна означити як бурхливий і динамічний, притаманний загалом й іншим посткомуністичним країнам Центральної Європи.

II. Період домінування Руху за демократичну Словаччину (РЗДС) в партійно-політичній системі та формування двох антагоністичних таборів (1992-1998 рр.). В даний період можна спостерігати високий рівень партійно-політичної поляризації суспільства в умовах формування авторитарного режиму В. Мечіара.

III. Консолідація т.зв. «антимечіарівського табору» та ізоляція РЗДС з наступними процесами дезінтеграції партійного простору (1998-2002 рр.). Попри ідеологічну конкуренцію та внутрішні конфлікти, демократичні сили зуміли створити широку коаліцію і зберегти достатній рівень згуртованості, необхідний для реалізації базових реформ. В цей період процеси розколу політичних сил супроводжувалися творенням нових політичних об'єднань та суб'єктів.

IV. Етап початкової консолідації політичних суб'єктів і формування двоблокової партійної системи (2002-2010 рр.). Політична взаємодія між партіями на основі відношення до мечіаровського режиму поступово відійшла в минуле, поступаючись місцем конкуренції партійних моделей правого та лівого центрів. З'явилися початкові ознаки консолідації деяких партій і партійної системи загалом [3, s. 205].

V. Етап формування двоцентрової плюралістичної партійної системи з домінуючою партією в лівій частині спектру з 2010 р.

На сучасному етапі електоральний механізм Словаччини працює демократично та ефективно, оскільки поряд з оновленням партійно-політичного ландшафту, викристалізувалися ряд політичних сил, які репрезентують словацьку партійну систему. Серед найбільш успішних політичних сил варто назвати Напря́м-Соціально́ демократія (Напря́м-СД), Словацький демократичний та християнський союз/Демократична партія (СДХС-ДП), Християнсько-демократичний рух (ХДР).

В партійній системі сучасної Словаччини є очевидний лідер – це ліворієнтована партія «Напря́м-СД» на чолі з Р. Фіцо. Тенденція зростання електорального потенціалу партії Фіцо простежувалася від виборів до виборів. Безпрецедентним, хоча й очікуваним, був її успіх на виборах 2012 р. [8], коли вперше за час проведення вільних виборів у Словаччині одна партія зуміла здобути більше половини місць у парламенті (83) і самостійно сформувати уряд. У минулому до такого результату був найбільш близьким РЗДС на чолі з В. Мечіаром, який на парламентських виборах 1992 р. зумів здобути 37% голосів і майже половину депутатських мандатів (74 мандати з 150 мандатів). Але однопартійний уряд В. Мечіару сформувати не вдалося. В сучасній словацькій політиці продовжують проявлятися традиції сильної партії, на якій наголошують окремі дослідники [1, с. 36].

Партійна система Словацької Республіки (СР) складається в основному з малих політичних партій. Її фрагментованість фіксується в значній кількості суб'єктів виборчого процесу (див. табл. 1): партій, об'єднань, коаліцій, які часто складаються ще з доволі самостійних політичних сил з власними інтересами. Таке єднання політичних сил доволі умовне, спричинене скоріше необхідністю подолання п'ятивідсоткового

виборчого бар'єру. В площині практичної діяльності фіксується значна конфліктність, що загалом не сприяє стійкості партійних утворень.

Таблиця 1.

**Кількісне співвідношення суб'єктів виборчого процесу
на парламентських виборах 1990-2012 рр. [7].**

Політичні суб'єкти на парламентських виборах	1990	1992	1994	1998	2002	2006	2010	2012
Кількість суб'єктів виборчого процесу	16	23	17	17	25	21	18	26
Кількість політичних суб'єктів, які пройшли до парламенту	7	5	7	6	7	6	6	6
Кількість дійсних голосів, поданих за суб'єктів, що пройшли до парламенту (у%)	92,4	76,2	86,9	94,2	81,8	88,0	84,1	80,7

Аналізуючи ідеологічний спектр словацьких партій, слід відмітити, що в партійній системі СР присутні як програмні партії з виразною ідейно-політичною орієнтацією, так і партії з нечітким ідеологічним профілем. З середини 1990-х рр. домінують ідейно різномірні, прагматично налаштовані партії з розпливчатим коаліційним потенціалом.

Успішність політичних партій в ліво-правому континіумі засвідчує, що в Словаччині після 1990 р. перемогу на виборах здобували як правоцентристські, так і лівоцентристські партії – що говорить про відносну збалансованість ідеологічного потенціалу партій. Впродовж свого розвитку партійна система СР все більше наближалася до збалансованої європейської багатопартійної моделі правого та лівого центрів.

В контексті останніх парламентських виборів проявилася виразна фрагментація правоцентристського табору та асиметрія партійно-політичного ландшафту на користь лівоцентристського суб'єкта. Одна лівоцентристська партія (Напря-м-СД) отримала на виборах 2012 р. більше голосів, ніж ліберально-консервативний табір разом (СДХС-ДП, ХДР, Міст, СіС, ЗЛіНО). Особливо відчутною є асиметрія з огляду на те, що Напря-м-СД є відносно згуртованим одиничним політичним суб'єктом, тоді як правоцентристський табір, по-перше, «втратив» свого лідера – СДХС, по-друге, залишається фрагментованим, по-третє, є програмно-ідеологічно диференційованим.

В сучасних умовах єдиною успішною політичною силою лівого спектру є Напря́м-СД, тоді як інші ліві політичні сили – Комуністична партія Словаччини (КПС), Партія демократичних лівих (ПДЛ) – перебувають в доволі скрутному електоральному та організаційному становищі. Перспективи розвитку лівих в сучасній Словаччині в значній мірі залежать від успіхів правлячої нині партії «Напря́м-СД», яка має історичну можливість демонструвати ліву політику на практиці.

Попри фрагментацію правоцентристського табору та асиметрію партійно-політичного ландшафту, на думку Г. Месежнікова, ідеологічні вподобання словацьких виборців у межах «ліво-правої» шкали залишилися й надалі збалансованими і стабільними, враховуючи також результати інших учасників виборів 2012 р. [6].

Характерною рисою партійної системи Словаччини є її коаліційність. Коаліційність як механізм узгодження інтересів та корпоративного управління має важливе значення для консолідації партійно-політичної системи. Пропорційна виборча система, чітко виражена фрагментація партійної системи й відсутність партій, здатних здобути абсолютну більшість на виборах, спонукають словацьких лідерів до формування урядових коаліцій. Всі уряди сформовані у Словаччині внаслідок парламентських виборів з 1990 по 2010 р. були коаліційними. Винятком стали парламентські вибори 2012 р., коли партія «Напря́м-СД» отримала більшість депутатських мандатів і відповідно сформувала однопартійний уряд. Основні етапи коаліційного розвитку СР загалом співвідносяться з відповідними електоральними циклами та етапами розвитку партійної системи (див. табл. 2).

Таблиця 2.

Етапи коаліційного розвитку Словаччини (1990-2012 рр.)

Рік	Етап коаліційного розвитку
1990-1992	коаліції реформістських демократичних сил правоцентристської орієнтації
1992-1998	націонал-популістські коаліції з домінуючою партією (крім 1994 р. – ідеологічно неоднорідна коаліція)
1998-2002	широка ідеологічно неоднорідна коаліція
2002-2006	правоцентристська коаліція
2006-2010	коаліція лівоцентристських націонал-популістських партій
2010-2012	правоцентристська коаліція
з 2012	некоаліційний однопартійний уряд лівоцентристської політичної сили

Для більшості політичних партій реалізація коаліційних стратегій стала невід'ємною частиною їхньої діяльності. За окремими винятками, всі впливові партії Словаччини нагромадили практичний досвід співробітництва в рамках правлячих коаліцій. Досвід формування коаліцій має надзвичайно важливе значення не тільки для розвитку партійної системи Словаччини, але й для процесу консолідації демократії в цілому. Застосування коаліційних стратегій сприяло впровадженню елементів т.зв. «консоціативної» демократії з урівноваженим представництвом різних сегментів населення (у т.ч. національних меншин) у політиці [2, с. 82].

Практично для кожного етапу розвитку партійної системи Словаччини характерна нестандартна конфліктна лінія, яка опиралася не на позитивну суспільну оцінку політичних процесів, а на негатив, небезпеку чи навіть страх [4, с. 45]. В 1990 р. йшлося про необхідність покінчити зі старим режимом; в 1992 р. центральним було питання про неефективно діючу федерацію; в 1994 р. на передній план висунулася боротьба за збереження демократичного режиму; в 1998 р. йшлося про усунення від влади В. Мечіара, а в 2002 р. – про недопущення тих політичних сил, які могли б завадити євроінтеграційному процесу; в 2012 р. в епіцентрі суспільної уваги – криза ЄС і корупційні скандали. Водночас зберігається значення традиційних конфліктних ліній в площинах «ліві-праві», «консерватизм-лібералізм», «центр-периферія», «словаки-угорці», «єврооптимізм-євроскептицизм».

Після виборів 2002 р. гострота політичного протистояння значно послабилася, оскільки в цих й у всіх наступних парламентських виборах вже не стояло питання про природу політичного режиму. Основне розмежування, яке проявлялося в контексті виборів 2006-2012 рр. – це курс реформування і економічного розвитку, що будуть здійснювати правочентристські (неоліберальний курс) чи лівоцентристські політичні сили.

Останні парламентські вибори 2010 та 2012 рр. продемонстрували про втрату актуальності конфліктної лінії на національному ґрунті. Так поступово відходить в минуле лінія протистояння на національній основі між представниками угорської та словацької національності, про що свідчать слабкі результати правих радикалів на виборах 2010 та 2012 р.

Зокрема технологічна ставка Словацької національної партії (СНП) на т.зв. «угорську карту» не спрацювала на словацькому електоральному полі, незважаючи на напруженість відносин між Будапештом і Братиславою. Також послабився електоральний ресурс Партії угорської коаліції (ПУК) внаслідок агресивної націоналістичної виборчої кампанії, яка, подібно до технологічної лінії СНП, була орієнтована на розпалювання міжетнічного напруження. Таким чином словацькі угорці висловилися за послаблення

напруження, надавши перевагу поміркованій партії «Міст». Зрештою, за лініями розмежувань та їх гостротою Словаччина не відрізняється від інших країн з ліберально-демократичним режимом.

Особливістю словацької партійної системи є те, що в результаті кожних виборів до парламенту проходила нова, часто «нестандартна», політична сила: в 1992 р. – РЗДС, 1994 р. – Асоціація робітників Словаччини, 1998 р. – Партія громадянського порозуміння, в 2002 р. – Напрям-СД, 2010 р. – Свобода і Солідарність (СіС) та Міст, 2012 р. – «Звичайні люди і Незалежні особистості» (ЗЛіНО). Вибори 2006 р. були єдиними виборами, коли до парламенту не пройшла жодна з невідомих раніше політичних сил. Вступ до парламенту нових партій вносить до партійної системи Словаччини елемент волатильності, на противагу стабілізаційним тенденціям, що забезпечують традиційні партії.

Після виборів 1998 р. поступово падає електоральна участь словаків, що є відображенням пасивного відношення громадян до партійно-політичного життя в цілому (див. табл. 3.).

Таблиця 3.

Електоральна участь на виборах до Словацької національної ради (1990, 1992 рр.) та до Національної ради СР [7].

Рік виборів	1990	1992	1994	1998	2002	2006	2010	2012
Показник явки виборців (у %)	95,4	84,2	75,6	84,2	70,1	54,7	58,8	59,11

Специфічною рисою розвитку партійної системи Словаччини в контексті парламентських виборів є складність отримання парламентського представництва тим політичним суб'єктам, яким вже доводилося його втрачати. Ця тенденція діє в Словаччині з 1990 р., частковим виключенням було хіба що повернення до парламенту СНП в 2006 р. Це правило стосується як нових політичних сил, так і колись могутніх партій, що не одноразово здобували представництво в парламенті – РЗДС, КПС. Очевидно, їх електоральні здобутки вже залишаться в історії.

Емпіричні заміри щодо конфігурації партійної системи Словаччини після виборів 2012 р. фіксують тенденцію до її стабілізації та концентрації. Зокрема, т.зв. «індекс ефективної кількості партій» (М. Лааксо, Р. Таагапера) [5], що фіксує рівень фрагментації партійної системи та кількість релевантних партій, за результатами виборів 2012 р. становив найнижчий показник за всю історію парламентських виборів в СР – 2,8 (до прикладу, у 2010 р. – 4). Індекс агрегації (Л.Майер), який вимірює концентрованість партійної системи, фіксуючи співвідношення наймогутнішої партії та

інших партій в парламенті, у 2012 р. становив показник 9,3 (до прикладу, у 2010 р. – 6,9), що є найвищим в рамках електоральних циклів в Словаччині з 1990 р.

Незначне оновлення парламентського представництва, відсутність у парламенті антисистемних і радикальних партій, помірний характер партійної конкуренції в контексті парламентських виборів 2010, 2012 рр. свідчить про те, що сучасна партійна система є ближчою до типу поміркованого плюралізму за класифікацією Дж. Сарторі. Попри дострокові вибори та зміну формату коаліції впродовж 2010-2012 рр. конкуруючі політичні сили визнавали легітимним перехід влади один від одного, що говорить про ефективність виборчої системи, електоральних процедур та здатність словацької політичної еліти триматися в межах правового поля та демократичних правил.

Якщо ж глянути на партійну систему Словаччини через методологічну призму Ж. Блонделя, то можна зафіксувати, щов 2010-2012 рр. в Словаччині прослідковуються тенденції до формування багатопартійної системи з домінуючою партією в лівій частині спектру. Але для усталення даного типу необхідна перевірка щонайменше наступними виборами.

Таким чином результати останніх парламентських виборів 2010, 2012 рр. призвели не тільки до зміни урядових коаліцій, а й значною мірою зумовили реорганізацію партійної системи, змінивши склад і політичний вплив її суб'єктів. Партійний розвиток Словаччини останніх років характеризується суперечливими процесами: з одного боку збереження фрагментації партійного ландшафту, а з іншого – тенденцією до формування двоцентрової партійної системи з домінантною партією. Водночас, слід зазначити, що як би не розвивалася партійна система Словаччини в майбутньому, очевидним є те, що ключові партійно-політичні актори орієнтовані на дотримання у своїй діяльності інституційних меж демократичного режиму.

Список використаних джерел:

1. *Марушяк Ю. Система политических партий в Словакии и ее развитие в контексте изменений политического дискурса в стране после 1989 г. / Юрай Марушяк // Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24-25 листопада 2011 р. – К.: ІПіЕНД, 2012. – С. 19-46.*
2. *Месежников Г. Политические партии – актеры демократизации и реформ в Словакии / Григорий Месежников // Опыт демократических преобразований Словакии. – Братислава: Институт общественных проблем, 2007. – С.76-85.*

3. Kopeček L. *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku* / Lubomír Kopeček. – Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006. – 347 s.
4. Krno S. *Politické strany a voľby na Slovensku* / Svetozár Krno// Politický vývoj v štátoch Vyšehradskej štvorky / S.Krno (ed.). – Nitra, Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004. – S. 21-49.
5. Laakso M. *Effective Number of Parties : A Measure with Application to West Europe* / M. Laakso, R. Taagepera // *Comparative Political Studies*. – 1979. – Vol. 12. – № 3. – P. 3-27.
6. Mesežnikov G. *Stranícky systém po voľbách 2012 – zmeny a kontinuita* [Електронний ресурс] / Grigorij Mesežnikov. – Режим доступу : <http://www.infovolby.sk/index.php?base=data/parl/2012/analzy/1331900479.txt>. – Назва з екрану.
7. Štatistický úrad Slovenskej republiky [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://portal.statistics.sk/> – Назва з екрану.
8. *Voľby do Národnej rady Slovenskej republiky (2012, 2010)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://app.statistics.sk/nrsr2012/> ; http://app.statistics.sk/nrsr_2010/index.jsp. – Назва з екрану.

*Мирослава Лендьел,
доктор політичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ МІСЦЕВИХ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ У СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Процес елітотворення у Словаччині у постсоціалістичний період мав ряд особливостей у порівнянні з сусідніми країнами. Зокрема, на відміну від сусідньої Чеської Республіки, не був здійснений процес люстрації, тому на місцевому рівні багато посад у представницьких органах влади отримали колишні функціонери комуністичної партії. Упродовж постсоціалістичних десятиліть найбільше шансів на обрання мали позапартійні кандидати, а на деяких територіях на обрання впливав чинник етнічності.

***Ключові слова:** елітотворення, люстрація, Словаччина.*

Аналіз процесів елітотворення у Словаччині представляє особливий інтерес у контексті дослідження не лише загальних центральноєвропейських тенденцій, а, зокрема, у співставленні з тенденціями, що набирали обертів у Чеській Республіці – суспільством, з яким словаки упродовж більшої частини ХХ століття поділяли спільну державність. Тим більше, як вже було з'ясовано, обидві країни, окрім спільної історії, подібної культури, поділяють схожу схему територіального устрою, зокрема явище малих громад, подібну нормативну базу регулювання місцевої демократії, сформовану у 1990-1992 роках ще у складі Чехословаччини.

Водночас, можна відзначити існування багатьох розбіжностей між чеським і словацьким варіантами переходу до демократії, зокрема його елітарного виміру, які стали помітними вже під час «оксамитової революції». Зокрема, мова йде про те, що опозиційний рух «Громадськість проти насильства» (далі – ГПН) у Словаччині, на відміну від чеського Громадянського форуму (далі – ГФ), у 1989-1990 роках підтримував зв'язки з представниками «старого режиму», сприяючи їх подальшій рекрутації у своє середовище. Окрім того, вже у 1990 році ГПН відчував сильну конкуренцію під час виборів до парламенту з боку новоствореного Християнсько-демократичного руху (далі – ХДР), який сприймався громадянами, як більш словацьке, за національним духом, політичне

утворення. На відміну від чеських опозиціонерів, представники ГПН після перемоги на парламентських перегонах не бажали обіймати виконавчі посади, пропонуючи їх колишнім комуністам. Відчуваючи громадську кон'юктуру та задовольняючи особисті амбіції деяких політиків, зокрема В. Мечіара, навесні 1991 року відбувся розкол ГПН і була сформована нова політична партія Рух за демократичну Словаччину (далі – РЗДС). Фактично, як відзначають словацькі політологи, ця політична сила стала базою для об'єднання постсоціалістичної еліти, а також творцем ідеології про «специфічну словацьку траєкторію трансформації». Успіх РЗДС (під час парламентських виборів 1992 року ця сила виборола 37% усіх мандатів, що є найвищим показником за всю історію незалежної СР) пояснюється підтримкою регіональних еліт [5, s. 152-159].

Незважаючи на те, що люстраційний закон був прийнятий ще 4 жовтня 1991 року – тобто в період перебування Словаччини в складі Чехословацької федеративної республіки (далі – ЧСФР) – на практиці очищення влади від номенклатури, на відміну від ЧР, не проводилася, а після здобуття незалежності цей процес припинився навіть формальної точки зору. Дані компаративного дослідження політичних еліт у Чеській та Словацькій Республіках (далі – ЧР і СР) демонструють, що станом на 1993 рік у Словаччині колишні комуністи, з огляду на дванадцять відсоткове представництво в складі населення до 1989 року, були надмірно репрезентованими у складі еліти – до 40%. Водночас, у ЧР відсоток членів комуністичної партії серед населення у 1989 році складав 22,6%, втім лише 1,2% з них займали державні посади у 1993 році [1, с. 77-79].

Щодо структури місцевої еліти, то, як визнають словацькі автори, вже у 1990 році, коли була вперше апробована система прямих демократичних виборів, мери стають найважливішими акторами локальної політики. Окрім того, що ці посади обіймалися лідерами, що обиралися громадянами безпосередньо на основі мажоритарного принципу, мери, відповідно до законодавства про громади, виконували основні владні та управлінські функції у системі самоврядування, несли відповідальність перед громадянами та державою за його функціонування [3]. Зауважимо, для порівняння, що у ЧР мери обирають депутати місцевої ради. Не дивно, що, відповідно до результатів опитування представників локальної еліти СР, здійсненого у 2003 року, саме мери, поряд з комітетами ради, сприймалися як найбільш впливові актори політичного життя.

Аналіз мемуарів мерів, обраних під час перших демократичних виборів, вказують, що багато з них брали участь у створенні локальних осередків опозиційних рухів та партій у період «оксамитової революції», зокрема ГПН, ХДР. До мотивацій такого політичного новаторства належала

віра у можливість встановлення політичної справедливості, а також елементи громадянської відваги у період, коли результати перетворень ще не були передбачуваними. Найкращі електоральні позиції мали кандидати, не афілійовані з жодною політичною силою: частка обраних складала 25,5 %. Друге місце несподівано зайняли висуванці блоку лівих сил – 24,2 %, третє, у загальнонаціональному вимірі, представники ХДР – 19,9 %, наступними були кандидати від ГПН – 17,5 %. Таким чином, для словацьких громадян того періоду приблизно однаково важливими були чинники особистих якостей мерів (прибічники позапартійних), їх колишнього досвіду та переконаності у позитивних здобутках соціалізму (прибічники лівих) і їх участі у функціонуванні нових демократичних партій, лідери яких започаткували політичні перетворення (представники ХДР та ГПН). Така картина є відмінною від ситуації у Польщі та Чеській Республіці, де принаймні у 1990 році визнаними переможцями на місцевому рівні стали кандидати колишніх опозиційних реформаторських сил. Відмінність словацького шляху реформ від траскторії, притаманної сусіднім державам, окрім усього іншого, можна пояснити набагато кращим сприйняттям громадянами «старого» режиму», нерозвинутістю до 1989 року опозиційних соціально-політичних мереж, що, в цілому, вилилося пізніше у слабкість ГПН, сильними позиціями політичних сил, які позиціонували себе як засновані на християнських цінностях та наголошували на національній ідентичності словаків.

Схожі результати, отримані представниками чотирьох політичних таборів, пояснюється також неоднорідною адміністративно-територіальною структурою СР, а точніше переважанням у її складі малих громад, де вигратні позиції мали позапартійні, на відміну від міст, де на перемогу могли розраховувати діячі ГПН. У регіонах, які вважалися колыскою словацького націоналізму помітну роль відігравали функціонери ХДР, водночас на сході країни, який був найменш розвинутим з соціально-економічної точки зору – партії-спадкоємці комуністів.

Впадає у вічі, що відсоток обраних місцевих представників із складу позапартійних кандидатів є значно нижчим – 15,8 %, – що можна пояснити важливістю ресурсу приналежності до організаційних структур для перемоги на таких перегонах, проблематичністю для позапартійних сформувати виборчі списки у місцеві ради. Явними переможцями у 1990 році стали кандидати від ХДР та ГПН, які завоювали 27,4 % і 20,4 % мандатів відповідно. Номінанти від «лівого блоку» обійняли четверту позицію – 13,6 % місць [6].

Вже під час наступних виборів 1994 року виборчі тенденції дещо змінилися. Відсоток позапартійних мерів залишався високим – 29, 4 %,

позиції Партії демократичної лівиці (далі – ПДЛ) ослабли до 17,9 %, так само як і ХДР – 14,8 %. Водночас, першого електорального успіху на місцевому рівні здобула РЗДС, яка ще не брала участь у попередніх перегонах. Той факт, що ця політична сила виборола 15,9 % посад пояснюється тим, що частина виборців сприймали її як спадкоємицю ГПН, інша – більш «словацькою» ніж ХДР, який раніше пробував зайняти націоналістичну нішу. Ще більш разючий успіх РЗДС здобув під час виборів місцевих депутатів – 22,8 % усіх мандатів, що є найкращим результатом з поміж усіх політичних сил, і це означало започаткування місцевої організаційної мережі владною у цей період партією. Другу позицію обійняв ХДР – 19,7 %, третю – ліва сила ПДЛ – 15,7 %. Позапартійні кандидати набрали ще менше ніж у 1990 році – біля 9 %. Окрім того, в малих громадах, де значну роль у політиці відіграють соціальні мережі, був зафіксований високий рівень перемог у мерських виборах осіб, які обіймали ці посади у попередній період [6]. У порівнянні з першими вільними виборами, у 1994 році серед обраних мерів зменшилася частка осіб, які були раніше членами комуністичної партії, або увійшли до складу її партії-спадкоємиці, збільшився відсоток безпартійних політиків. Набула прояву тенденція, притаманна саме СР, а саме орієнтація виборців на чинник етнічності кандидата.

Водночас, негативні для кандидатів-комуністів результати зовсім не означають, що «стара гвардія» управлінців під час каденції 1994-1998 років не була представлена в органах місцевого самоврядування. Частина колишніх комуністів була обрана на посади представників як члени інших партій, зокрема правлячої на національному рівні РЗДС, яка, незважаючи на позиціонування як центристської сили, значною мірою, була сформована з колишньої номенклатури, або як позапартійні кандидати. Це означає, що в СР були помітними тенденції елітарної квазі-заміни.

Та обставина, що на початку – всередині 1990-х років усталилася тенденція обрання на посаду мера саме безпартійного кандидата пояснюється не лише вподобаннями виборців, але також і переконанням багатьох місцевих політиків, що для ефективного управління їм варто позбутися «партійної опіки», позаяк позиція політичних сил може суперечити інтересам громади. Водночас, вже в цей період мери вчилися мистецтву досягнення компромісу з депутатами рад, в яких були представлені діячі різних політичних сил, наголошуючи на пріоритетності місцевих проблем над партійними завданнями [2].

У цілому, після виборів 1994 року було переобрано 70 % мерів, під час виборів до органів місцевого самоврядування 1998 року – 73 % діючих посадовців, у 2002 році – 69 %. За результатами кампанії 2002 року серед депутатів нараховувалося 20 % осіб, які обійняли посаду втретє, 12 % –

вчетверте і, навіть, 3 % – вп'яте. У деяких громадах виникала ситуація, коли на посаду мера балотувалися особи, які посідали цю посаду у різні періоди. Тобто високий рівень репродуктивності локальних еліт у СР склався вже всередині 1990-х років, що надає підстави говорити про формування усталеного прошарку місцевої політичної еліти та лідерів. Водночас, у СР, на відміну від сусідніх країн, частка мандатів, отриманих позапартійними кандидатами у 1998 році була нижчою – 28,2 %, а у 2002 році склала лише близько 13,5 % мандатів [10].

Високій частці електорального успіху інкубентів, з одного боку, сприяв розподіл повноважень в середовищі місцевих владних структур, за яким основні управлінські функції виконує саме мер, мажоритарна система обрання на цю посаду, що стимулює виборчу підтримку громадянами локальних авторитетних особистостей. Переважання малих громад зумовило появу явища відсутності електоральної конкуренції, що робило майже стовідсотковими шанси чинних мерів на переобрання. Можна також стверджувати, що законодавство дозволяло опосередковано використовувати адміністративний ресурс на комунальних виборах, оскільки мер володіє правом втручатися у формування виборчих комісій.

Дослідження, здійснене, у 2003 році, продемонструвало, що 22 % місцевих депутатів СР каденції 2002-2006 років брали участь у політичній чи громадській діяльності до 1990 року, що опосередковано свідчить про входження цих представників локальної еліти до числа активістів комуністичної партії чи супутніх організацій. Приблизно 11 % депутатів були членами національного або федерального парламентів ще за часів Чехословаччини, що засвідчує вірність тези, що місцевий рівень може сприйматися як запасний «майданчик» для політиків, які зазнали невдачі на вищих щаблях. Серед мерів у цей період теж 18 % склали політики, які були членами народних комітетів у період соціалізму. У 2006 році позапартійні політики – претенденти на посади місцевих представників – покращили свої результати, досягнувши показника 17,1 %, а під час виборів мерів вибороли 30,8 % посад [8]. Під час перегонів, що відбулися у 2010 році, непартійці, взагалі, в органах самоврядування обійняли, відповідно, 22,66 % місць у радах і 33,67 % – мандатів мерів [9].

Напередодні місцевих виборів 2002 року громадяни надавали пріоритет професійним навичкам претендентам на представницькі посади (57 % респондентів), а їх належність до певної партії відіграла другорядну роль (17 %) [4]. Водночас, у громадах, де проживало більше ніж 2 тис. осіб, членство у популярній партії було сприятливим фактором для зайняття посади в самоврядуванні; таку ж роль відіграв чинник громадської активності – 26 % обраних депутатів були лідерами неурядових

організацій. Водночас, частина партій використовували структуру патрон-клієнтельських зв'язків, сприяючи під час місцевих виборів тим кандидатам (часто формально незалежним), які гарантували поширення впливу цієї сили на певну місцеву спільноти. Додатковим чинником, який сприяв успіху під час виборів на місцевому рівні, був набутий соціальний капітал. Дві третини мерів і депутатів проживали на території громади упродовж тривалого часу.

Правова вимога щодо збору позапартійними кандидати підписів на підтримку стимулювала їх активне спілкування з потенційними виборцями. Зокрема, у сільських громадах сформувався явище «кампанії у корчмі», коли локальні політики, використовуючи пристрасть словаків до проведення вільного часу у цих закладах, здійснювали тут збір підписів, агітували за себе, тим чином підвищуючи свій політичний капітал [2].

Таким чином, незважаючи на спільне з чеськими землями стартове інституційне середовище для започаткування перетворень, у СР була вибрана не лише інша виборча система формування місцевих органів влади, однак, і взірці локального елітотворення були дещо відмінними. Незважаючи на те, що найбільше шансів на обрання мали позапартійні кандидати, суттєвою підтримкою у багатьох регіонах користувалися представники владних політичних сил, в деяких – на обрання впливав чинник етнічності. Рівень репродуктивності складу еліт був високим, що дає підстави стверджувати про формування усталеного прошарку локальної еліти, вже починаючи з середини 1990-х років.

Список використаних джерел:

1. Лемак В.В. *Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації* : монографія / Василь Васильович Лемак / Міністерство освіти і науки України, Ужгородський національний університет. – Ужгород : Ліра, 2002. – 248 с.
2. *Buček J. Mayors in Slovakia (A Case Study) / J. Buček, L. Malíkova // Sociology. – Slovak Sociological Review. – 1997. – № 6. – P. 707–722.*
3. *Buncak J. The State of Local Democracy in Slovakia / J. Buncak, A. Hrabovska, J. Sopoci // The State of Local Democracy in Central Europe Reports from Bulgaria, Estonia, and Slovakia ; ed. G. Sos. – OSI–LGI, 2006. – P. 351–472.*
4. *Komunálni populisty majú ťažší život [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sme.sk/clanok.asp?vyd=20021125&rub=print...cl...> – Назва з екрану.*
5. *Kopeček L. Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku / Lubomír Kopeček. – Brno: Centrum pro stadium demokracie a kultury, 2006. – 347 s.*
6. *Malíkova L. Formation of Politico-Administrative Relations on Local Level in Slovakia [Електронний ресурс] / Ludmila Malíkova. – Режим доступу: <http://>*

- unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/NISPAcee/UNPAN009025.pdf. – Назва з екрану.
7. *Počet a podiel poslancov zvolených do obecných, mestských, miestnych zastupiteľstiev podľa jednotlivých politických strán, koalícií politických strán a nezávislých kandidátov [Elektronníi resurs]. – Режим доступу: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=70>. – Назва з екрану.*
 8. *Počet a podiel poslancov zvolených do obecných, mestských, miestnych zastupiteľstiev podľa jednotlivých politických strán, koalícií politických strán a nezávislých kandidátov [Elektronníi resurs]. – Режим доступу: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=70>. – Назва з екрану.*
 9. *Počet a podiel zvolených starostov obcí, primátorov miest, starostov mestských častí podľa jednotlivých politických strán, koalícií politických strán a nezávislých kandidátov [Elektronníi resurs]. – Режим доступу: http://portal.statistics.sk/oso_2006/slov/obvod/results/tab3.jsp. – Назва з екрану.*
 10. *Podiel poslancov zvolených do obecných, mestských, miestnych zastupiteľstiev za najúspešnejšie politické strany, koalície politických strán a nezávislých kandidátov v SR [Elektronníi resurs]. – Режим доступу: <http://portal.statistics.sk/vs2002/sk/graf/graf2.html>. – Назва з екрану.*
 12. *Štatistický úrad SR [Elektronníi resurs]. – Режим доступу: <http://portal.statistics.sk>.*
 13. *Zákon č. 346/1990 Zb. o voľbách do orgánov samosprávy obcí [Elektronníi resurs]. – Режим доступу: http://www.bratislava.sk/vismo/dokumenty2.asp?id_org=700000&id=878&p1=5133.*

*Михайло Зан,
кандидат історичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЯК СУБ'ЄКТИ ПОЛІТИКИ

Автор аналізує проблематику національних меншин Словацької Республіки як суб'єктів політики. Висвітлено етнонаціональну структуру населення, базові засади конституційно-правового статусу національних меншин та етнополітичного менеджменту держави. Акцентовується увага на проблематиці політичного та громадського представництва найбільш чисельних меншин – угорців і ромів. Відзначено про суспільні (реїдентифікація) та політичні (етнонаціональна політика) чинники сегментації української меншини Словаччини.

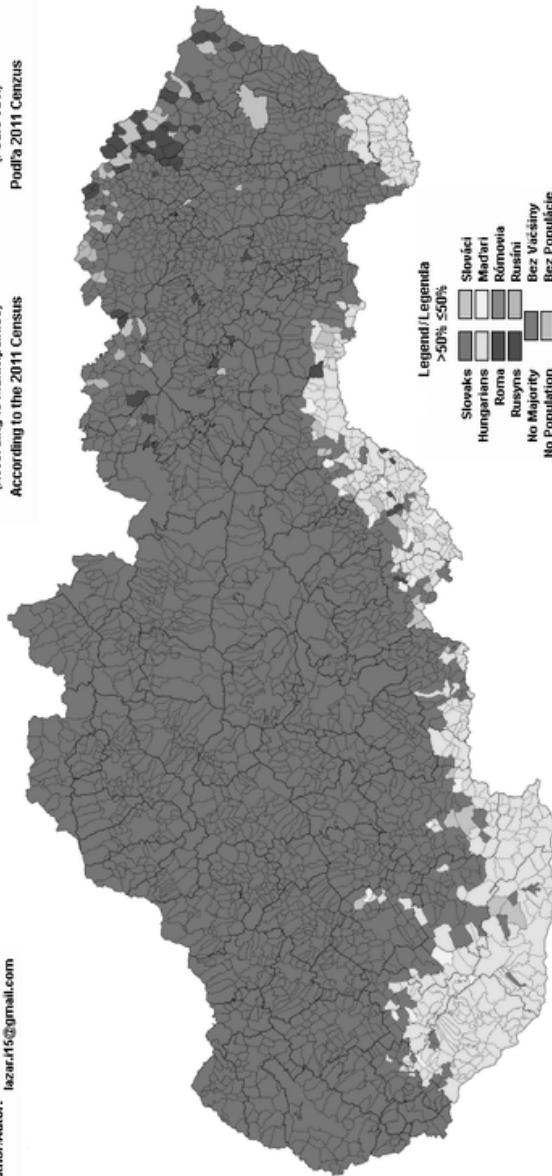
***Ключові слова:** Словацька Республіка, національна меншина, етнічна група, політична партія, громадська організація.*

Етнонаціональна структура населення. Словацька Республіка (далі – СР) належить до типу країн Центральної Європи з поліетнічним складом населення. Невелика за кількістю населення держава (5,4 млн. чол.) в етнонаціональній структурі представлена домінуючим етнічним ядром – словаками (80,7 %), найбільш чисельними меншинами угорців, ромів і русинів (11,1 %) та представниками інших національностей. Серед загальних тенденцій, які відбуваються впродовж останніх десятиліть в етнонаціональній структурі населення Словаччини (див. табл. 1) варто відзначити: 1) зменшення питомої ваги словацької та чеської етнічних груп у соціально-демографічній мозаїці країни; 2) динамічне зростання ромської та русинської етнічних спільнот у результаті процесів реїдентифікації; 3) збільшення космополітичної групи «невизначених», яка за результатами останнього перепису становила 7% населення СР.

Author/Autor: LAZAR ILIC
lazar.ils@gmail.com

Ethnic Structure of Slovakia
(According to Municipalities)
According to the 2011 Census

Etnická Štruktúra Slovenska
(Podľa Obcí)
Podľa 2011 Cenzus

Таблиця 1.

Етніонаціональна структура населення Словачької Республіки [18].

Етнічні групи	Переписи населення					
	2011		2001		1991	
	Всього	%	Всього	%	Всього	%
	5 397 036	100,0	5 379 455	100,0	5 274 335	100,0
Словаки	4 352 775	80,7	4 614 854	85,8	4 519 328	85,7
Угорці	458 467	8,5	520 528	9,7	567 296	10,8
Роми	105 738	2,0	89 920	1,7	75 802	1,4
Русини	33 482	0,6	24 201	0,4	17 197	0,3
Чехи	30 367	0,6	44 620	0,8	52 884	1,0
Українці	7 430	0,1	10 814	0,2	13 281	0,3
Німці	4 690	0,1	5 405	0,1	5 414	0,1
Моравці	3 286	0,1	2 348	0,0	6 037	0,1
Поляки	3 084	0,1	2 602	0,0	2 659	0,1
Росіяни	1 997	0,0	1 590	0,0	1 389	0,0
Болгари	1 051	0,0	1 179	0,0	1 400	0,0
Хорвати	1 022	0,0	890	0,0	-	-
Серби	698	0,0	434	0,0	-	-
Євреї	631	0,0	218	0,0	134	0,0
Інші	9 825	0,2	5 350	0,1	2 732	0,1
Невизначені	382 493	7,0	54 502	1,0	8 782	0,2

Найбільшою національною меншиною є *угорці*, які в основному проживають на півдні Словаччини. Зокрема, в районах (окресах) Дунайська Стреда (Трнавський край) та Комарно (Нітранський край) угорська громада презентує більшість населення.

Районами з високою часткою концентрації угорського населення є Рімавська Собота, Лученець, Вельки Кртіш, Ревуца (Банськобистрицький край), Галанта (Трнавський край), Нове Замки, Шаля, Левіце, Нітра (Нітранський край), Рожнява, Требішов (Кошицький край), Сенець (Братіславський край), Кошице та Михайлівці (Кошицький край).

Ромська громада Словаччини розселена в країні дисперсно. Водночас найбільш компактні групи ромів зосереджені на теренах Східної Словаччини: райони Кошице, Спішська Нова Весь, Михайлівце, Требішов, Кежмарок, Прешов, Вранов-над-Топльоу, Рожнява, Сабінов, Бардейов [15].

Більшість з тих, хто під час перепису населення 2011 року визнав себе *русинами*, зосереджена в Пряшівському та Кошицькому краях, зокрема в районах Меджилабірці, Гуменне, Свидник, Бардейов, Стара Любовня [4]. На тлі високих темпів зростання русинської етнічної групи відбулось різке зменшення осіб, які декларували українську етноїдентичність (див. табл. 1). В розрізі даних останнього перепису населення кількість осіб, які декларують русинську мову як рідну значно більша за число декларованих етнічних русинів – 55 469 чол., у той час як українську мову визнають рідною тільки 5 689 чол. [19]. Вищими є показники греко-католицьких (206 871 чол.) і православних (49 133 чол.) вірників, серед яких домінують автохтони-русини Східної Словаччини [20].

Конституційно-правовий статус національних меншин. У відповідності до § 3 ст. 12 Конституції СР громадяни мають право самостійно визначати власну національність. Держава забороняє будь-який вплив на прийняття такого рішення та всі інші методи тиску спрямовані на зміну національності [21, s. 7]. Четвертий розділ (ст. 33, 34) Основного Закону гарантує забезпечення індивідуальних прав і свобод громадян, які належать до національних меншин або етнічних груп. До них належать право розвивати власну освіту, культуру, засоби масової інформації, вживати рідну мову на офіційному рівні [21, s. 14–15]. При цьому словацький законодавець, на відміну, до прикладу, від угорського, не дає чіткого розмежування категорій «національна меншина» і «етнічна група», не надає конкретного переліку офіційно визнаних меншин.

Відповідно до головних положень Рамкової конвенції про захист прав національних меншин (ратифікована СР 14 вересня 1995 р.), Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (ратифікована 20 лютого 2001 р.) було вдосконалено Закон СР про використання мов національних меншин СР [23]. Мовами меншин визнані таким чином болгарська, чеська, хорватська, угорська, німецька, польська, ромська, русинська та українська.

Згідно з ухваленими у 2011 році доповненнями до закону, мову національних меншин можна буде офіційно вживати в тих населених пунктах, де частка меншин перевищить 15 %. Таким чином, у відповідності до чинного закону про мови, в СР на офіційному рівні можна вживати угорську у 512, русинську – у 68, ромську – у 57, українську – у 18 населених пунктах, а в одному – німецьку мову. Для оптимізації процесу використання мов меншин на офіційному рівні (написання заяв, скарг, публікація офіційних

документів тощо) укладені відповідні термінологічні словники з угорської, ромської та русинської мов [11].

Етнополітичний менеджмент. У структурі уряду СР наявна посада уповноваженого представника у справах національних меншин. Він володіє наступними повноваженнями: забезпечення просування та дотримання національних та міжнародних зобов'язань СР про статус і права національних меншин; розробка, проектування і реалізація у співпраці з урядом, міністерствами довгострокових заходів щодо збереження, розвитку і заохочення прав національних меншин; сприяння збереженню, захисту і розвитку культурних цінностей та самобутності національних меншин; забезпечення покращення освіти представників національних меншин і т.д. [17]. Зауважимо, що за час прем'єрства Роберта Фіцо в Словаччині зросла напруга в стосунках влади та національних меншин. Сам прем'єр-міністр категорично заявляв про меркантилізм і громадянську апатію національних меншин. На фоні скорочення урядових програм на підтримку національних меншин, у першу чергу громади угорців, у червні 2013 року з посади урядового представника у справах національних меншин був звільнений Ласло Надь [7].

Консультативно-координаційним органом у сфері захисту прав осіб, які належать до національних меншин є Рада уряду СР з прав людини, національних меншин та гендерної рівності [13]. В структурі Ради зокрема функціонують два урядові комітети: 1) Комітет національних меншин та етнічних груп і 2) Комітет з попередження та ліквідації расизму, ксенофобії, антисемітизму та інших форм нетерпимості.

Дорадчі органи з прав національних меншин функціонують також при різних міністерствах. Зокрема, при міністерстві освіти, науки, досліджень та спорту діє рада з народного шкільництва, до якої входять представники національних меншин. При міністерстві культури діє секція культур меншин, яка виконує організаційно-фінансові функції.

Парламентською формою захисту прав національних меншин є постійно діючий Комітет Національної Ради СР з прав людини та національних меншин. Нині до його складу входять голова (Рудольф Хмел; Most-Híd), два заступники та вісім членів.

Важливою ланкою етнополітичного менеджменту в контексті імплементації Європейської хартії регіональних мов або мов меншин є Рада СР у справах національних меншин та етнічних груп [9]. До ради включені лідери угорської, ромської, чеської, русинської, української, німецької, польської, моравської, російської, болгарської, хорватської, сербської та єврейської громадських організацій. З іншого боку до Ради входять представники від органів державних влади – уповноважений з питань ромської громади, представники від міністерств освіти, культури,

внутрішніх та закордонних справ, будівництва та регіонального розвитку тощо.

Політична та громадська репрезентація міноритарної етнічності.

У сфері публічної політики Словаччини найбільш резонансно про себе заявляє найбільша за чисельністю в країні угорська національна меншина. Вже на початку 1990-х років політичні сили угорської громади СР були фрагментовані за ідеологічними орієнтаціями. Так, Угорський християнсько-демократичний рух декларував консервативну ідеологію, Угорська громадянська партія – соціально-ліберальну, а «Співіснування» – право-ліберальну доктрину. На парламентських виборах 1990 та 1992 років інтереси угорців представляла коаліція політичних сил «Співіснування – Угорський християнсько-демократичний рух», яка отримала на обидвох електоральних кампаніях по 14 мандатів у парламенті Словаччини. Під час виборів 1994 року була створена Угорська Коаліція у складі Угорського християнсько-демократичного руху та Угорської громадянської партії, яка отримала дещо більше – 10,1 % (17 мандатів).

Напередодні парламентських виборів 1998 року три політичні партії (Угорський християнсько-демократичний рух, Угорська громадянська партія та «Співіснування») сформували Угорську коаліційну партію (далі – УКП). Як результат, до Національної Ради Словацької Республіки 25–26 вересня 1998 року УКП здобула 9,12 % голосів та 15 мандатів у парламенті. Вступивши в коаліцію політичних сил, угорська політична сила розпочала лобювання законодавчих змін у напрямку лібералізації становища національних меншин та розширення повноважень органів місцевого та крайового самоврядування. Однак прийнята адміністративно-територіальна реформа 2001 року не врахувала вимоги меншини про створення окремої територіально-адміністративної одиниці для угорського населення Словаччини. Вони розцінювалися як небезпечні для унітарної держави автономістські домагання [5, с. 14].

УКП тривалий час фактично займала стабільну суспільно-політичну нішу в словацькому політикумі. Про це свідчать результати виборів до парламенту СР. Якщо на виборах 2002 року УКП отримала 11,2 % (20 мандатів), то в 2006 році – 11,7 % (20 мандатів). Крім цього на виборах до Європейського парламенту УКП у 2004 та 2009 роках делегувала двох своїх представників. Упродовж 1998–2006 років УКП входила до правлячої коаліції уряду Мікулаша Дзурінди та була представлена 4-ма міністрами (Пал Чакі був міністром з європейської інтеграції та прав національних меншин, Ласло Міклош – міністром навколишнього середовища, Ласло Дьоровській – міністром регіонального розвитку, Жолт Шимон – міністром сільського господарства).

У червні 2009 року колишній засновник та лідер УКП (1998–2007 роки) Бела Бугар створив власну політичну силу «Most–Híd» (Міст), яка орієнтується на міжетнічне співіснування та взаємне співробітництво між словаками та угорцями. УКП опинилася в опозиції до правлячої коаліції уряду Роберта Фіцо, де входить права Словацька національна партія. Саме тому на виборах 2010 року УКП вже не досягла необхідного бар'єру для проходження в парламент (109 638 голосів або 4,3 %), а на останніх парламентських виборах у березні 2012 року УКП знову отримала подібний результат (109 483 голоси або 4,3 %) [10, s. 113–115]. У результаті подібних електоральних невдач, вже у вересні 2012 року УКП навіть змінила назву на Партію угорської громади.

Таким чином, угорська електоральна ніша виявилася розпорошеною між УКП та «Most–Híd». Остання політична сила на парламентських виборах 2010 року здобула 8,1 % (14 мандатів), а під час виборів 2012 року – майже 7 % (13 мандатів у парламенті) [22]. Ядро електоральної підтримки «Most–Híd», як і УКП знаходиться у Дунайській низині (райони Дунайська Стреда, Комарно, Галанта, Шаля, Нове Замки). В центральній-східній частині Словаччини «Most–Híd» здобув підтримку в окресах Рімавска-Собота та Рожнява [10, s. 116–117].

Крім політичних партій угорська національна меншина представлена також чисельними громадськими організаціями. Серед них варто назвати угорський соціально-культурний союз (CSEMADOK), який має розгалужену структуру по всій країні. Громадсько-активними є молодіжні та студентські організації угорців: Студентська сітка в Братиславі, Союз угорських студентів у Нітрі (JUGYIK) та ін.

Етнічною групою, яка також представлена на рівні словацького загальнодержавного та регіонального політикуму є *ромська спільнота*. Ще в листопаді 1989 року Ромська громадська ініціатива (далі – РГІ) підтримала процеси демократизації, чим привернула увагу та здобула підтримку ромів Чехословаччини. У 1990 році РГІ була зареєстрована як політична партія, яка поставила за мету гарантування ромам рівноправного становища у суспільстві, акцентуючи на соціально-економічних та освітніх проблемах ромського населення [5, с. 16].

Крім РГІ, були створені також інші ромські політичні партії (політичний рух ромів Словаччини – РОМА, партія ромської коаліції, партія ромського союзу Словаччини), які не мали суттєвого впливу. Слід відзначити, що ромським політичним партіям так і не вдалося здобути вагомий підтримки електорату і бути представленими в словацькому парламенті. До прикладу, на парламентських виборах 1992 року РГІ отримала 18 343 (0,6 %), 1994 року – 19 542 (0,7 %), 2002 – 8 420 (0,3 %)

голосів виборців. На останніх виборах до парламенту СР Партія ромського союзу Словаччини здобула 2 891 голос виборців (0,1 %), опинившись на передостанньому місці в рейтингу політичних симпатій словацького електорату. Таким чином, велика кількість громадсько-політичних організацій ромів, амбіції їх лідерів фактично розпорозують ромський електорат Словаччини.

Серед громадських організацій ромської спільноти Словаччини виділяються Центр соціальної допомоги молоді KARI, Рада недержавних організацій ромських громад, «Новий шлях», Освіта (EDUKACIA – AM-ORO DROM), «За співіснування», Інститут ромології та багато інших. Завдяки ініціативі ромської інтелігенції розвивається народно-мистецька палітра громади. Зокрема, в травні 1992 року був створений Театр Роматан у м. Кошице. Публікуються літературні твори ромських письменників Елени Лачкової, Дезідера Банги, Йозефа Раваза та ін. У царині образотворчого мистецтва досягли успіхів Віола Петрашова-Стойкова, Дезідер Ферто, Аладар Курей, Юрай Гергель та ін. Питання кодифікації ромської мови успішно вирішене 29 червня 2008 року [14]. Ромські проблеми обговорюються в періодичній пресі, на радіо та телебаченні, Інтернеті. Чисельні громадські організації ромів фінансуються як державою, так міжнародними фондами.

Після 1989 року *німецька меншина* відродила власні традиції громадського життя і утворила Карпато-німецьке об'єднання Словаччини та Карпато-німецьку асоціацію. Згодом була утворена молодіжна організація німців Словаччини (Internationale Kontakte Jugendarbeit) [12].

У 1994 році моравська громада утворила Асоціацію *мораван*, які розгорнули свою діяльність в основному в містах Нітра та Превізда. *Польська громада* об'єднана в Польський клуб з центром у Братиславі. Регіональні осередки представлені також в містах Мартін та Кошице. У Банській Бистриці традиції *російської* культури підтримує громадська організація «Росія», в м. Мартін – громадська асоціація «Руслана», в Нітрі – крайове російськомовне об'єднання «Громада» [16]. *Болгари* об'єднані в рамках культурного союзу болгар та їх друзів у Словаччині «Христо Ботев». Із 1990 року діє *хорватський* культурний союз Словаччини.

Сегментація української меншини. Упродовж останніх десятиліть в русинсько-українській етнічній громаді Східної Словаччини відбуваються неоднозначні, діаметрально протилежні процеси. Насамперед, зростає частка тих осіб, які декларували русинську етнічну та мовну ідентичність, греко-католицьке віросповідання. Поряд із цим більшість представників молодшого та середнього покоління русинсько-українського населення СР переважно словацькомовні та інтегровані в словацький соціум.

Будучи автохтонами східнославацького ареалу русини-українці в своїй масі не мають почуття «історичного зв'язку» з Україною. Більше того, в 1990-х роках як у Чехії, так і в Словаччині був змодельований негативний імідж українця (злочинця, заробітчанина) та України. Зрозуміло, що до цього доклала «своїх зусиль» й українська влада. На державному рівні так і не було вироблено загальної стратегії, а головне, чітких дій щодо підтримки закордонних українців. У цій ситуації словацька влада через залучення експертів і науковців переглянула концепт єдності русинсько-українського населення Східної Словаччини. Як вдало висловився етнолог П. Леньо, русини-українці стали не повноцінним суб'єктом, а «об'єктом словацького етнополітичного менеджменту» [6].

Із 1990 року в Чехословаччині постали дві громадські структури, які розмежували єдиний автохтонний ареал русинів-українців Східної Словаччини – Русинська оброда (укр. м. – «Русинське відродження») та Союз русинів-українців (колишній Культурний Союз українських трудящих). Таким чином, виник конфлікт на рівні лідерів думок, інтелігенції, представники якої розпочали далекі від наукових вимог дебати про національну ідентичність, а насправді змагання за посади, вплив, доступ до бюджетних асигнувань.

Втратила, насамперед, колись потужна україномовна сфера освіти, культури, ЗМІ Пряшівського та Кошицького країв. Відбулось значне зменшення фінансування культурно-мистецьких акцій (зокрема, фестивалів української культури в Свиднику), відтак скорочення чисельності культурних працівників, переведення на видавничий маргінес єдиної україномовної газети «Нове життя». Український національний театр, який діяв у Пряшеві з 1945 року, вже на початку 1990-х років було перейменовано на Театр імені Александра Духновича. Простояння відбувались довкола Руського Дому в Пряшеві [2, с. 54–55]. Довгий час тривали спроби деукраїнізації Музею української культури у Свиднику [8, с. 360–361].

На фоні занепаду українства поступово утверджувалось й набувало особливого статусу, підтримуване державою русинство [3, с. 105–106]. Вже 27 січня 1995 року на базі західноземплінського та східноземплінського діалектів лемківського говору української мови була кодифікована русинська (лемківсько-пряшівська, шарисько-пряшівська) мова. Лексичні та граматичні норми цієї мови, за висновками науковців, зорієнтовані на словацьку мову. Традиційні українські дерев'яні церкви, ікони, писанки оголошуються не українськими, а карпатськими, словацькими, східнославацькими, східнослов'янськими або візантійськими, слов'яно-візантійськими, східними тощо [1].

Висновки. Таким чином, упродовж останніх років у Словаччині доволі швидкими темпами зросла кількість представників ромської та русинської етнічних громад країни. Поряд з цим чисельність угорців, чехів та українців різко скоротилася. Ці трансформації етнонаціональної структури населення найменшої за демографічними показниками країни Вишеградської групи слід пов'язувати з загальною тенденцією етноренесансних рухів та реідентифікаційних явищ на теренах Центральної Європи. Окреслений феномен Словаччини в першу чергу стосується русинської громади, яка за кількістю (не враховуючи мовну та конфесійну ідентифікацію) навіть випередила етнічних чехів.

Зміни етнополітичної сфери словацького суспільства також варто пов'язувати з прийняттям демократичного законодавства в галузі захисту прав національних меншин та етнічних груп та розбудовою загальнодержавної структури етнополітичного менеджменту. В СР забезпечується парламентське представництво чисельної та політично активної угорської національної меншини. На рівні громадянського суспільства про себе заявили регіональні ромські політичні партії та громадські об'єднання. В результаті комплексу чинників сегментованою є русинсько-українська меншина Словаччини.

Список використаних джерел:

1. *Белей Л. Затоплені асиміляцією. Історія українців Словаччини: від незнання до безпам'ятства [Електронний ресурс] / Любомир Белей // Тиждень. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/History/16916>.*
2. *Богдан П. 20 років – здобутки і втрати. 1989–2009 / Павло Богдан / Bogdan P. 20 rokov – vŕi 'azstvŕa a prehry / Pavol Bogdan. – Пряшів : Союз русинів-українців Словацької Республіки, 2012. – 144 с.*
3. *Клайзнер А.М. Сегментація української меншини у країнах Центрально-Східної Європи (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія) / Анжеліка Матяшівна Клайзнер // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4 (5). – С. 103–109.*
4. *Курінний О. Історична чисельність та етнічна територія русинів-українців Словаччини у контексті самовизначення національної меншини (корінного народу) [Електронний ресурс] / Олексій Курінний. – Режим доступу : http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/1991/1/Kurinniy_Istorychna%20chyselnist.pdf*
5. *Лазар Н.В. Політика Словацької Республіки щодо національних меншин: інституційно-правові та політичні аспекти : автореф. дис... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / Наталя Вікторівна Лазар. – Чернівці, 2006. – 20 с.*
6. *Леньо П. Русини-українці як об'єкт словацького етнополітичного менеджменту / Павло Леньо // Персонал. – 2009. – № 1. – С. 54–57.*

7. Смирнова М. Венгерское меньшинство Словакии недовольно [Электронный ресурс] / Марина Смирнова. – Режим доступа : <http://www.alleuropa.ru/vengerskoe-menjshinstvo-slovakii-nedovoljno>
8. Сополга М. Роль Музею української культури в процесі утвердження української ідентичності населення Пряшівщини / Мирослав Сополга // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику 26. Українці в прикордонних областях Карпат: проблеми акультурації, асиміляції, ідентифікації. Матеріали міжнародної наукової конференції. Свидник, 17–18 червня 2011 р. Головний редактор та упорядник: Мирослав Сополга. – Свидник, 2011. – С. 350–316.
9. Voroňová L. Rada vlády Slovenskej republiky pre národnostné menšiny a etnické skupiny (vznik, zloženie a činnosť) [Электронний ресурс] / Lucia Voroňová. – Режим доступа : http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Chovanec2/pdf_doc/44.pdf
10. Madleňák T. Regionálna diferenciacia volebného správania na Slovensku (1998–2010) / Tibor Madleňák. – Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2012. – 240 s.
11. Nagy L.A. Odborné terminologické slovníky v jazykoch národnostných menšín [Электронний ресурс] / László A. Nagy. – Режим доступа : <http://www.narodnostnemensiny.gov.sk/odborne-terminologicke-slovniky-v-jazykoch-narodnostnych-mensin/>
12. Nemecká národnostná menšina [Электронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.slovakia.culturalprofiles.net/?id=-12694>
13. Rada vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť [Электронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.radavladylp.gov.sk/>
14. Rómovia na Slovensku po roku 1989. Menšinová politika a kultúra [Электронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.romadocument.sk/index.php/sk/oblasti/meninova-politika-a-kultura.html>
15. Rómovia na Slovensku: Základné charakteristiky Rómskej populácie na Slovensku s dôrazom na priestorové aspekty ich diferenciacie [Электронний ресурс] / [Kvetoslava Matlovičová K., Matlovič R., Mušínska A., Židová A.]. – Режим доступа : http://www.unipo.sk/public/media/16282/R%C3%B3movia_na_Slovensku_%282012%29_Z%C3%A1kladn%C3%A9_charakteristiky_R%C3%B3mskej_popul%C3%A1cie_na_Slovensku_s_d%C3%B4razom_na%20priestorov%C3%A9_aspekty_ich_diferenc%C3%A1cie.pdf
16. Ruská národnostná menšina [Электронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.slovakia.culturalprofiles.net/?id=-12700>
17. Štatút splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny [Электронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.narodnostnemensiny.gov.sk/statut-splnomocnenca-vlady-sr-pre-narodnostne-mensiny/>
18. Tab. 10. Obyvateľstvo SR podľa národnosti – sčítanie 2011, 2001, 1991 [Электронний ресурс]. – Режим доступа : <http://portal.statistics.sk/files/tab-10.pdf>
19. Tab. 11. Obyvateľstvo SR podľa materinského jazyka – SODB 2011, 2001 [Электронний ресурс]. – Режим доступа : <http://portal.statistics.sk/files/tab-11.pdf>
20. Tab. 14. Obyvateľstvo SR podľa náboženského vyznania – sčítanie 2011, 2001, 1991 [Электронний ресурс]. – Режим доступа : <http://portal.statistics.sk/files/tab-14.pdf>

21. *Ústava Slovenskej Republiky. Účinnosť 1.1. 2011.* – Žilina : Poradka, 2011. – 64 s.
22. *Výsledky volieb: Smeru chýba k ústavnej väčšine sedem hlasov [Elektronický zdroj].* – *Režim dostupnosti* : <http://volby.sme.sk/c/6294653/vysledky-volieb-smeru-chyba-k-ustavnej-vacsine-sedem-hlasov.html>
23. *Zákon z 10. júla 1999 o používaní jazykov národnostných menšín. Zmena: 318/2009 Z.z. účinná od 1. septembra 2009; Zmena: 204/2011 Z.z. účinná od 1. júla 2011 [Elektronický zdroj].* – *Režim dostupnosti* : http://www.narodnostnemensiny.gov.sk/data/files/1277_zakon-184-1999.pdf

*Антоніна Стряпко,
кандидат політичних наук,
ДВНЗ «Ужгорський національний університет»*

УКРАЇНА В СЛОВАЦЬКИХ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ СТРАТЕГІЯХ

В статті аналізується зовнішньополітична стратегія Словацької Республіки по відношенню до України. Автор робить порівняння словацьких орієнтирів з польськими та угорськими з метою виокремлення особливостей словацької зовнішньополітичної поведінки.

Ключові слова: Словацька Республіка, Україна, прикордонні держави, кордони, зовнішньополітична стратегія.

Прикордонні держави формують найближче спільне економічне, політичне, соціокультурне середовище. Відповідно, від ефективності взаємодії з цими країнами безпосередньо залежать мир і стабільність по периметру кордонів України, її прогресивний внутрішній розвиток, безперешкодне й різнопланове спілкування із зовнішнім світом. Перш ніж переходити до розгляду окремишньо словацьких стратегій, слід зазначити, що на відміну від Польщі та Угорщини, Словаччині прийшлося формувати своє відношення до України дещо пізніше, адже до 1 січня 1993 року ще існувала єдина Чехословаччина, і всі стратегії вироблялися в Празі. Оскільки Закарпаття було частиною Чехословаччини в міжвоєнний період, у такій ситуації перед Чехословацькою Республікою (ЧСР) постали серйозні зовнішньополітичні проблеми, зокрема – збереження територіального врегулювання в Європі, встановленого Версальською мирною угодою 1919 р. Чехословацька влада була більш ліберальною (за угорську – А.С.), демократичною і на протипагу денационалізаторській угорській політиці сприяла підвищенню освітнього і культурного рівня населення, а, як наслідок, і зростанню національної свідомості. Утім, Чехословаччина була змушена проводити саме таку політику, побоюючись того, що населення Підкарпатської Русі постійно перебуватиме під угорським впливом [1].

Сьогодні Чехія не має спільного кордону з Україною, а її «східна політика» концептуально відійшла на другий план порівняно з розвитком відносин із країнами Європейського Союзу. Перші десять років після падіння комунізму Чехія зосередила дипломатичні зусилля на вибудовуван-

ня відносин із Заходом, одночасно дистанціювавшись від Східної Європи. Саме те, що нема спільного кордону визначає, що інтереси регіону Східної Європи не є ключовими для ЧР з точки зору державної безпеки. До того ж, відсутність чисельної чеської меншини в Україні (і Східній Європі загалом), також означають відсутність першочергового зацікавлення політичними відносинами, на відміну від Угорщина та Польщі. Лише після приєднання ЧР до ЄС та НАТО у 2004 році, Чеська Республіка «розвернулася до Сходу». І почала приймати активну участь у формуванні європейської політики сусідства. До того ж, Прага використовує ЄС як механізм сприяння демократичним трансформаціям в Україні. Активна увага до регіону була відповіддю ЧР на пошуки власної «спеціалізації» в рамках розширеного ЄС [2]. Проте, згідно з даними чеського міністерства закордонних справ, можемо зробити висновок, що регіон Східної Європи є менш пріоритетним для чеської зовнішньої політики, ніж регіон Західних Балкан чи Центральної та Південної Азії.

Словаччина має більше спільних інтересів з Україною, зокрема в Карпатському регіоні. Українсько-словацькі відносини після розпаду ЧСФР розвивалися динамічніше порівняно з українсько-чеськими. Під час візиту до Києва 29–30 червня 1993 р. Президента Словаччини М. Ковача було підписано Договір про дружбу і співробітництво [3]

Слід зазначити, що оскільки Словаччина до 1993 року не була незалежною державою, неможливо знайти чітко окреслену концепцію її зовнішньої політики, в якій мова йшла б про Україну, як це є в Угорщині та Польщі. Словацька меншина в Україні, та українська меншина в Словаччині, як правило, легко асимілюється з місцевим населенням, тому національні питання не можуть визначати міждержавні відносини, як у випадку з Угорщиною. Тому, на нашу думку, найпродуктивнішими в процесі формування словацької зовнішньополітичної стратегії щодо України є експертні кола, які активно співпрацюють починаючи від самого 1993 року. Крім того, коли в результаті газової кризи (на початку 2009 р.) бракувало офіційного діалогу між двома країнами, що повернуло двосторонні взаємовідносини до стану 1999-2000 рр., то саме експерти, заповнювали цей вакуум та організували зокрема міжнародну конференцію в Братиславі (березень 2009 р.) з обговорення газового конфлікту та підготовку відповідних рекомендацій виходу з цієї ситуації. Українські та словацькі експерти взяли активну участь у відновленні українсько-словацьких відносин, які погіршились в наслідок енергетичної кризи 2011 року. За результатами дослідження було проведено 8 міжнародних конференцій в Україні та Словаччині, видано 8 колективних монографій, 8 інформаційних бюлетенів, 20 експертних висновків з конкретними

рекомендаціями для владних структур обох країн щодо активізації двосторонньої співпраці та усунення взаємних проблем. Українські та словацькі експерти пройшли стажування з вказаних тем, як в Україні, так і в Словаччині (59 осіб), проведено Міжнародний літній університет в Словаччині з питань європейської інтеграції (40 студентів). Загалом до реалізації проекту було залучено понад 1000 учасників по обидва боки кордону (науковці, експерти, представники органів державної влади та місцевого самоврядування, Державної прикордонної та Державної митної служб України, НГО, студентство, журналісти, бізнес). Крім того, успішною частиною проекту був трансфер словацького ноу-хау для України у сфері економічних, соціальних реформ та європейської інтеграції. Зокрема, як зазначив голова Інституту стратегічних досліджень А. Єрмолаєв: «Формат роботи експертного середовища має більше можливостей для незалежного аналізу ситуації, а ніж бюрократичні структури та офіційні позиції політиків та дипломатів. Цей формат дає можливість не тільки залучати всіх зацікавлених фахових експертів до обговорення важливих проблем порядку денного співробітництва двох країн, вироблення консолідованої позиції щодо їх вирішення, але й, враховуючи статус Інституту, дає можливість подальшого просування, супроводу саме цих рішень перед Президентом та його командою. Про це свідчить і досвід довготривалої співпраці нашого Ужгородського філіалу НІСД зі Словацькою асоціацією зовнішньої політики, зокрема в питаннях модифікації Угоди про місцевий прикордонний рух між Україною та Словацькою Республікою»[4].

Дуже важливим у політиці і Чехії, і Словаччини щодо України, є залучення її до регіональних інтеграційних процесів. Завдяки позиції Чехії і Словаччини Україна в червні 1996 р. стала членом Центральноевропейської ініціативи. Водночас через глибоку економічну кризу в Україні Чехія і Словаччина дуже обережно ставляться до перспективи вступу України до Вишеградської групи і до можливості приєднання України до центральноевропейської зони вільної торгівлі.

Слід зазначити, що з моменту постановня на політичній карті Європи двох незалежних країн – їхні зовнішньополітичні пріоритети дещо різнилися та не співпадали, саме тому співпраця зводилася переважно до транскордонного співробітництва. Україна з моменту здобуття незалежності в 1991 році зосередилася на ряді пріоритетів у своїй внутрішній і зовнішній політиці: зміцнення своєї незалежності і суверенітету; нації та державного будівництва; поглиблення відносин із Заходом в якості протизваги впливу Росії, а також сприяння співробітництву з країнами Центральної Європи, зокрема з Польщею. Словаччина не відігравала на той момент значну роль в будь-якому з цих пріоритетів. Основний потенціал для такої співпраці

був в рамках «регіонального співробітництва». Тим не менш, це зустріло холодну відповідь з боку словацької сторони, яка надавала перевагу більш тісним відносинам з Росією. Вітчизняні та зарубіжні пріоритети словацького керівництва на чолі з прем'єр-міністром Володимиром Мечьяром, що прийшов до влади наприкінці 1992 року, спрямовувалися на завоювання і зміцнення незалежності; державне будівництво, розвиток формальних відносин із Заходом, а також зміцнення співробітництва з Росією як потенційною протиположною проти вагою впливу Заходу.

Очевидно, що з цього короткого аналізу національних пріоритетів двох молодих держав, стають зрозумілими різні уявлення щодо ролі Росії, які мали еліти України та Словаччини. Це спричинило повільний розвиток їх взаємовідносин під час 1992-1998 рр.

Приблизно з 1995 р. політичні контакти між Україною та Словаччиною почали активізуватися. Регулярно відбувалися зустрічі на високому рівні між керівниками обох держав, главами урядів та зовнішньополітичних відомств, у ході яких обговорювалися найважливіші питання політичної, економічної та культурної співпраці, розглядалися перспективи її розвитку. Вдалося створити потужну договірно-правову базу українсько-словацьких відносин, яка складається з великої кількості договорів, угод, протоколів, які регулюють взаємовідносини сторін у політичній, економічній, гуманітарній та інших сферах. Важливим чинником двосторонніх відносин є спільний кордон. З огляду на це, одним з пріоритетних напрямків українсько-словацьких відносин є розвиток транскордонного співробітництва. Протягом останніх років відбувалося договірно-правове оформлення відносин між прикордонними регіонами України та Словаччини. Додаткового імпульсу двосторонньому транскордонному співробітництву надала підписана у грудні 2000 р. міжурядова угода про транскордонне співробітництво. Водночас сучасний стан українсько-словацького кордону є показовим та дещо відмінним від інших у центральноєвропейському контексті. Словаччина першою із сусідів України з 29 червня 2000 р. запровадила візовий режим для українських громадян. Зрозуміло, що Словаччина змушена була це зробити після введення Чехією візового режиму для громадян України з 1 січня 2000 р. під потужним впливом Німеччини [5].

Є кілька проблем, які ускладнюють розвиток двосторонніх відносин між Україною та Словаччиною від початку їх існування як незалежних держав. По-перше, як вже зазначалося, різне сприйняття Росії та її ролі у внутрішній політиці, а також на центрально-європейському просторі. Це питання було детально описано вище. По-друге, транзит енергоносіїв. Обидві країни розташовані вздовж головної лінії транзиту енергоносіїв між Сходом і Заходом. Історично склалося так, що вони були пов'язані

з Росією як основним постачальником енергоресурсів, зокрема нафти і газу. Після здобуття незалежності двох країн прийняли різні стратегії на зміцнення їх ролі в якості транзитних країн енергоносіїв. Україна зосередила свої зусилля на зниженні своєї залежності від поставок енергоносіїв з Росії. Це було пов'язано із загальною національною зовнішньополітичною метою зміцнення державного суверенітету і незалежності. Нові відкриття нафти і газу в Каспійському басейні відкрили шанс для України поступово диверсифікувати джерела свого імпорту енергії, а також нафти та газових транзитних зв'язків за рахунок активної участі в транзиті каспійської нафти і газу.

По-третє, одним із проблемних питань, яке існує в українсько-словацьких відносинах, є становище української національної меншини у Словаччині. Державні органи цієї країни продовжують підтримувати ідею поділу української національної меншості на дві окремі групи: русинів та українців. Підтвердженням цьому є те, що сьогодні в українсько-русинському середовищі існує паралельно дві шкільні системи – українська та русинська.

Сучасна Програма діяльності Уряду СР на період 2012-2016 рр. особливо зорієнтована на розвиток зовнішньої політики держави. Навіть сама назва частини Програми «Зміцнення положення Словацької Республіки в Європейському Союзі та у світі» свідчить про наголос нової словацької влади на демонстрації своєї однозначної проєвропейську спрямованість та про пріоритетність для неї членства Словаччини в Євросоюзі [6].

Починаючи з жовтня 2001 р., ця країна керувалася у формуванні своєї зовнішньої політики «Стратегією розвитку відносин з Україною», в якій було визначено, що національним інтересам Словаччини відповідає максимальне наближення Києва із НАТО та ЄС. Це насамперед пояснювалося фактором спільного кордону, газової залежності від російських енергоносіїв, що надходять через територію України. Двосторонні відносини також отримали новий імпульс у зв'язку з започаткуванням реалізації програми ЄС «Східне партнерство». Зокрема, під час зустрічей міністрів закордонних справ України та Словацької Республіки, що відбулися у першій половині 2010 р. було досягнуто домовленостей про надання українсько-словацькій співпраці пріоритетного статусу у період головування СР у Вишеградській групі у 2010-2011 рр.

Наразі розвиток українсько-словацьких відносин відбувається у контексті налаштованості Словаччини активно підтримувати інтеграційні та модернізаційні наміри свого найбільшого сусіда – України, та позиціонування Києва як важливого елемента загальноєвропейської стабільності.

Окрім того, Братислава заявила про готовність вести інтенсивний діалог одночасно з представниками української влади та громадянського суспільства [7].

Оптимізації відносин між Україною та Словаччиною сприяє зростання зацікавленості Братислави у створенні зони вільної торгівлі між Києвом та ЄС, функціонування якої забезпечить збільшення обсягів зовнішньої торгівлі товарами та послугами (у першу чергу, у сфері транспорту і логістики). До періоду, коли мають бути введені в експлуатацію нові енергоблоки атомної електростанції у м. Моховце, Словаччина зазнаватиме дефіциту електроенергії власного виробництва, з огляду на що виробництво будь-яких енергоємних товарів для словацьких підприємств в Україні може виявитись взаємовигідною формою співробітництва у промисловій сфері [8].

Великий потенціал для співробітництва між Україною і Словаччиною має також спільне забезпечення енергетичної безпеки, що зумовлено негативним досвідом російсько-українського газового конфлікту 2009 року. Упродовж останніх років Братислава налагодила реверсні поставки газу із Чехії, Австрії, Угорщини, і цими можливостями у 2013 р. прагне скористатися Україна, що, в свою чергу, викликає опір російського «Газпрому» [9].

Виходячи із зовнішньополітичної частини Програми Уряду СР на період 2012–2016 рр., можна стверджувати, що словацька влада готова до співпраці з Україною у двох напрямках – двосторонньому (у рамках чого словацька сторона розвиватиме весь комплекс відносин з нашою державою як з своїм сусідом на Сході) та багатосторонньому (словацька сторона підтримуватиме європейську інтеграцію України у разі виконання нею відповідних критеріїв та умов членства в ЄС). Можна також прогнозувати, що головний наголос у рамках двосторонньої співпраці між Україною та Словаччиною словацька влада робитиме на економічній сфері (інвестиції, транспорт, енергетика, туризм тощо) та на реалізації конкретних проєктів, що матимуть безпосередній позитивний вплив на економіку Словаччини в кризовий та посткризовий періоди (зокрема, таким проєктом є обговорювана на протязі кількох років ширококолійна залізниця між Україною та Австрією територією СР).

Словацька Республіка, незважаючи на повторне формування лівоцентристського уряду Р. Фіцо навесні 2012 р., не лише не відмовилася від зовнішньополітичної місії поширення демократичних цінностей у країнах Західних Балкан та Східної Європи, яка була започаткована у 1998-2006 рр. правочентристськими коаліціями, але й додала до своєї проєвропейської політики реалізму, технократичного характеру, припинивши ескалацію більшості конфліктів європейського масштабу. Мова йде про безболісне

виділення внеску в Європейський стабілізаційний механізм, на відміну від демаршу 2011 року, уникнення критики Угорщини за її політику підтримки закордонних співвітчизників, відчутна лібералізація візового режиму, зокрема з Україною, яка має сприяти поживленню торгівлі та інвестування у словацьку економіку [10]. Позаяк Словаччина є єдиною державою Вишеграду, яка входить до складу євросони, то вона вимушена найтісніше координувати свою економічну політику з країнами ядра ЄС [11].

Що стосується співпраці української та словацької сторін у рамках багатосторонньої співпраці – зокрема, у контексті інтеграції України в Євросоюз, – то варто передбачати, що Уряд Словаччини не лише вербально підтримуватиме згадану інтеграцію та робитиме деякі практичні кроки у цьому напрямку (йдеться про передачу Україні словацького досвіду інтеграції та трансформації), але й, з метою зміцнення свого іміджу адвоката та провідника інтересів нашої держави в ЄС, може вдатися до більш конкретних заходів – наприклад, заробити собі дивіденди завдяки ратифікації одною з перших з числа країн-членів ЄС Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Оптимізації відносин між Україною та Словаччиною сприяє зростання зацікавленості Братислави у створенні зони вільної торгівлі між Києвом та ЄС, функціонування якої забезпечить збільшення обсягів зовнішньої торгівлі товарами та послугами (у першу чергу, у сфері транспорту і логістики). До періоду, коли мають бути введені в експлуатацію нові енергоблоки атомної електростанції у м. Моховце [12], Словаччина зазнаватиме дефіциту електроенергії власного виробництва, з огляду на що виробництво будь-яких енергоємних товарів для словацьких підприємств в Україні може виявитись взаємовигідною формою співробітництва у промисловій сфері.

Для України ж неocenним є досвід вступу Словаччини до ЄС, зокрема, пройдений нею шлях внутрішньої трансформації, адаптації національного законодавства до стандартів Євросоюзу. Зокрема, наразі в Україні завершено спільний українсько-словацький проект загальнонаціональної дискусії щодо різноманітних аспектів функціонування Євросоюзу «Національний конвент щодо Європейського Союзу в Україні», який передбачає передачу українській стороні словацького досвіду організації перед вступом Словаччини до ЄС [13].

Загалом логіка сучасної політики Словаччини щодо співробітництва з Україною спрямована на підтримку поступового входження України до європейського простору. В цьому контексті ключове місце у відносинах між нашими державами завжди посідало торгово-економічне співробітництво. Загальний зовнішньоторговельний обіг між Україною та Словаччиною, у

2012 році становив суму 1,32 млрд. доларів США. Для збереження такої позитивної динаміки першочерговими заходами є, поперше, якнайшвидше підписання Угоди про асоціацію з ЄС, яка передбачатиме створення зони вільної торгівлі, що, безперечно, позитивно вплине на торговельні взаємини двох країн. По-друге, необхідно нарощувати потенціал двосторонньої торгівлі, секторальної та регіональної співпраці, повноцінно використовуючи наявні механізми спільних комісій, організовуючи бізнес-заходи - презентації, виставки, бізнес-форуми.

Важливою складовою відносин є міжрегіональне співробітництво між Україною та Словаччиною, яке є водночас одним з основних векторів співпраці обох країн, що розвивається досить високими темпами. На сьогодні між двома країнами на міжрегіональному рівні укладено близько 50 угод про співпрацю на різних рівнях – як областей, так і районів та муніципалітетів. Окрім того, укладено близько 30 документів про співпрацю між навчальними закладами, виконання яких забезпечує контакти на мікрорівні – між конкретними структурами, підприємствами, університетами, школами, науковими інститутами, закладами культури, бібліотеками тощо. Завдяки цьому, постійно проводяться спільні заходи, наукові та практичні конференції [14].

Можемо підсумувати, що Україна займає особливе місце у словацькій зовнішньополітичній стратегії, а двостороннє співробітництво з Києвом є одним із пріоритетів для Братислави. Україна є єдиним сусідом Словаччини, яка не є членом ані ЄС, ані трансатлантичної спільноти. Це найбільший сусід Словаччини. Кордон з Україною не тільки є східним кордоном Словаччини, але є частиною східного кордону Європейського Союзу. «Ми, природно, зацікавлені в демократії, безпеці і процвітанні України. Причина цього дуже проста – чим більш демократичною, безпечною та процвітаючою буде Україна, тим краще для Словаччини»[15].

Список використаних джерел:

1. Стряпко І.О. Товариство «Просвіта» в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920-1939 рр.): Монографія / Іван Олександрович Стряпко/ Серія «*StudiaRegionalistica*»/ №5; *НІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. – Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗППЮ, 2012. – 328 с. – С.5
2. Šabi Z., Drulak P. *Regional and International Relations of Central Europe*/ Zlatko Šabi, Petr Drulak. – Macmillan, 2012. – P.292
3. *Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною та Словацькою Республікою // Політика і час. – 1999. – №8. – С. 88–96*
4. *Круглий стіл “Співробітництво України та Словаччини: роль експертного*

- середовища*”[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/563/>
5. Черник П. УКРАЇНА В ГЕОПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ЧЕХІЇ ТА СЛОВАЧЧИНИ XX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Univ/2009_21/35.pdf
 6. Гайтанжи А. «Пріоритети зовнішньої політики Уряду Словацької Республіки: роль та місце України». Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1389/#_ftn1
 7. Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky. Máj 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vlada.gov.sk/data/files/2008_programove_vyhlasenie-vlady.pdf.
 8. Мітряєва С.І. Співробітництво з країнами Вишеградської четвірки як інструмент європейської інтеграції та модернізації України: аналіт. доп. / М.О. Лендъел, А.Д. Стрякко, А.М. Крижєвський, Г.В. Гайтанжи; [Заг. ред. А.З. Гончарука]. – К.: НІСД, 2013 . – 49 с. – С.32
 9. «Газпром» погрожує Словаччині через рішення постачати газ в Україну[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/gazprom_pogrozhue_slovachchyni_cherez_rishennya_postachaty_gaz_v_ukrainu_8413.html
 10. Slovakia's foreign policy року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2013/01/slovakia-0>
 11. Лендъел М.О. “Сучасний потенціал впливу Вишеградської групи на формування політики Європейського Союзу щодо України.” Аналітична записка[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1127/>
 12. Jadrová elektrárň Mochovce [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.javys.sk/sk/informacny-servis/energeticky-slovník/J/jadrova-elektraren-mochovce#r>
 13. Національний Конвент України щодо ЄС[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euconvention.org.ua/>
 14. Олег Гаваші: „Українсько-словацькі відносини протягом останнього часу набули ознаки стратегічних”[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakarpattia.net.ua/News/111860-Oleh-Havashi-Ukrainsko-slovatski-vidnosyny-protiahom-ostannoho-chasu-nabuly-oznaky-stratehichnykh>
 15. Slovakia and Ukraine: Strategic Partners? The Future of Ukrainian Security as Seen from Central Europe[Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.mzv.sk/App/wcm/media/nsf/vw_ByID/ID_38443051A6322EB3C12577F4002BCD1C_SK/\\$File/2010_NOVEMBER_30_UKRAINE_SFPA_TP.pdf](http://www.mzv.sk/App/wcm/media/nsf/vw_ByID/ID_38443051A6322EB3C12577F4002BCD1C_SK/$File/2010_NOVEMBER_30_UKRAINE_SFPA_TP.pdf).

*Ганна Гайтанжи,
старший науковий співробітник,
Регіональний філіал Національного Інституту
стратегічних досліджень в м. Ужгороді*

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: РОЛЬ ТА МІСЦЕ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано основні пріоритети зовнішньої політики Словачької Республіки, охарактеризовано роль та місце України в ній. Проведено порівняльний аналіз змін зовнішньополітичних пріоритетів Уряду Словачької Республіки в контексті зміни політичного ландшафту. Вироблено рекомендації щодо інтенсифікації українсько-словачьких відносин.

***Ключові слова:** зовнішня політика, європейська інтеграція, зовнішньополітичні пріоритети, Словачька Республіка.*

Широкі можливості для всебічного взаємовигідного співробітництва між Україною та Словачькою Республікою обумовлені багатьма об'єктивними факторами: наявністю спільних кордонів; глибокими історичними та культурними зв'язками українського та словачького народів; відсутністю будь-яких взаємних територіальних претензій; традиційними господарськими зв'язками, взаємодоповнюючим характером національних економік; існуванням досить чисельної української національної меншини в Словаччині та словачької – в Україні. Обидві країни після отримання незалежності обрали шлях перебудови економіки на ринкових засадах, побудови нової демократичної держави. Головним зовнішньополітичним пріоритетом обох країн була (для Словачької Республіки, що отримала членство) та залишається (для України) європейська інтеграція. Незважаючи на активність країн Центральної Європи у напрямку як центрально- так і загальноєвропейської інтеграції, кожна з цих країн дотримується власних принципів у веденні зовнішньої політики. Сучасний постінтеграційний стан співробітництва Словаччини з країнами-сусідами характеризується розгортанням активного міждержавного співробітництва на нових засадах та принципах.

З огляду на це сучасна Програма діяльності Уряду СР на період 2012-2016 р.р. особливо зорієнтована на розвиток зовнішньої політики держави.

Навіть сама назва частини Програми «Зміцнення положення Словацької Республіки в Європейському Союзі та у світі» свідчить про наголос нової словацької влади продемонструвати свою однозначну проєвропейську спрямованість та про пріоритетність для неї членства Словаччини в Євросоюзі [1].

У 2014 році виповнюється 10 років з моменту приєднання СР до ЄС. З цієї нагоди Уряд СР має намір підготувати аналіз дотеперішнього членства Словаччини в ЄС та встановити подальші пріоритети для функціонування СР в рамках Євросоюзу. При цьому Уряд СР буде виходити з того факту, що зі вступом до шенгенської зони, введенням єдиної європейської валюти та завершенням перехідного періоду для вільного переміщення робочої сили Словаччина досягла в даний час максимально можливого ступеню інтеграції. Також слід зауважити, що Уряд СР всіляко підтримує процеси прийняття рішень на основі спільних дій членських держав та європейських інституцій у ході вирішення питань про правила функціонування ЄС. Особливу увагу Уряд СР приділяє принциповим багаторічним стратегічним питанням ЄС, які мають безпосередній вплив на виконання основних завдань у сфері фінансів, економіки, регіонального та соціального розвитку, безпеки та зовнішньої політики Словацької Республіки. Наразі Уряд СР спрямовує свої зусилля на підготовку Багаторічного фінансового бюджету ЄС на 2014-2020 р.р., реалізацію цілей стратегії ЄС «Європа-2020» [2], стабілізацію фінансового середовища та спільної валюти євро, підтримку поглиблення єдиного ринку, формування спрямованих на підвищення енергетичної безпеки концепцій, а також на сферу здійснення Євросоюзом зовнішніх відносин у контексті пріоритетів зовнішньої політики Словацької Республіки.

Грунтуючись на чіткій про-європейській позиції Уряд СР наразі здійснює також активні кроки у напрямку якнайшвидшої ратифікації трьох нових договірних документів, особливо важливих для держави: Договору про створення Європейського стабілізаційного механізму, Договору про забезпечення стабільності, контролю та координації економічного і валютного союзу, а також змін та поправок до ст. 136 Договору про функціонування Європейського Союзу. В цьому контексті урядом запланована ревізія імплементації політик та інструментів соціальної і регіональної згуртованості, покращення умов для ефективного черпання європейських фондів як важливого інструменту економічного і регіонального розвитку, а також розвитку інфраструктури.

Що стосується секторальних політик, Уряд СР приділяє першочергову увагу створенню європейського правового середовища у сфері енергетики, транспортних інфраструктур, розвитку внутрішнього ринку, захисту

навколишнього середовища та заходам щодо пом'якшення наслідків зміни клімату, а також формуванню європейської торгової політики по відношенню до зовнішніх партнерів ЄС.

Основоположною лінією зовнішньої політики Уряду СР в її регіональному вимірі є політика добросусідських відносин на основі партнерства, рівноправності держав та діалогу з Чехією, Польщею, Австрією, Угорщиною та **Україною** – з метою сприяння економічному та соціальному розвитку, територіальній згуртованості та солідарності. Крім того, Словачка Республіка є і надалі залишатиметься активним членом Вишеградської групи, в рамках якої зосереджуватиметься на пошуку тем і сфер, які країни В-4 можуть спільно представляти в Європейському Союзі на інших відповідних форумах [3].

Виходячи із зовнішньополітичної частини Програми Уряду СР на період 2012-2016 р.р., можна стверджувати, що словацька влада готова до співпраці з Україною у двох напрямках – *двосторонньому* (у рамках чого словацька сторона розвиватиме весь комплекс відносин з нашою державою як з своїм сусідом на Сході) та *багатосторонньому* (словацька сторона підтримуватиме європейську інтеграцію України у разі виконання нею відповідних критеріїв та умов членства в ЄС). Можна також прогнозувати, що головний наголос у рамках двосторонньої співпраці між Україною та Словаччиною словацька влада робитиме на *економічній сфері* (інвестиції, транспорт, енергетика, туризм тощо) та на реалізації конкретних проєктів, що матимуть безпосередній позитивний вплив на економіку Словаччини в кризовий та посткризовий періоди (зокрема, таким проєктом є обговорювана на протязі кількох років ширококолійна залізниця між Україною та Австрією територією СР).

Що стосується співпраці української та словацької сторони у рамках *багатосторонньої* співпраці – зокрема, у контексті інтеграції України в Євросоюз – то варто передбачати, що Уряд Словаччини не лише вербально підтримуватиме згадану інтеграцію та робитиме деякі практичні кроки у цьому напрямку (йдеться про передачу Україні словацького досвіду інтеграції та трансформації), але й, з метою зміцнення свого іміджу адвоката та провідника інтересів нашої держави в ЄС, може вдатися до більш конкретних заходів – наприклад, заробити собі дивіденди завдяки ратифікації одною з перших з числа країн-членів ЄС Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Оптимізації відносин між Україною та Словаччиною сприяє зростання зацікавленості Братислави у створенні зони вільної торгівлі між Києвом та ЄС, функціонування якої забезпечить збільшення обсягів зовнішньої торгівлі товарами та послугами (у першу чергу,

у сфері транспорту і логістики). До періоду, коли мають бути введені в експлуатацію нові енергоблоки атомної електростанції у м. Моховце [4], Словаччина зазнаватиме дефіциту електроенергії власного виробництва, з огляду на що виробництво будь-яких *енергоємних товарів* для словацьких підприємств в Україні може виявитись взаємовигідною формою співробітництва у промисловій сфері.

Для України ж неоціненним є досвід вступу Словаччини до ЄС, зокрема, пройдений нею шлях внутрішньої трансформації, адаптації національного законодавства до стандартів Євросоюзу. Зокрема наразі в Україні завершено спільний українсько-словацький проект загальнонаціональної дискусії щодо різноманітних аспектів функціонування Євросоюзу «*Національний конвент щодо Європейського Союзу в Україні*», який передбачає передачу українській стороні словацького досвіду організації перед вступом Словаччини до ЄС [5].

Загалом логіка сучасної політики Словаччини щодо співробітництва а з Україною спрямована на підтримку поступового входження України до європейського простору. В цьому контексті ключове місце у відносинах між нашими державами завжди посідало торговельно-економічне співробітництво. Загальний зовнішньоторговельний обіг між Україною та Словаччиною, у 2012 році становив суму 1,32 млрд. доларів США. Для збереження такої позитивної динаміки першочерговими заходами є, по-перше, якнайшвидше підписання Угоди про асоціацію з ЄС, яка передбачатиме створення зони вільної торгівлі, що, безперечно, позитивно вплине на торговельні взаємини двох країн. По-друге, необхідно нарощувати потенціал двосторонньої торгівлі, секторальної та регіональної співпраці, повноцінно використовуючи наявні механізми спільних комісій, організовуючи бізнес-заходи - презентації, виставки, бізнес-форуми.

Важливою складовою відносин є *міжрегіональне співробітництво* між Україною та Словаччиною, яке є водночас одним з основних векторів співпраці обох країн, що розвивається досить високими темпами. На сьогодні між двома країнами на міжрегіональному рівні укладено близько 50 угод про співпрацю на різних рівнях - як областей, так і районів та муніципалітетів. Окрім того, укладено близько 30 документів про співпрацю між навчальними закладами, виконання яких забезпечує контакти на мікрорівні – між конкретними структурами, підприємствами, університетами, школами, науковими інститутами, закладами культури, бібліотеками тощо. Завдяки цьому, постійно проводяться спільні заходи, наукові та практичні конференції [6].

Таким чином, можна зробити висновок, що наразі український вектор словацької зовнішньої політики має *відверто виражену про-європейську*

спрямованість тим самим словацьким урядом, вочевидь, надіслано партнерам по ЄС чіткий та ясний сигнал щодо того, що урядовий кабінет Р. Фіцо, по-перше, однозначно діятиме у руслі політики Брюсселю, підтримуватиме левову частину пропонованих ЄК кроків та, по-друге, навряд чи вдасться до ексцесів, характерних для першої влади Р.Фіцо (2006-2010 р.р.) – на кшталт провалу голосування щодо підтримки в ЄС стабілізаційних заходів в єврозоні.

Слід також відзначити досить відверто *виражений соціально-економічний характер* зовнішньополітичних пріоритетів словацької політики (як, втім, і всієї Програми Уряду ЄС на 2012-2016 р.р.), що, вочевидь, має донести до Європейського Союзу позицію нової влади ЄС щодо побудови її економічної політики на поєднанні жорсткої фіскальної дисципліни та жорсткого режиму економії бюджетних коштів з одночасним забезпеченням економічного зростання та ростом зайнятості (особливо з боку молоді).

Варто також звернути увагу на наголошення у зовнішньополітичній частині Програми Уряду ЄС на здійсненні новою словацькою владою глибокого соціального діалогу (у т.ч. у зовнішньополітичній сфері) – є очевидним, що згадане не стільки відбувається з метою *«потішити»* чутливих до соціальних питань функціонерів ЄС, скільки розраховано на *«внутрішній»* ринок ЄС (тобто на місцевих громадян, які віддали на нещодавніх виборах голоси за Р.Фіца та його партію з надією на соціально-економічне покращення після фіаско попереднього Уряду ЄС).

Якщо ж в цілому порівнювати зовнішньополітичні пріоритети першої (2006-2010 р.р.) і другої (2012-2016 р.р.) каденції Р.Фіцо, то в останніх не простежується відвертого *«крену»* у бік РФ – тим самим не виправдалися прогнози щодо однозначної проросійської орієнтації словацької влади на чолі з Р.Фіцо та виявилися необґрунтованими заяви про перетворення Словаччини після березневих парламентських виборів в такий собі *«форпост Росії в ЄС»*.

Крім того, при порівнянні зовнішньополітичних пріоритетів першого (2006-2010 р.р.) та другого (2012-2016 р.р.) словацьких урядів на чолі з Р. Фіцо варто відзначити в останньому випадку непорушення так званого *«угорського питання»* та взагалі відсутність будь-якої згадки про словацько-угорські відносини у національно-етнічній сфері, що пояснюється, по-перше, наявністю в першому кабінеті та, відповідно, відсутністю у другому кабінеті Р. Фіцо націоналістично налаштованого коаліційного партнера – *Словацької національної партії Я. Слоти*, та, по-друге, стабілізацією словацько-угорських відносин у 2012 р. (на відміну від періоду першого прем'єрства Р.Фіцо, коли Братислава та

Будапешт регулярно провокували один одного у національно-етнічній сфері).

Якщо ж порівнювати задекларовану зовнішню політику нинішнього Уряду СР на чолі з Р. Фіцо та пріоритети зовнішньої політики попереднього Уряду СР на чолі з І.Радічовою (2010-2012 р.р.), то, незважаючи на їх певну взаємну критику у бік один одного, по своїй суті зовнішня політика урядового кабінету Р.Фіцо навряд чи зазнає надто принципових змін по ключових питаннях міжнародної діяльності.

Таким чином, можна констатувати, що наразі розвиток українсько-словацьких відносин продовжується в умовах напрацьованої стабільності та взаємодії, водночас, існують *чинники*, які дещо знижують ефективність українсько-словацького співробітництва. Вони мають як внутрішньо-так і зовнішньополітичний характер. Зокрема, це належність до *різних інтеграційних структур*. Словацька Республіка об'єктивно зацікавлена в стабільному розвитку незалежної демократичної України, так само як і в економічному співробітництві з нею - для країн Центральної Європи Україна залишається *стратегічним транзитним шляхом* до ринків країн СНД. Неважаючи на про-європейську політику Словаччини щодо України, процес інтеграції нашої держави до ЄС має відбуватись по шляху із *«двостороннім рухом»*. Саме тому на порядок денний щодо інтенсифікації співробітництва України з Словаччиною має бути винесено наступне:

- проведення попередніх консультацій на рівні міністерств закордонних справ і представників СР та України в багатосторонніх платформах з метою активізації їх діяльності у відповідності до інтересів СР, України і білатеральної словацько-української співпраці;
- використання можливостей двосторонньої дипломатії зі Словаччиною для формування необхідного для України порядку денного політичної асоціації з ЄС;
- вироблення концепцій розвитку регіональної співпраці між країнами В4 і Україною в програмах ключових інтересів: енергетична безпека, енергетична ефективність, обслуговування кордонів, напрям до безвізового режиму для України тощо;
- здійснення заходів на виконання рішень останніх засідань Двосторонніх українсько-словацьких профільних комісій та розпочати процес узгодження термінів проведення наступних засідань комісій;
- опрацювання спільних двосторонніх проектів у сфері підвищення енергоефективності та використання альтернативних джерел енергії за участі Словацької інноваційної та енергетичної агенції та відповідного українського партнера.

Список використаних джерел:

1. *Posilnenie postavenia Slovenskej Republiky v Európskej únii a vo Svete*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vlada.gov.sk/posilnenie-postavenia-slovenskej-republiky-v-europskej-unii-a-vo-svete/>
2. *Euro 2020*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/euro2020/index_sk.htm
3. *Zameranie zahraničnej politiky Slovenskej republiky*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_B86CC0812D7B5174C1257AF40036FD64_SK/\\$File/Zameranie%20ZP%20SR%202013.pdf](http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_B86CC0812D7B5174C1257AF40036FD64_SK/$File/Zameranie%20ZP%20SR%202013.pdf)
4. *Jadrová elektrárň Mochovce*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.javys.sk/sk/informacny-servis/energeticky-slovník/J/jadrova-elektrena-mochovce#r>
5. *Національний конвент України щодо ЄС*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euconvention.org.ua/>

*Дмитро Мірошніков,
магістр міжнародних відносин,
ГО « Інститут транскордонного співробітництва»*

*Володимир Новицький,
викладач кафедри міжнародного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

МОЖЛИВІ ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА СУСІДНІХ РЕГІОНІВ СЛОВАЧЧИНИ ТА УКРАЇНИ В РАМКАХ ПОЛІТИКИ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЄС

Транскордонне співробітництво між сусідніми регіонами Словаччини та України може бути проаналізоване з різних точок зору. У наступних рядках автори спробують викласти кілька ідей щодо перспектив розвитку транскордонного співробітництва з політико-правової точки зору. Такий широкий контекст даної статті обумовлений бажанням авторів вказати на той факт, що для того, щоб подолати нинішні політико-правові проблеми регулювання транскордонного співробітництва в Європі загалом, та між сусідніми регіонами Словаччини та України зокрема, і для того, щоб це співробітництво було більш ефективним, закон, як інструмент, повинен відображати спільноти регіонів, з урахуванням їх потреб та проблем, що стоять перед ними, які можуть бути різними за своїм характером - наприклад, економічні, екологічні, культурні, релігійні або кримінальні.

Ключові слова: *транскордонне співробітництво, інструменти Політики Згуртування ЄС, Європейська Група з Територіальної Співпраці, багаторівневе управління, принцип субсидіарності.*

Регіональна політика Європейського Союзу (ЄС) в сфері транскордонного співробітництва може бути поділена на дві категорії. Перша з них відноситься до внутрішньої діяльності ЄС – транскордонна регіональна політика по відношенню до сусідніх регіонів держав-членів ЄС. Друга відноситься до зовнішньої діяльності ЄС (дії, спрямовані на країни, що не входять до ЄС) - регіональна політика щодо транскордонного співробітництва по відношенню до сусідніх регіонів, з яких принаймні одна область розташована на території країни ЄС.

У той час, як транскордонна регіональна політика в державах-членах ЄС здійснюється в рамках економічної, соціальної та територіальної політики згуртованості ЄС (далі також «політики гуртування»), транскордонна регіональна політика відносно співробітництва між регіонами, розташованими як на території держав-членів ЄС, так і на території країн, що не входять до ЄС здійснюється в рамках політики ЄС в сфері економічної, фінансової і технічної співпраці з третіми країнами та /або в рамках політики співробітництва в галузі розвитку. Оскільки Україна ще не є членом ЄС, транскордонне співробітництво з сусідніми регіонами Словаччини здійснюється в рамках транскордонної регіональної політики ЄС другого типу.

Згідно зі статтею 212 Договору про функціонування Європейського Союзу (далі «ТФЕУ»), ЄС здійснює економічне, фінансове та технічне співробітництво, включаючи допомогу, зокрема фінансову допомогу, з третіми країнами. Запланована допомога здійснюється через декілька інструментів ЄС. Один із загальних інструментів, що забезпечує пряму підтримку ЄС транскордонному співробітництву на зовнішніх кордонах ЄС є Європейський інструмент сусідства та партнерства (ЄІСП). Прийняття ЄІСП значно розширило можливості для транскордонного співробітництва на зовнішніх кордонах ЄС. Сучасне транскордонне співробітництво сусідніх регіонів Словаччини та України (що стосуються, наприклад, сприяння економічному та соціальному розвитку, пошуку відповідей на загальні виклики в таких сферах, як охорона навколишнього середовища, здоров'я людей чи попередження та боротьба з організованою злочинністю, заохочення співпраці на місцевому рівні «люди-людям») здійснюється в рамках ЄІСП. Незважаючи на те, що ЄІСП спирається на кошти також із внутрішніх статей бюджету ЄС, як, наприклад, з компоненту «Згуртованість задля зростання та зайнятості» у розділі «Сталий розвиток», до якого відноситься міжрегіональне співробітництво. Територіальне співробітництво, наприклад, фінансується через структурні фонди (постанова Ради (ЄС) № 1083/2006 від 11 липня 2006 року, що встановлює загальні положення Європейського фонду регіонального розвитку, Європейського соціального фонду та Фонду згуртування).

Даний матеріал покликаний накреслити перспективи для транскордонного співробітництва сусідніх регіонів Словаччини та України в рамках транскордонної регіональної політики ЄС, зокрема, в загальних рисах, те, як співпраця може сприяти і сприяє його більшій інституціоналізації.

В статті подається огляд поточної політики і інструментів ЄС, що стосуються транскордонного регіонального співробітництва. Основна увага приділена представленню короткої історії політики, її інструментів

і роль інститутів ЄС, керівних органів держав-членів та місцевих органів влади у транскордонній регіональній політиці ЄС.Тим не менше, в статті акцентовано увагу на те, що ці політики повинні бути виконані з урахуванням інших політик ЄС, і тому інші політики ЄС мають бути прийняті до уваги, коли деякі заходи, пов'язані з транскордонним регіональним співробітництвом повинні бути затверджені. Частина статті буде присвячена опису того, як поточне транскордонне співробітництво сусідніх регіонів Словаччини та України здійснюється в контексті політики ЄС (які інструменти ЄС використовуються в рамках співпраці). І на кінець,буде зроблено висновок щодо того, як потрібно стимулювати таке співробітництво.

Політики гуртування ЄС являє собою внутрішню діяльність ЄС, покликана, *окрім іншого*, сприяти транскордонному регіональному співробітництву між сусідніми регіонами держав-членів.Правова база політики гуртування (економічна, соціальна і територіальна єдність) вЄС в даний час викладена у статтях 174 -178 TFEU.Політика гуртування включає в себе послідовні фази переговорів, інституціональний дизайн, створення, ведення переговорів щодо реалізації та моніторингу регіональних планів розвитку⁴.

Підтримка економічної, соціальної та територіальної єдності належить в даний час до переважно основних цілей ЄС (стаття 3 пункту 3 Договору про Європейський Союз - надалі «ТЕУ»). Ранішедана політика булапрописана тільки в преамбулі Договору про створення Європейського Економічного Співтовариства⁵(1952), де було зазначено, що відмінності між регіонами повинні зменшуватися.Єдиний Європейський Акт (1987) поєднав економічну та соціальнуєдність цілей Європейського співтовариства.Маастрихтський договірвперше передбачив конкретні заходи, спрямовані на досягнення цілей політики гуртування.Ці заходи були включені в статті 158-162 Договору про заснування Європейського Співтовариства.Лісабонський договір закріпив правову базу для політики гуртування в статтях 174 - 178 TFEU.Лісабонський договір доповнив положення Договору, вперше ввівши поняття «територіальна узгодженість» (до цього було визначенні тільки поняття економічна і соціальна згуртованість, згаданих у Договорі).Таке доповнення було

⁴ See, MARKS, G.: Exploring and Explaining Variation in EU Cohesion Policy. In: Hooghe, Liesbet (ed.), Cohesion Policy and European Integration: Building Multi-Level Governance. Oxford: Oxford University Press, 1996, p. 388

⁵ European Economic Community is the legal predecessor of the current European Union. By the Maastricht Treaty signed in 1992 its title was changed to the European Community. By the Lisbon Treaty the European Union has replaced and succeeded the European Community (Article 1 of the TEU).

засноване на реальній практиці політики згуртування, яка підтримувала вирішення окрім економічних і соціальних відмінностей регіонів, так і вирішення проблем регіонів з невдалим територіальним розташуванням.⁶

Політиці гуртування належить частина компетенції ЄС (пункт 2 статті 4 параграф с) ТФЕУ). Це означає, що використання компетенцій Союзу в політиці згуртованості визначається не тільки за принципом пропорційності⁷, а також за принципом субсидіарності. У відповідності з принципом субсидіарності, *Союз повинен діяти тільки тоді і в тій мірі, коли мета передбачуваної дії не може бути досягнута в достатній мірі державами-членами, або на центральному рівні і на регіональному та місцевому рівні, а може, швидше, з огляду масштабів і результатів передбачуваної дії, бути успішніше досягнута на рівні Союзу* (стаття 5 пункт 3 ТЕУ)⁸. Політика гуртування ЄС опікується рішеннями щодо фінансового перерозподілу між державами-членами. Таким чином, політика гуртування, в порівнянні з іншими напрямками політики, може бути охарактеризована наступним чином: *«Хоча багато сфер політики можуть бути описані як сукупність інститутів, що шукають джерела фінансування, політика гуртування фінансує пошук набору інститутів»*⁹. Принцип субсидіарності, що регулює використання компетенцій в політиці гуртування Союзу використовується для розподілу повноважень між Союзом та державами-членами. Це стосується місцевих органів влади тільки як частин держав-членів. Роль місцевих органів влади в політиці гуртування і у функціонуванні транскордонного співробітництва, таким чином, в руках держав-членів. Держава-член визначає вид і характер місцевої влади в межах своєї території (наприклад, про те, які вони мають у своєму розпорядженні автономію), а також у сферу їхньої компетенції (щодо прикордонного співробітництва, наприклад, чи є у них владу співпрацювати з територіальними і адміністративними одиницями або офіси інших держав для виконання регіональних функцій, якщо вони це зроблять, в яких областях

⁶ SYLLOVÁ, J. – PÍTROVÁ, L. – PALDUSOVÁ, H. a kol.: Lisabonská smlouva. Komentář. 1. Vydání. Praha: C.H.Beck, 2010, p. 655.

⁷ Under the principle of proportionality, the content and form of Union action shall not exceed what is necessary to achieve the objectives of the Treaties (Article 5 Paragraph 4 of the TEU). The principle shall apply to all categories and areas of Union competencies (so to the exclusive Union competencies as to the share competencies). For the details of the principle, see e.g.: CRAIG, P. – de BÚRCA, G.: EU Law. Text, Cases, and Materials. Fourth Edition. Oxford: Oxford University Press, 2008, pp. 155-157, 544-551.

⁸ For the details of the principle, see e.g.: Ibid, pp. 100-105, 155-157.

⁹ MARKS, G.: Exploring and Explaining Variation in EU Cohesion Policy. In: Hooghe, Liesbet (ed.), Cohesion Policy and European Integration: Building Multi-Level Governance. Oxford: Oxford University Press, p. 389.

вони можуть співпрацювати, або, якщо вони передають компетенцію стати членом міжнародної асоціації територіальних підрозділів чи територіальних органів). Різний розподіл повноважень місцевих органів влади в різних державах може призвести до труднощів у прикордонному співробітництві між сусідніми регіонами різних держав.

Алокація структурних фондів ЄС зосереджена на трьох видах діяльності, яка представляє три привілейовані структурні цілі Союзу, як зазначено в *Регламенті Ради (ЄС) № 1083/2006 від 11 липня 2006 року, що встановлює загальні положення про європейський фонд регіонального розвитку, Європейський соціальний фонд та Фонду згуртування та доповнює три цілі Регламенту (ЄС) № 1260/1999*: 1) пошук шляхів зближення держав-членів та регіонів, 2) підвищення регіональної конкурентоспроможності і зайнятості і 3) європейське територіальне співробітництво, які спрямовані на заохочення транскордонного співробітництва на основі загальних місцевих та регіональних ініціатив.

Згідно статті 177 TFEU *Регламенту Ради (ЄС) № 1083/2006 від 11 липня 2006 року, що встановлює загальні положення про Європейський фонд регіонального розвитку, Європейський соціальний фонд та Фонду згуртування та зміщує Регламент (ЄС) № 1260/1999 або Регламент Ради (ЄС) № 1084/2006 від 11 Липня 2006 про створення Фонду згуртування.*

Згідно статті 178 TFEU наступні правила були прийняті: *Постанова Ради (ЄС) № 1290/2005 від 21 червня 2005 року про фінансуванні спільної сільськогосподарської політики; Регламенту Ради (ЄС) № 1698/2005 від 20 вересня 2005 щодо підтримки сільського розвитку з коштів Європейського сільськогосподарського фонду розвитку сільських територій (EAFRD); Рішення Ради 2006/493/ЄС від 19 червня 2006 року, що встановлює обсяг підтримки Спільнотою сільського розвитку на період з 1 січня 2007 року по 31 грудня 2013 року, щорічний пробою і мінімальна кількість зосереджена в регіонах підпадає під дію Конвергенція мети; Регламенту (ЄС) № 1080/2006 Європейського парламенту і Ради від 5 липня 2006 року Європейський фонд регіонального розвитку і скасовує Регламент (ЄС) Ні 1783/1999;. або Регламентом (ЄС) № 1081/2006 Європейського парламенту і Ради від 5 липня 2006 року Європейський соціальний фонд і скасовує Регламент (ЄС) № 1784/1999. Пункти, які розкривають деякі з правил політики гуртування ЄС будуть описані.*

Регламент № 1080/2006 щодо Європейського фонду регіонального розвитку встановлює завдання Європейського фонду регіонального розвитку (ЄФРР), обсяг його допомоги у зв'язку з конвергенцією, регіональною конкурентоспроможністю та зайнятістю і цілей Європейського територіального співробітництва, визначених у статті 3 (2)

Регламенту (ЄС) № 1083/2006, а також правил на право отримання допомоги. ЄФРР сприятиме фінансуванню допомоги, яка спрямована на зміцнення економічної та соціальної згуртованості за допомогою усунення основних регіональних диспропорцій за рахунок підтримки розвитку та структурної перебудови регіональної економіки, в тому числі перетворення промислових районів і регіонів, що відстають, і підтримку транскордонного, транснаціонального та міжрегіонального співробітництва.

Регламент (ЄС) № 1083/2006, що встановлює загальні положення про ЄФРР, ЄСФ та Фонду згуртування, встановлює загальні правила, що регулюють діяльність Європейського фонду регіонального розвитку, Європейського соціального фонду (ESF) і Фонду згуртування (CF), без шкоди для конкретних положень, викладених у Правилах (ЄС) № 1080/2006, (ЄС) № 1081/2006 і (ЄС) № 1084/2006.

Регламент (ЄС) № 1082/2006 Європейського парламенту і Ради від 5 липня 2006 року про європейське угруповання територіального співробітництва (ЕУТС) говориться, що європейські угруповання територіальної співпраці («EGTC») можуть бути встановлені на території ЄС на умовах і відповідно до домовленостей, передбачених цим Положенням. Метою EGTC є сприяння та заохочення транскордонного, транснаціонального та / або міжрегіонального співробітництва між її членами, з виключною метою зміцнення економічної та соціальної згуртованості. EGTC є юридичною особою. Воно повинно мати в кожній державі-члені максимально широку правоздатність, що надається юридичним особам у межах національного законодавства цієї держави-члена. Це може, зокрема, бути набуття чи відчуження рухомого і нерухомого майна та наймання персоналу і може бути стороною в судовому розгляді.

У Договорі про заснування Європейського економічного співтовариства нема виключної правової бази щодо економічних, фінансових і технічних форм співробітництва з третіми країнами і політики в галузі розвитку, як зовнішньої політики ЄС, що стосуються співпраці з третіми країнами, поки не був прийнятий Маастрихтський договір в 1992 (вступив в силу в 1993). Тим не менш, політика щодо співпраці з третіми країнами і політика в області розвитку були розроблені до Маастрихтського договору на основі зовнішньої політики, включаючи комерційну політику і асоціації, а також за допомогою залишкового надання повноважень у відповідності зі статтею 235 УСЕС¹⁰. Маастрихтський договір згодом доповнив відповідними пунктами Договір про ЄС, що стали основою для розробки політики та пізніше Ніццький договір створив правову основу для економічного, фінансового та

¹⁰ For the details see, CRAIG, P. –de BÚRCA, G.: EU Law. Text, Cases, and Materials. Fourth Edition. Oxford: Oxford University Press, 2008, p. 186-187

технічного співробітництва з третіми країнами. Політика ЄС з економічних, фінансових і технічних форм співробітництва з третіми країнами в даний час регулюється статтями 212 - 213 TFEU і політикою ЄС щодо розвитку співробітництва в статтях 208 - 211 TFEU. В обох випадках зовнішня політика ЄС передбачає сприяння загальній меті розвитку та консолідації демократії та верховенства права, а також, поваги прав людини і основних свобод.

Політика ЄС з економічних, фінансових і технічних форм співробітництва з третіми країнами доповнює політику ЄС щодо співпраці в цілях розвитку. Необхідність створення в рамках Договору про ЄС Політики з економічних, фінансових і технічних форм співробітництва з третіми країнами і таким чином, доповнити існуючу політику щодо розвитку співробітництва *відповідає* рішенням суду у випадку *Португалія проти Ради* (C-268/94). Випадок, пов'язаний зі сферою (*Ratione materiae*) Угоди про співробітництво між Європейським Співтовариством та Республікою Індія¹¹. Угода містить не тільки положення, пов'язані з розвитком співпраці, що регулюється відповідними положеннями Договору про ЄС, але також містить положення, що стосуються співробітництва в галузі енергетики, туризму, культури, боротьби зі зловживанням наркотиками та захисту інтелектуальної власності.

Питання, порушене в суді, чи не виходило Європейське співтовариство за рамки своєї компетенції, коли уклали такі угоди.

Економічне, фінансове і технічне співробітництво з третіми країнами сприймається як конкретна область компетенції ЄС. ЄС здійснює співробітництво у відповідності з політикою розвитку співробітництва, а також відповідно з принципами і цілями зовнішньої діяльності ЄС, як це передбачено статтею 21 TEU¹².

Крім того, в цій області компетенції ЄС (наприклад, в області політики гуртування), держави-члени і ЄС доповнюють один одного в діяльності. Чи відповідна діяльність ЄС належить до виключної або часткової компетенції ЄС або є доповненням залежить від галузі співробітництва з відповідними третіми країнами.

Якщо співпраця відноситься, наприклад, до збереження морських біологічних ресурсів, вона належить до виключної компетенції ЄС (стаття 3 пункт 1 TFEU).

¹¹ See, Council Decision 94/578/EC of 18 July 1994 concerning the conclusion of the Cooperation Agreement between the European Community and the Republic of India on Partnership and Development (OJ 1994 L 223, p. 23).

¹² According to the Article 21 of the TEU, The Union's action on the international scene shall be guided by the principles of democracy, the rule of law, the universality and indivisibility of human rights and fundamental freedoms, respect for human dignity, the principles of equality and solidarity, and respect for the principles of the United Nations Charter and international law.

Якщо це відноситься до транспортування, або енергетики, вона належить до спільної компетенції (стаття 4 пункт 2 TFEU).

Якщо це відноситься до сфери досліджень вона належить до компетенції дій держав-членів, які повинні здійснювати заходи з підтримки, координації або доповнення (стаття 6 TFEU).

Справа в тому, чи співпраця з третьою країною в конкретному випадку належить до виключної або часткової компетенції ЄС або до компетенції держав-членів для виконання дій для підтримки, координації або доповнення, тоді вона має вплив на використання сили ЄС.

Різні сфери компетенції Союзу регулюються різними принципами, що регулюють їх використання. Стаття 212 пункт 3 TFEU стосується можливості укладання міжнародних угод між ЄС та третіми країнами, що стосуються взаємного співробітництва між ними. Лісабонський договір ЄС отримав правову суб'єктивність (стаття 47 TEU).

Можливість ЄС укласти міжнародні угоди має не завдавати шкоди компетенції держав-членів вести переговори в міжнародних органах та укласти міжнародні угоди.

Таким чином, і держави-члени можуть укласти міжнародні угоди з третіми країнами з метою сприяння співробітництву в області розвитку та економічного, фінансового, технічного співробітництва з ними.

Були укладені кілька міжнародних угод між ЄС і Україною або між Словачкою Республікою та Україною, покликаною полегшити перехід людей або вантажів через кордон¹³ або визнати певні права українських осіб

¹³ The examples of the agreements concluded at the level of the EU/EC: Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, and Ukraine, signed on the 14th of June, 1994 in Luxembourg, entry into force the 1st of March, 1998, published at *Official Journal L 049*, 19/02/1998 P. 0003 – 0046. Agreement between the European Community and Ukraine on the facilitation of the issuance of visas, signed on the 18th of June, 2007 in Luxembourg, entered into force 1st of January, 2008. Published at the Official Journal of the European Union *OJ L 332*, 18.12.2007, pp. 68–76.

The examples of bilateral intergovernmental agreements concluded between the Slovak republic and Ukraine: Agreement between the government of the Slovak republic and the Cabinet of Ministers of Ukraine on the abolition of visa requirement for the holders of diplomatic and administrative passports, signed on the 28th of April, 2000, entered into force on the 28th of June, 2000. The announcement on concluding the agreement is published at the Collection of Laws of the Slovak republic under the number 360/2001 Z. z. Agreement between the Slovak Republic and Ukraine on the Local Border Traffic, signed on the 30th of May, 2008 in Bratislava, entered into force on the 27th of September, 2008, published at the Collection of Laws of the Slovak republic under the number 441/2008 Z. z. Agreement between the Slovak republic and Ukraine on good-neighborliness, friendly relations a cooperation, signed on the 29th of June, 1993 in Kiev (entered into force on the 16th of June 1994), published in the Collections of Laws of the Slovak republic under the number 177/1994.

у державах-членах ЄС / Словаччині¹⁴. Що стосується угод, укладених на рівні ЄС, було укладено угоди про правову основу не тільки економічного, фінансового та технічного співробітництва з третіми країнами та / або розвитку співробітництва, але і в інших областях компетенції Союзу (наприклад, область свободи, безпеки і правосуддя).

Стаття 213 TFEU – це нова стаття додана до TFEU на основі Лісабонського договору. Вона відноситься до можливості ЄС надати фінансову допомогу третій країні. Вона передбачає: коли існує ситуація в третій країні, що потрібна термінова фінансова допомога з боку Союзу, Рада ухвалює необхідні рішення за пропозицією Комісії. Ще до Лісабонського

¹⁴ The examples of agreements adopted at the level of the European Union: Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, and Ukraine, signed on the 14th of June 1994 in Luxembourg, entry into force the 1st of March 1998, published at Official Journal L 049, 19/02/1998 P. 0003 – 0046. Some of the provisions of the Agreement can evoke the direct effect when all of its conditions are met – the provision must be sufficiently clear and precisely stated; it must be unconditional and not dependent on any other legal provision; it must confer a specific right upon which a citizen can base a claim. The first judgment of the Court of Justice of the European Union on the effects of the partnership agreement was given in a case C-265/03 Igor Simutenkov v. Ministerio de Educación y Cultura and Real Federación Española de Fútbol. It relates to the equal working conditions for Russian Professional football player in national competitions within the Member states of EU. The Court of Justice has ruled that the principle of non-discrimination laid down in the EC–Russia Partnership Agreement can be relied on by individuals before the courts of a Member State.

The examples of intergovernmental agreements concluded at the level of the Slovak republic: Agreement between the Slovak republic and Ukraine on good-neighborliness, friendly relations a cooperation, signed on the 29th of June, 1993 in Kiev (entered into force on the 16th of June, 1994), published in the Collections of Laws of the Slovak republic under the number 177/1994. Agreement between the government of the Slovak republic and Ukraine on preclusion of double taxation and prevention of tax evasions as to the income tax and the tax of property, signed in the 23rd of January 1996 in Štrbské Pleso (entered into force the 22nd of November, 1996), published in the Collection of Laws of the Slovak republic n. 173/1997. Agreement between the Slovak Republic and Ukraine for the Promotion and Reciprocal Protection of Investments, signed on the 26th of February, 2007 in Kiev (entered into force on the 20th of August, 2009), published in the Collection of Laws of the Slovak republic under the number 271/2009. Agreement between the Slovak republic and Ukraine on social security, signed on the 5th of December, 2000 in Bratislava (entered into force on the 1st of January 2002), published in the Collection of Laws of the Slovak republic n. 53/2002 Z. z. The Agreement was changed by the Agreement between the Slovak republic and Ukraine on the change of the Agreement between the Slovak republic and Ukraine on social security, signed on the 11th of October, 2007 in Bratislava, published in the Collection of Laws of the Slovak republic n. 211/2009 Z. z.

For the details on EU external action, see e.g.: EECKHOUT, P.: External relations of the European Union. Legal and Constitutional foundations. Oxford: Oxford University Press, 2004.

договору ЄС дійсно надавав фінансову допомогу третій країні. У 1990 році ЄС виділив фінансову допомогу Угорщині. Він діяв у відповідності зі статтею 308 Договору про заснування Європейського Співтовариства. Такі дії ЄС стверджували, що змогли надати підтримку розвитку внутрішнього ринку в рамках партнерства ринку за межами спільноти. Тепер ЄС може надати фінансову допомогу без посилання на ситуацію на внутрішньому ринку. Така допомога заснована на принципах і завданнях зовнішньої дії ЄС і повинна бути у відповідності з політикою розвитку ЄС. Така допомога повинна бути невідкладною і пропорційною. Якщо це не термінова допомога, згідно зі статтею 212 TFEU буде застосовуватися замість цього поняття економічного, фінансового та технічного співробітництва з третіми країнами. Надати фінансову допомогу відповідно до статті 213 TFEU зараз також простіше – не вимагається одностайності в Раді¹⁵.

Відносини між Україною та ЄС, що відносяться також до співпраці місцевих і регіональних органів влади в Україні з місцевими та регіональними органами влади держав-членів ЄС (у тому числі Словаччина), в даний час формуються за допомогою Європейської політики сусідства – інструмент зовнішньої політики ЄС призначений для країн, з якими він межує. Європейський Союз прагне мати більш тісні відносини з Україною, що виходять за рамки співробітництва, поступову економічну інтеграцію та поглиблення політичного співробітництва.

Східне партнерство створено з метою залучення більш глибокої взаємодії зі східними партнерами на двосторонньому та багатосторонньому рівнях і спрямоване на створення необхідних умов для прискорення політичної асоціації та подальшої економічної інтеграції, прагнучи підтримувати політичні та соціально-економічні реформи в країнах-партнерах, сприяючи наближенню до ЄС. Реформи пов'язані також з українськими органами місцевого самоврядування та державними територіальними органами влади. Спільна декларація про партнерство, прийнята в Празі на саміті Східного партнерства 7 травня 2009 року підтвердила прагнення держав-членів ЄС та партнерів зі Східної Європи підняти їх відносини на новий рівень шляхом проведення вищезазначених цілей.

В рамках Європейської політики сусідства, набір пріоритетів визначений спільно Європейським Союзом та країнами-партнерами, які будуть включені в серію спільно узгоджених планів дій, що охоплюють ряд ключових областей для конкретних дій, включаючи політичний діалог і

¹⁵ For the details on EU external action, see e.g.: EECKHOUT, P.: External relations of the European Union. Legal and Constitutional foundations. Oxford: Oxford University Press, 2004.

реформи, торгово-економічні реформи задля справедливого соціального та економічного розвитку, юстиції і внутрішніх справ, енергетики, транспорту, інформаційного суспільства, охорони навколишнього середовища, наукових досліджень та інновацій, розвитку громадянського суспільства та людей, до народу контакти. Прогрес у справі досягнення цих пріоритетів сприятиме повній реалізації потенціалу партнерства і угоди про співпрацю¹⁶ та Угоди про асоціацію.

Партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами та їх державами-членами, і Україною, було підписано 14 червня 1994 року в Люксембурзі¹⁷. Угода створила партнерство між Співтовариством (нині ЄС) та його державами-членами, з одного боку, і Україною, з іншого боку. Цілями встановленого партнерства є, наприклад: забезпечення відповідних рамок для політичного діалогу між Сторонами, який сприятиме розвитку тісних політичних відносин, в цілях сприяння торгівлі та інвестиціям і гармонійним економічним відносинам між Сторонами, і таким чином, заохочення їх сталого розвитку, щоб забезпечити основу для взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, цивільного, науково-технічного та культурного співробітництва. Для того, щоб досягти цих цілей Угода містить положення, що стосуються вільного руху товарів, положення, що впливають на бізнес та інвестиції, положення, що стосуються створення та функціонування компаній, положення про транскордонної поставки послуг між Співтовариством (ЄС) та Україною, положення, що стосуються платежів та капіталу, а також положень про конкуренцію, інтелектуальної, промислової та комерційної власності, захисту, економічного співробітництва в різних областях, як економіка, наука і техніка, освіта та професійна підготовка, сільське господарство та агропромисловий сектор, енергетика, співпраця у цивільному ядерному секторі, навколишнього середовища, транспорту, космосу, поштових послуг та телекомунікацій, фінансових послуг, регіонального розвитку, соціального співробітництва, туризму, малого та середнього бізнесу, захисту прав споживачів.

Спільний план дій ЄС-Україна був схвалений Радою Європи на 21 лютого 2005 заснований на угоді про партнерство і співробітництво від 1994 року і надає всеосяжний і амбітний плацдарм для спільної роботи

¹⁶ Partnership and Cooperation Agreements are a peculiar type of agreements. They can be situated between association agreements and traditional trade and co-operation agreements. They are essentially based on the Article 207 of the TFEU (former Article 133 of the TEC) and the Article 352 TFEU (former article 308 of the TEC) in combination with a wide range of TFEU.

¹⁷ It was published at *Official Journal of EU L 049, 19/02/1998 P. 0003 – 0046.*

з Україною по усіх ключових напрямках реформ. Україна і Європейський Союз домовилися почати більш інтенсивні політичні, економічні та культурні зв'язки, втому числі транскордонне співробітництво та спільну відповідальність у запобіганні і врегулюванні конфліктів. Реалізація Плану дій допомагає виконати положення про партнерство та співробітництво, як дійсної основи для співпраці ЄС-Україна, заохочує і підтримує мету України у подальшій інтеграції в європейські економічні та соціальні структури. План дій визначає пріоритети в області в рамках і поза рамками Угоди про партнерство та співробітництво. В даний час переговори між ЄС і Україною вилилось у підписання першої (політичної) частини Угоди про Асоціацію доЄвропейського союзу. Угода про асоціацію створює нову основу для співробітництва між Україною та ЄС, і Словаччиною, зокрема.

Згідно статей TFEU щодо економічного, фінансового та технічного співробітництва з третіми країнами та співробітництва в області розвитку, був прийнятий регламент Європейського парламенту і Ради, що встановлює загальні положення про створення Європейського інструменту сусідства та партнерства (далі також як «ЄІСП»)¹⁸. Регламентом створено інструмент сусідства та партнерства (ЄІСП), щоб дозволити співтовариству (нині ЄС) допомогти розвитку галузі процвітання та добросусідства. Допомога ЄС може бути використана в загальних інтересах держав-членів та країн-партнерів та їх регіонів, з метою сприяння прикордонному і міжрегіональному співробітництву, як це визначено у статті 6 цих Правил. В рамках Правил, допомога повинна бути здійснена шляхом: (1) залучення країни, декількох країн та транскордонних стратегічних документів і багаторічних індикативних програм, що охоплюють: (а) країну або багатосторонні програми, які стосуються допомоги однієї країни-партнера або суб-регіонального співробітництва між двома або більше країнами-партнерами, в яких держави-члени можуть брати участь, (б) транскордонні програми співпраці, які стосуються співпраці між однією чи кількома державами-членами і однією або кількома країнами-партнерами, що відбуваються у районах, прилеглих до їх загальної частини зовнішнього кордону ЄС, або (2) через спільні оперативні програми прикордонного співробітництва, згаданого в статті 9 цього Положення, щорічні програми дій, згаданих у статті 12 регулювання та спеціальні заходи, згадані в статті 13 регламенту. Реалізація правил програм прикордонного та міжрегіонального співробітництва, що фінансуються в рамках ЄІСП регулювання були прийняті Європейською комісією по 9 серпня 2007 року.

¹⁸ Regulation (EC) No 1638/2006 of the European Parliament and of the Council of 24 October 2006 laying down general provisions establishing a European Neighbourhood and Partnership Instrument. *OJ L 310, 9.11.2006, p. 1–14.*

Програма ТКС ЄСП Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна є спільною операційною програмою транскордонного співробітництва. Вона набрала чинності 23 вересня 2008 року, після схвалення Європейською Комісією. Програма виділила 68 638 283 € фінансування. Ці кошти повинні бути реалізовані в період 2007-2013 років на зовнішньому кордоні, де межують регіони держав-членів ЄС з Україною. Метою Програми є сприяння діяльності за підтримки ЄС, що приведе до більш інтенсивного і глибокого соціально-економічного співробітництва між регіонами України та регіонами держав-членів, що мають спільні кордони. Програма пропонує широкий спектр можливостей для потенційних бенефіціарів через чотири пріоритетні напрями: (1) економічний і соціальний розвиток, (2) підвищення якості навколишнього середовища, (3) підвищення ефективності функціонування кордонів (4) підтримка співпраці «люди – людям».

Висновки. Сучасне транскордонне співробітництво суміжних регіонів Словаччини та України здійснюється в рамках Європейської політики сусідства – зовнішня політика ЄС, призначена для країн, з якими вона межує. Фінансова допомога ЄС для програм, здійснюваних у рамках Європейської політики сусідства здійснюється в рамках зовнішньої дії ЄС в економічному, фінансовому та технічному співробітництві з третіми країнами та розвитку співробітництва. Інструменту, що забезпечує пряму фінансову підтримку ЄС для транскордонного співробітництва сусідніх регіонів Угорщини, Словаччини, Румунії та України є Європейський інструмент сусідства та партнерства (ЄІСП). Програма ЄІСП ТКСУгорщина-Словаччина-Румунія-Україна має значно розширені рамки транскордонного співробітництва, і якісно, і кількісно. З тексту статті випливає, що прикордонне співробітництво сусідніх регіонів Словаччини та України може бути реалізоване навіть у рамках політики ЄС, як внутрішньої політики гуртування. Як передбачено постановою № 1638/2006, що встановлює загальні положення про створення Європейського інструменту сусідства та партнерства, таке поєднання зовнішніх політичних цілей з екологічними, економічними та соціальними пріоритетами згуртування, слугуватиме досягненню мети інтеграції та сталому регіональному розвитку в сусідніх регіонах, розташованих уздовж зовнішніх кордонів ЄС. Це могло б сприяти гармонійній територіальній інтеграції між ЄС та сусідніми країнами.

Використання інструментів політики гуртування могло б сприяти і сприятиме розвитку прикордонного співробітництва сусідніх регіонів Словаччини та України. Поліпшення співпраці могло б бути досягнуто, наприклад, шляхом підвищення ступеня її інституціоналізації. Для

досягнення цієї мети, сусідні регіони (Словаччина та Україна) могли б створити європейське угруповання територіального співробітництва (EGTC) відповідно до Положення № 1082/2006 про європейські угруповання територіального співробітництва. EGTC, яке може мати статус юридичної особи. Такі угруповання, наділені правом приймати правові акти, обов'язкові для місцевих органів влади сусідніх регіонів та фізичних осіб в межах їх юрисдикції, щоб ефективно виконати завдання прийнятих правових актів. Місцева влада відповідних регіонів буде підпорядкована цим установам. Таке угруповання може забезпечити економічне, соціальне і територіальне єднання регіонів, що беруть участь в ньому. Угруповання працюватиме для інтеграції Європи та її народу шляхом «знизу-вгору», а не шляхом «зверху-вниз», як це часто робиться.

Звичайно, створення таких міжрегіональних високоорганізаційних установ – це дуже амбітний план. Навіть якщо всі актори (місцеві органи влади, держави, ЄС) погодилися б зробити крок до його створення, це триватиме кілька років, поки установа не почне працювати. Процес її створення повинен бути розділений на кілька етапів. Багато законодавчих змін, ймовірно, доведеться зробити на рівні ЄС. Тому з метою представлення в статті більш реалістичного висновку (в тому сенсі, що висновок повинен принести деякі результати для поліпшення поточного прикордонного співробітництва сусідніх регіонів Словаччини та України) він може бути викладений в такому вигляді, що для того, щоб підвищити ефективність прикордонного співробітництва на східному кордоні ЄС, необхідне в більшій мірі використання сучасних інструментів ЄС, політики гуртування, а не тільки інструменти зовнішньої політики ЄС. З метою ефективного та дієвого використання інструментів ЄС, політики гуртування, програма прикордонного співробітництва суміжних регіонів Словаччини та України повинна визначити форми й поважати всі інші політики ЄС, як зазначено в тексті статті.

Список використаних джерел:

Законодавство Європейського Союзу:

1. *Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. Official Journal C 83 of 30.3.2010.*
2. *Protocol No. 28 on Economic, Social and Territorial Cohesion, Cohesion Fund, annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference which adopted the Treaty of Lisbon.*
3. *Council Decision 94/578/EC of 18 July 1994 concerning the conclusion of the Cooperation Agreement between the European Community and the Republic of India on Partnership and Development. OJ 1994 L 223, p. 23.*

4. *Council Decision 94/578/EC of 18 July 1994 concerning the conclusion of the Cooperation Agreement between the European Community and the Republic of India on Partnership and Development. OJ 1994 L 223, p. 23.*
5. *Council Regulation (EC) No 1290/2005 of 21 June 2005 on the financing of the common agricultural policy. OJ L 209, 11.8.2005, p. 1–25.*
6. *Council Regulation (EC) No 1698/2005 of 20 September 2005 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD). OJ L 277, 21.10.2005, p. 1–40.*
7. *Council Decision No 2006/493/EC of 19 June 2006 laying down the amount of Community support for rural development for the period from 1 January 2007 to 31 December 2013, its annual breakdown and the minimum amount to be concentrated in regions eligible under the Convergence Objective. OJ L 195, 15.7.2006, p. 22–23.*
8. *Regulation (EC) No 1080/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the European Regional Development Fund and repealing Regulation (EC) No 1783/1999. OJ L 210, 31.7.2006.*
9. *Regulation (EC) No 1081/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the European Social Fund and repealing Regulation (EC) No 1784/1999. OJ L 210, 31.7.2006.*
10. *Regulation (EC) No 1082/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on a European grouping of territorial cooperation. OJ L 210, 31.7.2006, p. 19–24.*
11. *Council Regulation (EC) No 1083/2006 of 11 July 2006 laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and repealing Regulation (EC) No 1260/1999. OJ L 210, 31.7.2006, p. 25–78.*
12. *Council Regulation (EC) No 1084/2006 of 11 July 2006 establishing a Cohesion Fund and repealing Regulation (EC) No 1164/94. OJ L 210, 31.7.2006, p. 79–81.*
13. *Regulation (EC) No 1638/2006 of the European Parliament and of the Council of 24 October 2006 laying down general provisions establishing a European Neighbourhood and Partnership Instrument. OJ L 310, 9.11.2006, p. 1–14.*
14. *Commission regulation (EC) No 951/2007 of 9 August 2007 laying down implementing rules for cross-border cooperation programmes financed under Regulation (EC) No 1638/2006 of the European Parliament and of the Council laying down general provisions establishing a European neighbourhood and Partnership Instrument. OJ L 210, 10.8.2007, p. 10–25.*
15. *A Joint EU–Ukraine Action Plan endorsed by the European Council on the 21th of February 2005*

Міжнародні угоди:

1. *Agreement between the European Community and Ukraine on the facilitation of the issuance of visas, signed on the 18th of June, 2007 in Luxembourg, entered into force 1st of January, 2008. Published at the Official Journal of the European Union OJ L 332, 18.12.2007, pp. 68–76.*
2. *Agreement between the government of the Slovak republic and the Cabinet of Ministers of Ukraine on the abolition of visa requirement for the holders of diplomatic*

- and ministrative passports, signed on the 28th of April, 2000, entered into force on the 28th of June, 2000. The announcement on concluding the agreement is published at the Collection of Laws of the Slovak republic under the number 360/2001 Z. z.*
3. *Agreement between the Slovak Republic and Ukraine on the Local Border Traffic, signed on the 30th of May, 2008 in Bratislava, entered into force on the 27th of September, 2008, published at the Collection of Laws of the Slovak republic under the number 441/2008 Z. z..*
 4. *Agreement between the Slovak republic and Ukraine on good-neighborliness, friendly relations a cooperation, signed on the 29th of June, 1993 in Kiev. Published in the Collections of Laws of the Slovak republic under the number 177/1994 Z. z.*
 5. *Agreement between the Slovak republic and Ukraine on good-neighborliness, friendly relations a cooperation, signed on the 29th of June, 1993 in Kiev. Published in the Collections of Laws of the Slovak republic under the number 177/1994.*
 6. *Agreement between the government of the Slovak republic and Ukraine on preclusion of double taxation and prevention of tax evasions as to the income tax and the tax of property, signed in the 23rd of January 1996 in Štrbské Pleso. Published in the Collection of Laws of the Slovak republic n. 173/1997.*
 7. *Agreement between the Slovak republic and Ukraine on social security, signed on the 5th of December, 2000 in Bratislava. Published in the Collection of Laws of the Slovak republic n. 53/2002 Z. z.*
 8. *Agreement between the Slovak Republic and Ukraine for the Promotion and Reciprocal Protection of Investments, signed on the 26th of February, 2007 in Kiev. Published in the Collection of Laws of the Slovak republic under the number 271/2009.*
 9. *Agreement between the Slovak republic and Ukraine on the change of the Agreement between the Slovak republic and Ukraine on social security, signed on the 11th of October, 2007 in Bratislava, published in the Collection of Laws of the Slovak Republic n. 211/2009 Z. z.*
 10. *Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, and Ukraine, signed on the 14th of June, 1994 in Luxembourg. Published at Official Journal L 049, 19/02/1998 P. 0003 – 0046.*

Іван Артёмов
кандидат історичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ОКРЕМІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКОГО ЄВРОРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Єврорегіональне співробітництво між Україною і Словаччиною має багаторівневу систему регулювання, яка включає механізм двосторонніх відносин, транскордонні проекти, які реалізуються за підтримки програм ЄС.

Ключові слова: *єврорегіональне співробітництво, Словаччина, Україна.*

Українсько-словацьке єврорегіональне співробітництво виступає одним з важливих інструментів європейської інтеграції України та водночас інструментом формування особливої спільної просторової зони безпеки, європейських гуманітарних цінностей по обидва боки кордону.

Упродовж 20 років офіційних міждержавних відносин незалежних України та Словацької Республіки сформувалася цілісна і багаторівнева система та досить чіткий механізм двосторонніх українсько-словацьких відносин, які спираються на міцну нормативно-правову базу. Учасниками цих відносин є вищі, центральні, галузеві, регіональні та місцеві органи державної влади і самоврядування, політичні, громадські, культурні та інші організації і об'єднання, інші інституції двох країн.

Основоположним нормативно-правовим документом двосторонньої співпраці наших держав є Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною та Словацькою Республікою, підписаний у 1993 році.

Згідно з цим договором, Україна та Словаччина (Договірні Сторони) «розвиватимуть свої відносини як дружні держави, здійснюватимуть дружнє співробітництво в дусі взаємної поваги, добросусідства і партнерства; визнають непорушність існуючих між ними державних кордонів і підтверджують, що не мають ніяких територіальних претензій одна до одної і не висуватимуть таких претензій у майбутньому; розвиватимуть співробітництво в галузі оборони; розширюватимуть своє співробітництво в міжнародних організаціях, у тому числі в рамках процесу Наради з

безпеки та співробітництва в Європі, та інших відповідних європейських структурах...»¹⁹ тощо.

Українсько-словацькі проекти транскордонного співробітництва

Згідно зі Стратегією транскордонного співробітництва ЄС на 2007 – 2013 роки, ці програми спрямовані на виконання чотирьох взаємопов'язаних завдань:

1. сприяння економічному та соціальному розвитку в прикордонних районах;
2. співпраця в подоланні спільних викликів у таких сферах як навколишнє середовище, охорона здоров'я, попередження й боротьба з організованою злочинністю;
3. забезпечення ефективних і безпечних кордонів;
4. сприяння поширенню міжлюдських контактів.

На сучасному етапі Євросоюз виділяє для Закарпаття 6,3 млн. грн. на реалізацію 13 проектів у межах *Програми прикордонного співробітництва європейського інструменту сусідства та партнерства (ЄІСП) «Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна» 2007-2013*. Метою цієї програми є підтримка за допомогою Європейського Союзу заходів, спрямованих на інтенсифікацію та поглиблення соціально-економічного співробітництва між регіонами України та регіонами країн-членів, що мають спільний кордон.

Можна навести кілька прикладів перших успішних проектів українсько-словацького транскордонного співробітництва. Серед них:

1. Проект словацько-української транскордонної співпраці у сфері туризму (Неприбуткова організація «Панонія»).
2. Комплексне дослідження можливостей використання біомаси в угорсько-словацько-українському прикордонному регіоні (Агентство регіонального розвитку і прикордонного співробітництва «Закарпаття»).
3. Проект сприяння підприємству уздовж словацько-українського кордону (Асоціація розвитку малого і середнього бізнесу та інновацій «Ужгород – XXI вік») тощо.

Так, наприклад, метою проекту словацько-української транскордонної співпраці у сфері туризму було підвищення транскордонних туристичних потоків між Закарпаттям та регіоном Нижній Земплін у Словаччині.

¹⁹ Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною та Словацькою Республікою//Міністерство закордонних справ України. Відділ архіву зовнішньої політики (МЗС України. ВАЗП). Ящик України, архіву ООН та інших міжнародних організацій. – Розділ Словаччина, Словацька Республіка. – Спр. 330. – С. 1-15.

Бюджет проекту складав 247,155 євро. Період виконання – з 02.08.2006 до 01.10.2007 рр.

Хорошим стимулом є також Програма транскордонного співробітництва «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна 2007-2013».

У рамках Європейського Інструменту сусідства та партнерства 2007-2013 рр. (ЄІСП) окремо виділяються програми прикордонного співробітництва, які передбачають співпрацю на регіональному рівні між країнами-партнерами ЄІСП та країнами-членами ЄС.

Відповідно до затверджених Європейською Комісією Стратегії прикордонного співробітництва 2007-2013 рр. та Індикативної програми 2007-2010 рр. з прикордонного співробітництва ЄІСП індикативний бюджет Програми «Україна – Угорщина – Словаччина – Румунія» становить 68 638 283 млн. євро (Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРД) – 40 971 542 млн. євро, Європейський інструмент сусідства та партнерства (ЄІСП – 27 666 741 млн. євро)²⁰.

Таблиця 1.

Структура фінансування Програми «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна» на період 2007-2013 рр.

Фінансування з ЄФРР		Фінансування з ЄІСП		Сукупне фінансування ЄФРР і ЄІСП		Частка у сумі двох програм	
Сума фінансування	Частка у загальному фінансуванні програм	Сума фінансування (євро)	Частка у загальному фінансуванні програм	Сума фінансування (євро)	Частка у загальному фінансуванні програм	ЄФРР	ЄІСП
40971542	0,069	27666741	0,052	68638283	0,061	0,597	0,403

Актуальним є те, що Програма «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна» формує 59,7% фінансування з Європейського Фонду Регіонального Розвитку (ЄФРД) (6,9% із загального фінансування) та 40,3% з програми Європейського Інструменту Сусідства та Партнерства (ЄІСП) (5,2% із загального фінансування). У сукупних показниках цих двох програм структура фінансування складає: ЄФРД – 52,9% і ЄІСП – 47,1%.

Пріоритетами Програми «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна» є: промоція економічного та соціального розвитку, покращення

²⁰ Дані наведені за поточними архівами Закарпатської обласної державної адміністрації 2010-2011 рр.

навколишнього екологічного середовища, підтримка співробітництва між людьми («люди людям»).

Основою двосторонніх взаємовідносин України і Словацької Республіки є євро регіональна співпраця, яка має певну самостійну правосуб'єктність, але не може розвиватися поза існуючим конституційним, законодавчо-нормативним полем держав.

Успішна в цілому українсько-словацька євро регіональна співпраця є надійною основою міжрегіонального транскордонного співробітництва. Основою ефективної співпраці обох країн є:

1. співпраця в енергетичній галузі та у сфері транзиту енергоносіїв. Особливе місце у міжрегіональних транскордонних зв'язках Словаччини та України займає транспортування російської нафти та газу трубопроводами, що пролягають територією України;
2. створення системи акумулюючих гідроспоруд у прикордонних регіонах України, Словаччини, Угорщини, Румунії з метою відвернення загрози повеней. Значний інтерес до реалізації цього проекту виявляють Пряшівський та Кошицький краї, а також Закарпатська область України;
3. наявність спільних інтересів України і Словацької Республіки у використанні транспортних коридорів. Адже з дев'яти існуючих міжнародних транспортних коридорів чотири проходять територією України, яка є транзитною державою;
4. ефективна співпраця у вирішенні проблем, пов'язаних з візовим режимом.

Наразі можна прогнозувати наступні етапи розвитку транскордонного співробітництва між Україною та Словацькою Республікою:

1. етап адаптації України до європейських стандартів, який є складним і досить болісним (введення шенгенських віз, обмеження вільного пересування громадян, труднощі зі створення ефективних механізмів співпраці);
2. етап реалізації закладеного в транскордонному співробітництві потенціалу, використовуючи нові інструменти, в тому числі, і «Східне партнерство», який принесе відчутні результати у плані соціально-економічного розвитку прикордонних територій двох країн до формування системної якості транскордонного співпраці, створюючи у прикордонні зону безпеки, стабільності та співробітництва²¹.

²¹ Мітрьєва С.І. Україна – Словаччина: порядок денний взаємовідносин / С.І. Мітрьєва // Україна: безпековий вимір східного сусіда Словаччини / Упорядн.: Іво Самсон. – Братислава, 2011. – С.14,17.

Міцну основу для динамічного розвитку українсько-словацького міждержавного співробітництва заклало те, що між Україною і Словаччиною з самого початку не існувало принципових розбіжностей або спірних питань, які не можна було б вирішити шляхом переговорів, компромісу і зміцнення добросусідських відносин.

Відносини між Україною та Словацькою Республікою можна охарактеризувати як дружні, добросусідські, без значних негативних проявів.

Українсько-словацьке співробітництво здійснюється у багатьох життєво важливих сферах – координація зовнішньополітичних кроків на міжнародній арені, насамперед погодження дій щодо формування нової системи безпеки і співробітництва на європейському континенті в рамках ОБСЄ, демократизація суспільства за європейськими стандартами у співпраці з Радою Європи, розвиток регіонального і субрегіонального співробітництва в рамках Центральноєвропейської ініціативи і Балто-Чорноморської співдружності та інших міжнародних організацій і об'єднань; розширення зовнішньоекономічних зв'язків – стабілізація і нарощування обсягів взаємної торгівлі, вдосконалення її товарної структури, виробниче кооперування, сприяння притоку інвестицій та їх взаємний захист, співпраця в трансєвропейському і євразійському транзиті товарів, підготовка і реалізація погоджених проєктів транзиту енергоносіїв та альтернативних джерел енергопостачання наших держав тощо.

Таким чином, українсько-словацькі стосунки на сучасному етапі продовжують збагачуватися новими напрямками, видами і формами співробітництва. І, незважаючи на деякі проблеми і недоліки, Словацька Республіка є вигідним і корисним партнером для України, і відносини з цією країною мають хороше підґрунтя та перспективу для розвитку.

Stanislav Konečný,
PhDr., CSc.
Spoločenskovedný ústav SAV
Košice, Slovenská republika

SPOLUPRACA SPOLOCENSKOVEDNEHO USTAVU SAV A VEDECKÝCH INSTITUCII NA UKRAJINE PRI VYSKUME HISTORICKÝCH JAVOV

Článok v prvej časti prezentuje vplyv technického pokroku a oslabenia ideológie na rozvoj historického bádania. Autor považuje výsledky výskumu v rámci Ústavu aj za výsledok spolupráce s vedeckými inštitúciami na Ukrajine. To sa prejavuje najmä pri hodnotení identických javov, ako sú cezhraničné vzťahy, etnické menšiny, opcia občianstva a ukrajinský nacionalizmus. Bol tiež úspešný výskum paralelných historických procesov. Je to najmä národné hnutie, autonómia, vytváranie štátu a transformácie spoločnosti.

KPúčové slová: Slovensko, Ukrajina, medzinárodná spolupráca, výskumhistórie, projekty.

Vedecké poznávanie ako proces vedeckého osvojovania si sveta, teda hlavne získavania, prehľbovania, overovania a systemizácie teoretických, ale i praktických poznatkov o prírode, človeku i spoločnosti, v súčasnosti charakterizuje mimoriadne dynamický rozvoj. Zvlášť evidentne sa to prejavuje v technických disciplínach, avšak aj prírodné a spoločenské vedy zaznamenali v posledných desaťročiach dosiaľ naozaj nebývalý pokrok. Rýchle napredovanie objektívneho poznania mnohých jednotlivých stránok konkrétneho bytia tak kladie nové nároky nielen na špecializáciu vedeckých disciplín, na multidisciplinárny a transdisciplinárny prístup k výskumu, ale rovnako aj na metodológiu vied, ktorá sa tradične zaoberá hlavne teoretickými problémami spojenými s metódami špeciálnych vied. [1, 70].

V tejto súvislosti je paradoxné, že v našich podmienkach finančné do-
tovanie, a to najmä základného vedeckého výskumu realizovaného v rámci SAV relatívne klesá, kým vstupy do jeho technického, personálneho i organizačného zabezpečenia rastú. Tak napríklad v roku 2010 výdavky na vedu a výskum tvorili celkom 0,46 % hrubého domáceho produktu. [2, 214]

To sú tiež hlavné dôvody snahy o sústavné zvyšovanie efektivity bádania pri zachovaní kvalitatívnych aj kvantitatívnych ukazovateľov celej vedeckej produkcie. Na druhej strane, je tiež pravda, že najmä od prelomu druhého a tretieho tisícročia došlo v dôležitom obratu vo vývoji vedy, pričom obzvlášť výskum v oblasti informačných a komunikačných technológií, ale aj biotechnológií a nanotechnológií veľmi výrazne pokročil a vedná politika v najvyspelejších štátoch tak kladie dôraz na inovácie so zohľadňovaním niektorých sociálnych hľadísk [3]

Vedecko-technický pokrok posunul dopredu aj historickú vedu, a to hneď vo viacerých ohľadoch. V prvom rade, vďaka technickým vymoženostiam sa uľahčilo hľadanie a získavanie hmotných aj písomných historických prameňov a podstatne operatívnejšou a rýchlejšou sa stala aj práca s nimi. Rozšírili sa možnosti kritiky heuristickej bázy historikov, overovania pravosti dokumentov a ich hodnoverného datovania. V tomto smere výrazne bádateľom pomáha zdokonaľovanie reprografickej techniky zhotovovania fotodokumentácie, pričom dokonalejšími a atraktívnejšími sú aj výstupy z výskumov. Pravda, rapídne skrátenie časového rámca procesu výskum – kritika – explanácia – edícia má aj svoje negatívne stránky. Prejavujú sa v snahe čo najskôr vyťažiť nové zdroje v publikačných výstupoch, za každú cenu predstihnúť svojich konkurentov, čo niekedy vedie k plytkosti a povrchnosti historických prác.

Dôležitou okolnosťou, ktorá vo významnej miere pomáha rozvoju historického výskumu a poznania všeobecných, národných aj regionálnych dejín doteraz bola istá dezideologizácia histórie od začiatku deväťdesiatych rokov minulého storočia. Vieme totiž, že historický materializmus bol asi štyridsať rokov metodologickým základom interpretácie všetkých historických javov a procesov a vysvetľovania akýchkoľvek dejinných skutočností. Materialistické chápanie dejín, spôsob výroby ako určujúci faktor ich periodizácie, rozhodujúca úloha ľudových mäs, vlastníctvo výrobných prostriedkov ako hlavný determinant spoločenských vzťahov, triedny boj ako hybná sila vývoja spoločnosti a ekonomika ako základňa spoločenského bytia – to boli aj základné princípy pri vysvetľovaní dejín, a to nielen vo vtedajšom Československu, ale tiež vo všetkých socialistických štátoch [4]. Prírodzene, že marxisticko-leninská ideológia takto limitovala objektívny výklad dejín a viedla k istému zjednodušenému vysvetľovaniu kauzálnych vzťahov a modalít jednotlivých historických javov.

Prírodzene, komunistické vnímanie historickej reality nielen vždy deformovalo interpretáciu historických udalostí a faktov, ale tiež predmet his-

torického bádania. Pozornosť historikov sa štátne a politické orgány usilovali obrátiť prednostne na novšie obdobia a žiadali ich preferovať sociálne dejiny, tiež históriu medzinárodného robotníckeho a komunistického hnutia, revolúcie, existenciu predtriednych komunit a budovanie beztriednej spoločnosti[5]. Dejiny sa tak, s výnimkou vodcov ľudových revolt a ľavicových, zvlášť komunistických lídrov, začali vyľudňovať a postupne sa stávali anonymnými a príliš schematicky štruktúrovanými. Panovníci, vojvodcovia a politici nekomunistického zmýšľania sa vnímali ako negatívne osobnosti, a často aj ako zlí ľudia.

Súčasťou dobovej komunistickej doktríny bolo otvorené sovietofilstvo, ktoré sa pri explikácii stredovekých aj novovekých dejín spravidla pohotovo nahradzovalo rusofilskými postojmi vrátane ospravedlňovania a zdôvodňovania zjavne imperiálnej a expanzívnej politiky cárskeho Ruska. Veľká októbrová socialistická revolúcia z roku 1917 bola vysvetľovaná ako základ národného oslobodenia Čechov i Slovákov a vzniku Československej republiky [6, 57-58]. Z tohto istého dôvodu bola rovnako mimoriadne akcentovaná osloboditeľská misia Sovietskej armády, najmä vo vzťahu k Československu a k strednej a juhovýchodnej Európe. Veľká vlastenecká vojna a sovietsky ľud pritom vystupovali ako rozhodujúci, ba jediný faktor víťazstva nad fašizmom v celosvetovom meradle [7, 34].

Na druhej strane, neznamená to, že by historická veda zostala imúnou voči ideologickej indoktrinácii, pretože využitie či skôr zneužitie histórie národa či štátu na politické a propagandistické ciele je príliš lákavé a staré tak, ako história sama. Prvou z ideologických koncepcií, ktoré sa odvolávali na historické súvislosti alebo hľadali zdôvodnenie v dejinách, boli rôzne formy a stupne nacionalizmu. Význam poznania národných dejín pre formovanie a upevňovanie národného vedomia a pre vlasteneckú výchovu občanov je nesporný a v žiadnom prípade ho nemožno ignorovať. Na druhej strane, práve na báze histórie sa začali objavovať staré, ba vznikať aj niektoré celkom nové mýty, ktoré historiografiu dodnes zbytočne zahlcujú problémami, ktoré často už raz boli vyriešené. Vytvára sa tým istý psychologický, ak nie priamo politický tlak na historikov a neraz to tiež rozdeľuje historická obec na národne a orientovaných a tých ostatných bádateľov[8].

S touto ideovou platformou veľmi úzko súvisí aj etatizmus, preexponované zdôrazňovanie štátnej formy existencie a fungovania spoločnosti miestami spojené až s adoráciou štátu. Takéto stanovisko, hoci často zdôvodňované ušľachtilými alebo aj logickými motívmi, v každom prípade vedie k štátnemu dirigizmu, k ingerencii štátu do všetkých sfér života ľudí a limituje možnosti formovania a rozvíjania občianskej spoločnosti.

To vytvára podmienky pre ašpirovanie štátnych orgánov a inštitúcií byť nástrojom nielen na výrazné ovplyvňovanie, ale priamo na riadenie a usmerňovanie vedy a výskumu, čo zákonite obmedzuje slobodu bádania a nezávislosť vedeckých ustanovizní. Deje sa tak najčastejšie ignorovaním alebo obmedzovaním nezávislosti a samosprávnosti vedeckých inštitúcií, ale tiež spôsobom a objemom financovania výskumných pracovísk alebo ich útvarov a centier. Prirodzene, najvýraznejšie sa to spravidla dotýka spoločenskovedných disciplín, akými sú filozofia, sociológia, ale najmä politológia a osobitne história.

Rovnako existenčné problémy prenasledujú historiografiu aj vtedy, keď sa história, najmä národné dejiny dostanú do agendy niektorých politických strán, ktoré sa usilujú dejiny, pravda, v selektívnej a adaptovanej podobe zapracovať do svojho ideologického portfólia. Prejavilo sa to napríklad začiatkom deväťdesiatych rokov snahou *Kresťanskodemokratického hnutia* absolútnou kritikou oslabiť, ak nie úplne likvidovať profesionálnu historiografiu alebo pokusom *Slovenskej národnej strany* vyčleniť historické vedecké pracoviská zo *Slovenskej akadémie vied* a zaradiť ich potom do štruktúry historického odboru *Maticy slovenskej*. Je zjavné, že realizácia týchto ambícií by v podstate znamenala koniec objektivity historického výskumu na Slovensku. Po neúspechu tejto aktivity bol v roku 1997 zriadený *Slovenský historický ústav Matice slovenskej*.

Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied v Košiciach (SvÚ SAV) je už 40 rokov multidisciplinárnym vedeckovýskumné pracoviskom, ktoré je zamerané na výskum novších dejín Slovenska a sociálno-psychologické štúdium osobnosti človeka, ako aj spoločenských procesov. Výskumné projekty sú od jeho faktického vzniku v roku 1975 orientované najmä na postavenie a vývoj etnických menšín, interdisciplinárne skúmanie makrosociálnych javov a na sociálnu, zvlášť etnickú identitu človeka alebo skupiny. V zmysle uznesenia Predsedníctva SAV č. 306 zo dňa 21. februára 1972 mal síce ústav pôvodne za úlohu len integrovať a organizačne zabezpečovať bádateľské úsilie niekoľkých samostatných výskumníkov z oblasti spoločenských vied, ktorí pôsobili na východnom Slovensku, no z viacerých vecných a organizačných dôvodov sa od roku 1974 postupne vyprofiloval do svojej súčasnej podoby.

Požiadavku zvyšovania efektívnosti základného historického výskumu začal už od začiatku deväťdesiatych rokov minulého storočia uplatňovať aj rozšírením, ako aj upevnením, a tiež posilnením účinnosti a rezultatívnosti priamej vedeckej spolupráce i s výskumnými pracoviskami na Ukrajine, ktorá sa práve v tomto období stala nezávislým štátom. Pravda, nezačínalo sa úplne

na zelenej lúke, pretože už isté spoločenské aj pracovné kontakty oddelenia histórie, ale aj ostatných výskumných oddelení ústavu, s ukrajinskými partnermi existovali, a to viac-menej od jeho vzniku. Príkladom v tomto smere mu boli úzke vzťahy priateľstva a spolupráce, ktoré dlhé roky existovali medzi *Univerzitou Pavla Jozefa Šafárika* v Košiciach a vtedajšou *Štátnou univerzitou* v Užhorode a vyvrcholili podpísaním serióznej dohody v roku 1965[9, 167].

Východné Slovensko a Zakarpatsko predstavujú nielen susediace regióny, ale skoro tisíc rokov boli súčasťami spoločných štátnych celkov a v tomto zmysle majú mnohé spoločné alebo veľmi podobné historické, ekonomické, demografické, ale tiež sociálne aj kultúrne charakteristiky.[10] Poskytujú tak skoro ideálnu možnosť skúmať takmer totožné historické javy zo strany historikov dvoch štátov, čo nie je celkom bežnou záležitosťou. V oboch týchto pohraničných oblastiach sa dokonca odohrávali mnohé rovnaké historické procesy, takže fakticky identické objekty možno skúmať z dvoch uhlov pohľadu, čo napomáha objektívnosti výskumu a jeho výsledkov.

Vedeckovýskumná spolupráca v takomto prípade býva mimoriadne osozná, pretože už priebežné výsledky výskumu okamžite vyvolávajú vecnú diskusiu, ktorá môže v krátkom čase vysvetliť predtým nejasné stránky historickej skutočnosti, resp. niekedy priniesť nové, aj nečakané postoje k nej i k jej reflexii. Mnohokrát spoločný výskum historikov obohacuje aj metodologickú a metodickú rovinu skúmania, a to vždy v prospech jeho validity. Nie je preto ani náhodou, že Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach sa práve v týchto súvislostiach stal istým priekopníkom spolupráce vedeckovýskumných pracovísk SAV a Akadémie vied USSR, ktoré sa nachádzajú v regiónoch bývalého Východoslovenského kraja a Zakarpatskej oblasti.

Cezhraničné vzťahy a vzájomnú spoluprácu v tom čase bolo možné nadviazať, udržiavať a rozvíjať len pod egidou družobných vzťahov medzi ZSSR a ČSSR. Tie mali v tom čase plnú politickú podporu a ústav v tejto súvislosti získaval pozitívne hodnotenie [11, 23]. Dôležitým medzníkom na tomto úseku bolo uzavretie oficiálnej zmluvy o spolupráci Spoločenskovedného ústavu SAV s užhorodským oddelením *Ústavu sociálnych a ekonomických otázok zahraničných krajín AV USSR* v Kyjeve v septembri 1981 [9, 171].

Obojstranné poznanie sa medzi pracovníkmi obidvoch inštitúcií a vzájomná informovanosť o ich vedeckovýskumnom zameraní napokon viedli ku konkrétnej a vzájomne prospešnej kooperácii v oblastiach spoločného záujmu. Počiatočnými formami tohto nového trendu boli príprava a uskutočnenie spoločných seminárov a vedeckých konferencií, ktoré v prvých rokoch boli

venované prezentácii výsledkov dosiahnutých v rámci výskumu sociálneho statusu mládeže, istých ideovo-politických otázok súvisiacich so životom regiónov v minulosti a súčasnosti, a čo bolo osobitne zaujímavé, aj retrospektívy a perspektív rozvoja vzťahov a spolupráce pohraničných oblastí Sovietskeho zväzu a Československa [12,160]. V tom čase to boli styčné body vo vedeckovýskumných plánoch oboch inštitúcií.

V priebehu osemdesiatych rokov bola vedeckovýskumná spolupráca ústavu a užhorodského oddelenia aj v oblasti histórie skoro výlučne zameraná na skúmanie tradícií spolupráce východného Slovenska a Zakarpatska v jednotlivých oblastiach života spoločnosti. Boli totiž na to najvhodnejšie spoločenské a politické podmienky. Z iniciatívy najvyšších politických orgánov ČSSR a ZSSR sa totiž už v januári 1978 v Košiciach a Užhorode uskutočnil medzinárodný seminár k uvedenej problematike, ktorý zhodnotil dovtedajšie skúsenosti z realizácie družobných vzťahov a ukázal tak možnosti ich ďalšieho rozširovania a prehlbovania [13, 95-96].

V roku 1981 tiež v Užhorode bola prvá vedecká konferencia o transhraničných vzťahoch a spolupráci, ktorá znamenala začiatok systematického výskumu v tejto sfére [14]. Od roku 1982 SvÚ SAV sa začal cezhraničnými stykmi zaoberať už v rámci riešenia ústavnej úlohy *Družobné vzťahy Východoslovenského kraja a Zakarpatskej oblasti USSR*, a to vrátane sociologického prieskumu. Ten sa uskutočnil v pätnástich organizáciách Východoslovenského kraja a súčasne v ich partnerských organizáciách na území Zakarpatskej oblasti. Z ukrajinskej strany sa na tomto pionierskom projekte výrazne podieľali vedúci partnerského oddelenia G. I. Šmaňko, jeho budúci nástupca A. S. Peredrij, ale rovnako G. G. Dinis, S. I. Mitrjajeva, S. J. Prunica, I. M. Sjusko, P. J. Studenjak, I. I. Ustič a ďalší.

V rokoch 1983 a 1987 užhorodské oddelenie a SvÚ SAV zorganizovali dva vedecké semináre v Užhorode i v Košiciach a publikovali všetky tam prezentované príspevky [15, p. 9]. Angažovanosť Spoločenskovedného ústavu v tejto sfére pod vedením riaditeľa J. Briškára a následne J. Výrosta priniesla v roku 1984 poverenie od Predsedníctva ČSAV významne sa podieľať na príprave, na zabezpečení, ako aj na publikovaní a prezentovaní výsledkov XV. zasadnutia bývalej *Komisie historikov ČSSR a ZSSR*, ktoré sa konalo v Košiciach a malo značný ohlas v celej historickej obci.

Od polovice osemdesiatych rokov sa aj na úseku výskumu cezhraničných vzťahov a spolupráce základnou požiadavkou pre jeho rozvoj stalo najmä zvyšovanie efektívnosti. Práve v tomto duchu bola koncipovaná tiež zmluva o spolupráci medzi Spoločenskovedným ústavom SAV v a Ústavom sociálnych a ekonomických otázok zahraničných krajín AV USSR v Kyjeve

v roku 1985. Aj keď ďalšia spolupráca v tomto smere z technickej stránky nebola celkom bezproblémová, pomohla ústavu vytvoriť kontakty na ďalšie pracoviská na Ukrajine, čo sa z hľadiska nasledujúceho vývoja ukázalo byť veľmi dôležité. Na tomto úseku si vážime podporu vtedajšieho riaditeľa A. N. Šlepakova aj vedúcich oddelení V. S. Budkina a V. B. Jevtucha. Na druhej strane, vzájomné koordinovanie niektorých výskumných úloh s užhorodským oddelením tejto ustanovizne nadväzovalo na dlhšiu tradíciu a vykazovalo aj sľubné perspektívy.

Druhým rovnakým spoločenským javom na Slovensku a Ukrajine, ktorý sa stal predmetom historického výskumu v oboch krajinách a vytvoril tak veľký priestor pre vedeckovýskumnú spoluprácu je problematika národnostných menšín. V tom čase, v popredí bádateľského úsilia ústavu bolo totiž riešenie úloh zameraných na dejiny etnických menšín na Slovensku po druhej svetovej vojne až do roku 1960. Adekvátne miesto bolo vyhradené zvlášť otázke vývoja ukrajinskej menšiny, ktorej sa venovali predovšetkým J. Briškár, M. Gajdoš a S. Konečný. To sa stalo vhodnou platformou pre výskumnú spoluprácu i s ďalšími vedeckými inštitúciami na Ukrajine. Prvé vzájomné konzultácie, ale i výmenné návštevy a spoločné podujatia boli často organizované nielen k historickým otázkam, zvlášť z príležitosti významných výročí, ale tiež k niektorým aktuálnym metodologickým problémom.

Rok 1989 znamenal nielen prevrat v spoločnosti, ale aj mimoriadne rázny obrat v medzinárodných kontaktoch celého pracoviska. Pracovníkom ústavu sa otvorili široké možnosti cestovať do zahraničia, odstránili sa prekážky komunikácie s ústavmi v cudzine a vytvoril sa priestor pre riadnu bilaterálnu aj multilaterálnu medzinárodnú spoluprácu. Oddelenie histórie si však udržalo veľmi dobré kontakty s viacerými vedeckými pracovníkmi a výskumnými inštitúciami na Ukrajine, ktoré nadviazalo ešte v predchádzajúcom období.

Dôležitou okolnosťou bolo, že história etnických menšín a otázky národnej identity, ktoré v podstate predstavovali výskumnú problematiku oddelenia histórie Spoločenskovedného ústavu SAV, sa v tomto období stali ešte aktuálnejšími. Preto sa pracovníci oddelenia zúčastnili na viacerých odborných podujatiach na Ukrajine, a to fakticky ihneď po získaní jej nezávislosti a bez ohľadu na meniaci sa hraničný režim. V priebehu deväťdesiatych rokov išlo o veľmi významné vedecké konferencie a kongresy v Užhorode, v Kyjeve, v Charkove, ale tiež v Černoviciach. Účasť na medzinárodných podujatiach sprevádzali publikačné aktivity, ale aj nadväzovanie formálnych (mediústavných), ale i neformálnych, priateľských vzťahov s vedeckými pracovníkmi na Ukrajine, ktoré niekedy vyústili do návrhov spoločných výskumných projektov.

V roku 1993 bola podpísaná zmluva ústavu o vedeckovýskumnej spolupráci s *Ústavom dejín Ukrajiny Národnej akadémie vied Ukrajiny* v Kyjeve, ktorej základom sa stali skúsenosti z dlhoročných pracovných kontaktov s významnými pracovníkmi tejto inštitúcie Irinou N. Meľnikovou, a najmä so Stepanom V. Vidňanským. V tom čase sa tiež začala užšia kooperácia so Sociologickým ústavom NANU v Kyjeve, ako aj tamojším *Centrom etnologických a etnopolitologických štúdií*. Práve v spolupráci s ním sa pracovníci oddelenia v roku 1994 podieľali na komparatívnej analýze postavenia etnických menšín v strednej a východnej Európe. [16]

V priamom kontakte s ich poprednými pracovníkmi, hlavne s L. A. Aza a V. B. Jevtuchom, ústav už v októbri 1995 zorganizoval medzinárodný seminár *Medzietnické vzťahy na Slovensku a na Ukrajine*, ktorý, okrem iného, ukázal potrebu uskutočniť porovnávací výskum histórie a súčasnosti národnostných menšín na Slovensku a na Ukrajine, aj keď napokon sa uskutočnil iba na Slovensku, pričom jeho výsledky boli prezentované publikáciou.[17] V roku 1999 na základe priamej požiadavky Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, a to v súvislosti s uznesením vlády SR č. 227/1998 a Protokolom 4. zasadania *Medzivládnej slovensko-ukrajinskej komisie pre otázky národnostných menšín, školských, kultúrnych a vedeckých stykov*, sa začalo riešenie výskumného projektu *Rusíni-Ukrajinci na Slovensku – Slováci na Ukrajine*. Široko koncipovaný reprezentatívny historicko-sociologický výskum priniesol na našej strane v podstate relevantné výsledky, avšak výskum na Ukrajine sa vzhľadom na nedostatok finančných prostriedkov nerealizoval. [18]

V roku 1998 bola podpísaná Dohoda o vedeckovýskumnej spolupráci medzi Spoločenskovedným ústavom SAV v Košiciach a Centrom európskych prihraničných výskumov a kooperácie v Užhorode aj s Užhorodským oddelením Ústavu svetovej ekonomiky a medzinárodných vzťahov Národnej akadémie vied Ukrajiny na roky 1998 – 1999. To ústavu umožnilo čiastočne sa vrátiť k otázkam transhraničných vzťahov a spolupráce, tentoraz v súvislosti s európskou integráciou. Prvé výsledky dosiahnuté v tomto smere boli prezentované na medzinárodnej konferencii v Kyjeve a publikované v materiáloch z podujatia [19].

V rokoch 2001 až 2002 pracovníci oddelenia histórie ústavu v spolupráci s *Prešovskou spoločnosťou pre integráciu Slovenska* a so *Združením prihraničných orgánov samosprávy Zakarpatska* v Užhorode realizovali, a to s podporou Karpatskej nadácie, projekt *Monitorovanie medzietnických vzťahov v národnostne zmiešaných oblastiach Karpatského euroregiónu*. [20] Najvýznamnejším návratom ústavu k výskumu cezhraničnej spolupráce

bola úloha partnera *Ústavu transhraničnej spolupráce* v Užhorode v rámci projektu *Border for people* v projekte HUSKROA fungujúcom v rámci nórskoho finančného mechanizmu. V roku 2013 ústav podal ako žiadateľ návrh projektu *Poskytovanie informácií a implementácia inovačných prístupov v cezhraničnej spolupráci medzi Slovenskom a Ukrajinou*, v rámci programu SK8 *Cezhraničná spolupráca* podporovaného nórskym finančným fondom s partnermi zo Zakarpatskej oblasti Ukrajiny.

Pravda, od začiatku deväťdesiatych rokov rozhodujúci smerom výskumu oddelenia histórie Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach boli dejiny etnických menšín na Slovensku a v karpatskom priestore, ktorý tiež imanentne predpokladal spoluprácu s vedeckovýskumnými pracoviskami na Ukrajine. Tak kľúčové postavenie v tomto zmysle získal Ústav dejín Ukrajiny NAVU v Kyjeve, avšak blízke kontakty sme mali tiež s *Ústavom karpatickej histórie* v Užhorode, so *Štátnym archívom Zakarpatskej oblasti* a vedeckopedagogickými pracoviskami *Užhorodskej národnej univerzity* a *Zakarpatskej štátnej univerzity* v Užhorode, ako aj *Kyjevskou slavistickou univerzitou* a jej pobočkou v Užhorode.

V týchto inštitúciách pracovníci ústavu nachádzali pomoc hlavne pri výskume v archívoch v Kyjeve aj v Užhorode a sporadicky sa tiež zapájali do organizačnej i publikačnej činnosti v prípade, že boli skúmané alebo študované spoločné alebo blízke tematické okruhy. V deväťdesiatych rokoch minulého storočia prevládali otázky dejín rusínskej a ukrajinskej menšiny na Slovensku, medzivojnové spoločné osudy obyvateľstva Podkarpatskej Rusi a severovýchodného Slovenska, ako i otázka Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny, k riešeniu ktorých významne prispievali naši partneri spravidla ako jednotlivci. Týka sa to aj problému opcie a optantov, ktorým sa ústav zaoberal na prelome tisícročia [21].

Od začiatku 21. storočia sa veľmi výrazne prehĺbila spolupráca s Ústavom dejín Ukrajiny NAVU v Kyjeve, k čomu možno prispela aj istá generačná výmena, ale predovšetkým spoločné riešenie atraktívnych, ale stále aktuálnych historických problémov. Napríklad, známi vedeckí pracovníci ústavu, profesori S. V. Vidňanskij, O. Lysenko, O. Rejent a O. Rubľov, významne prispeli k riešeniu projektu, ktorý sa týkal Organizácie ukrajinských nacionalistov a Ukrajinskej povstaleckej armády. Medzinárodné vedecké konferencie a ďalšie výstupy z riešenia tohto projektu mali veľmi široký a priaznivý ohlas. Navyše, vedeckovýskumní pracovníci z Kyjeva, z Užhorodu či Černovic pomohli ústavu najmä pri dotváraní obrazu o integračných snahách ukrajinského obyvateľstva na sklonku a po druhej svetovej vojne [22].

V kontakte a v spolupráci s partnerskými výskumnými organizáciami sa zdá vhodné tiež uskutočňovanie výskumu paralelných historických javov, teda javov a procesov, ktoré existovali či jestvujú na Slovensku a na Ukrajine od seba navzájom nezávisle, paralelne, avšak majú spravidla rovnaké príčiny a ciele. Pri bádanií sme v takýchto prípadoch často schopní nachádzať nové prvky historickej skutočnosti, objavovať nové vzťahy a súvislosti, a v tomto zmysle lepšie a komplexnejšie chápať príslušnú stránku dejinnej reality.

Tento postup sa v bádateľskej práci oddelenia veľmi dobre osvedčil napr. pri štúdiu uplatňovania ústavných zákonov o autonómii Slovenska a Podkarpatskej Rusi, v roku 1938, procesu soviétizácie oboch regiónov po roku 1948, resp. 1944, ale aj pri aplikovaní samostatnej štátnosti Slovenska a Ukrajiny v rokoch 1993, resp. 1991. Ústav dejín Ukrajiny NAVU a Spoločenskovedný ústav SAV v posledných rokoch tiež spoločne tiež riešili projekt, ktorý bol zameraný na vzájomné porovnávanie procesov transformácie spoločnosti na Slovensku, resp. na Ukrajine.

Podľa nášho názoru, možnosti navzájom užitočnej vedeckovýskumnej spolupráce Spoločenskovedného ústavu s Ústavom dejín Ukrajiny NAVU, resp. a ďalšími vedeckými inštitúciami na Ukrajine zďaleka nie sú vyčerpané a o istých námetoch sa v oboch ustanovizniach už diskutuje. Situáciu v tomto smere uľahčuje skutočnosť, že oba ústavy sú už niekoľko rokov gestormi fungovania Komisie slovenských a ukrajinských historikov, ktorú sa podarilo do istej miery revitalizovať. Na zasadnutí komisie v Starej Lesnej v roku 2008 bol tiež schválený predbežný zámer ďalšej činnosti a navrhlo sa jej nové zloženie. Na stretnutí vedení komisie v Kyjeve v roku 2013 bolo rozhodnuté presadiť modernejší a efektívnejší prístup k ďalšej práci, aby priniesla kvalitné výsledky bez ďalších finančných nákladov. Práve takýto trend vedeckého bádania má v súčasnosti plnú spoločenskú podporu.

Bibliografia:

1. *O metodologickom poznaní. // Filozofia. - 2009 - V. 64. - № 1. б,юII- p. 70-82.*
2. *Profantov, Z. Slovenská slavistická folkloristika po roku 1993 (po 11. medzinárodnom zjazde slavistov v Bratislave). / P. Žeňuch //Slovenská slavistika včera a dnes. - Bratislava: Slovenský komitét slavistov; Slavistický ústav J. Stanislava SAV, 2012. - p. 212-229.*
3. *Kuhn, T. S., Struktura vedeckých revolúcií. - Praha: OIKOYMENH, 1997. - 206 p.*
4. *Djakov, V. A. Metodológia histórie v minulosti a súčasnosti. - Bratislava: Pravda, 1977. - 163 p.*
5. *Ivanov, V. V. Vzťah historie a súčasnosti jako metodologický problém : Marxisticko-leninská metodologie historického zkoumání. - Praha: Nakladatelství Svoboda, 1976. - p. 73-98.*

6. Sívák, F., Klimko, J. *Dejiny štátu a práva na území ČSSR : II. diel.* - Bratislava: Univerzita Komenského, 1980, 168 p.
7. Somin, N. I. *Druhá svetová vojna (1939-1945).* // *Najnovšie dejiny : 2. zväzok : Obdobie od roku 1939* - Bratislava: Osveta, 1961. - 708 p.
8. Válo, P. *Ešte raz o Svätoplukovi.* // *Slovenské národné noviny na facebooku.* – Dostupné na internete <http://www.snn.sk/index.php/nazory/1682-este-raz-o-svaetoplukovi>
9. Гранчак И. М. *Развитие сотрудничества в области образования и науки между Закарпатьем и Восточной Словакией* // *Družobné vzťahy pracujúcich Zakarpattia a východného Slovenska : história a súčasnosť* / И.М. Гранчак, И.М. Чаварга. – Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1985. – p. 164-173.
10. Duleba, A. et al. *Zakarpatsko.* - Bratislava: Slovak Academy Press, 1995.- 248 p.
11. Blaho, R. *Spolupráca Východoslovenského kraja ČSSR a Zakarpatskej oblasti USSR – výraz socialistického internacionalizmu* / Z. Boucová // *Základné otázky pohraničnej spolupráce krajín – členov RVHP.* – Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1988. – p. 3-25.
12. Briškár, J., Tomko, M. *Družobné vzťahy Východoslovenského kraja a Zakarpatskej oblasti USSR v oblasti vedy a vysokých škôl.* / J. Výrost, G. I. Šmaňko // *Družobné vzťahy pracujúcich Zakarpattia a východného Slovenska : história a súčasnosť.* – Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1985.- p. 155-163.
13. Danilák, M. *Predpoklady a hlavné etapy rozvoja družobných stykov Východoslovenského kraja ČSSR a Zakarpatskej oblasti USSR.* / Z. Boucová // *Základné otázky pohraničnej spolupráce krajín – členov RVHP.* – Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1988. – p. 91-103.
14. *В Ужгороде из-за уроки прошлого смотрели в будущее трансграничного сотрудничества.* /Опубликовано 08.02.2012 01:56. // Dostupné na internete <http://www.enjoyyourlife.ru/2012/02/751/-v-uzhgorode-iz-za-uroki-proshlogo-smotreli-v-budushchee-transgranichnogo-sotrudnichestva.html>
15. Шманько, Г. И., Динис, Г. Г., Сюсько И. Н., Устич, И. И. *Актуальные проблемы исследования приграничного сотрудничества стран-членов СЭВ* / Шманько Г.И., Г. Г. Динис, А. С. Передрий, И. Н. Сюсько // *Развитие приграничного сотрудничества стран-членов СЭВ и прямых связей между предприятиями СССР и социалистических стран.* - Москва: Закарпатский областной комитет Коммунистической партии Украины; Институт социальных и экономических проблем зарубежных стран Академии наук УССР: Всесоюзное экономическое общество, 1988.- p. 6-14.
16. Константиnescу, Л. Ф. (ed.). *Етнічні меншини Східної та Центральної Європи : компаративний аналіз становища та перспектив розвитку.* - Київ: Інтел, 1994.- 203 p.
17. Gajdoš, M.- Matula, P. (eds.). *Niektoré otázky vývoja národnostných menšín na Slovensku.* – Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1997.- 209 p.
18. Gajdoš, M. et al. *Rusíni/Ukrajinci na Slovensku na konci 20. storočia : K vybraným výsledkom historicko-sociologického výskumu v roku 2000.* - Prešov: Universum, 2001.- 148 p.

19. *International Conference "Interregional Dialogue in Europa : 2001 and Beyond" : Analytical report.*- Kyjev: Institut of Etnic; Regional and Diaspora Studies, 2001. - 120 p.
20. *Gajdoš, M. et al. Medzietnické vzťahy v národnostne zmiešaných oblastiach Karpatského euroregiónu : Stav a možnosti monitorovania.*- Prešov; Užhorod: Prešovská spoločnosť pre integráciu Slovenska; Združenie prihraničných orgánov samosprávy Zakarpatska, 2002. – 98 p.
21. *Gajdoš, M. (ed.). Čo dala – vzala našim rodákom optácia : Zborník z medzinárodnej konferencie.* – Košice; Prešov: Spoločenskovedný ústav SAV; Koordinačný výbor reoptantov v Prešove, 2002. – 105 p.
22. *Gajdoš, M. – Konečný, S. – Šmigel, M. (eds.) Národné rady v regióne Karpát na sklonku druhej svetovej vojny.* - Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013. – 240 p.

Вадим Пилипенко,
Голова правління
Українсько-словацького центру «Карпати»

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ СПІВРОБІТНИЦТВА ПРЯШІВСЬКОГО КРАЮ І ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА ПОСЕРЕДНИЦТВА УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКОГО ЦЕНТРУ «КАРПАТИ»

Для розвитку транскордонного співробітництва важливою умовою є функціонування спеціальних інституцій, до яких можна віднести Українсько-словацький центр «Карпати». Основною метою діяльності Центру є дослідження та сприяння розвитку місцевих ініціатив, – сприяння зовнішньоекономічній та інвестиційній діяльності, розвиток культурного співробітництва.

Ключові слова: *Словаччина, транскордонне співробітництво, Україна.*

Однією з умов забезпечення ефективного транскордонного та міжрегіонального співробітництва на прикордонних територіях України та Словаччини є наявність інституційної платформи. Відповідно до потреб прикордонних регіонів у забезпеченні системного підходу до розвитку українсько-словацького співробітництва у Закарпатській області у 2009 році розпочала свою діяльність громадська організація – «Українсько-словацький центр транскордонного співробітництва «Карпати». Рішення про необхідність створення нової організації було прийнято та офіційно проголошено на засіданні Міжурядової Українсько-Словацької комісії у 2004 році.

Керівництво «Українсько-словацького центру транскордонного співробітництва «Карпати», виходячи із аналізу стану та стратегічного бачення розвитку Карпатського регіону викладеному у «Стратегії транскордонного співробітництва «Карпати 2004-2011», Закону України «Про транскордонне співробітництво», у подальшій своїй роботі керується важливістю розвитку транскордонного співробітництва України згідно європейських критеріїв обумовленою низькою об'єктивних чинників, які впливають на розвиток прикордонних регіонів України, зокрема України та Словаччини. Організаційно Центр є складовою частиною Міжнародної Асоціації Інституцій Регіонального Розвитку «МАІРР» та спрямований у своїй роботі на українсько-словацьке транскордонне співробітництво.

Основною метою діяльності Центру є:

- дослідження та сприяння розвитку місцевих ініціатив;
- сприяння зовнішньоекономічній та інвестиційній діяльності;
- розвиток транскордонної співпраці, що здійснюється місцевими органами влади, недержавними організаціями, підприємницькими структурами, фізичними особами в реалізації програм та окремих проєктів, спрямованих на забезпечення сталого соціально-економічного розвитку українсько-словацького регіону;
- розвиток культурного співробітництва.

На початку 2011 року, на виконання мети та завдань «Українсько-словацького центру транскордонного співробітництва «Карпати», разом із словацькими та українськими партнерськими організаціями був розроблений проєкт «Словацько-Український Культурний Центр». Після розгляду та затвердження, 1 червня 2012 року розпочався дворічний міжнародний проєкт під назвою «Словацько-Український Культурний Центр – створення та зміцнення співробітництва Пряшівського краю і Закарпатської області» (HUSKROUA/1001/083), що виконується за фінансовою підтримкою Європейського Союзу та Програми ЄІСП Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна 2007-2013.

Головним партнером є Союз русинів-українців Словацької Республіки, а партнерами проєкту:

- Агенція регіонального розвитку Пряшівського самоврядного краю,
- Закарпатська обласна культурно-просвітницька організація «Матиця словенська»
- Українсько-словацький центр транскордонного співробітництва «Карпати».

Метою проєкту є: активізація і поглиблення співробітництва між прикордонними регіонами Словаччини та України шляхом створення інституційної та інформаційної платформи ефективної співпраці. Проєкт передбачає створення єдиної інформаційної бази шляхом створення спільних баз даних і проведення культурних акцій, конференцій, семінарів, круглих столів тощо.

Одним із головних завдань проєкту є: реконструкція будинку для Центру української культури в Пряшеві. В рамках цього великого проєкту кожний з партнерів розробляє свої менші проєкти. У вересні 2012 року на спільні українські та словацькі кошти вже був відкритий в Ужгороді «Центр словацької культури», яким управляє Закарпатська обласна культурно-просвітницька організація «Матиця словенська», а в рамках проєкту «Центр словацької культури» було обладнано меблями та технікою. З боку Союзу русинів-українців Словацької Республіки проєкт передбачає

реконструкцію та обладнання меблями і технікою будинку «Центру української культури» в Пряшеві по вул. Янка Бородача, 5. Офіційно центр відкритий 25 жовтня 2013 року. Передбачається, що Центр української культури буде діяти як культурна установа, яка буде мати свій статут, керівні органи, організаційну структуру. Центр буде служити місцевим русинам-українцям, всій українській національній меншині Словаччини. В Центрі заплановано проводити виставки картин, книжок, бесіди, круглі столи, зустрічі, змагання і т.п. Існує думка, що Центр української культури певним чином зможе активувати роботу на ділянці української культури і освіти і допоможе роботі, яку проводить Союз русинів-українців Словаччини.

Українсько-словацький центр транскордонного співробітництва «Карпати» має завдання розробити стратегію словацько-української співпраці до 2020 року. Учасниками експертної групи з розробки проекту Стратегії є: Олег Лукша, консультант Асоціації міст України та член правління Асоціації агенцій регіонального розвитку України; Оксана Станкевич, президент Регіонального молодіжного екологічного об'єднання „Екосфера“. Владімір Бенч, керівник програми «Політика економіки та розвитку» Дослідницького центру Словацької асоціації зовнішньої політики, неприбуткова організація; Александер Дулеба, директор Дослідницького центру Словацької асоціації зовнішньої політики, неприбуткова організація.

Розробка проекту Стратегії була здійснена на основі результатів чисельних спільних заходів зацікавлених сторін прикордоння, а саме: семінарів, круглих столів, засідань робочих і експертних груп. Було проведено анкетування, як один із початкових етапів розробки Стратегії українсько-словацького ТКС, у 2012-2013 рр. здійснювалось соціологічне опитування по обидва боки кордону (Закарпатська область України та Кошицькій і Пряшівській самоврядні краї Словаччини). Задля реалізації більш глибокого залучення різних зацікавлених сторін громад, опитування проводилось в розрізі таких семи цільових груп:

- 1) Представники органів місцевого самоврядування (міські ради, крайські ради, сільські ради) та асоціації органів місцевого самоврядування.
- 2) Представники органів державної влади.
- 3) Представники різних громадських організацій.
- 4) Представники бюджетних установ – освіти, охорони здоров'я соціального захисту і культури та ін..
- 5) Представники вищої школи, науки і експертного середовища.
- 6) Представники малого та середнього бізнесу.
- 7) Молодь і студенти, школярі старших класів.

Кількість опитуваних респондентів в розрізі наведених 7 цільових груп відповідає як принципу транскордонної симетричності, так і «пірамідам залучення» по обидва боки кордону. Опрацювання результатів соціологічного опитування проводилось в розрізі кожної із цільових груп та інтегрально – у спільному українсько-словацькому субрегіоні прикордоння та окремо по словацькому і українському прикордонню. Подібний методологічний підхід був спрямований на виявлення як розбіжностей, так і спільних рис у сприйнятті українцями і словаками (з різних цільових груп та інтегрально) проблемних питань спільного розвитку субрегіону прикордоння та ключових елементів Стратегії, а саме Бачення, Місії і Стратегічних цілей. Розроблений проект стратегії базується на низці стратегічних документів з питань соціально-економічного розвитку ТКС, як кожного з цільових регіонів зокрема, так і в розрізі словацько-українського прикордонного співробітництва.

Обрано середньо-термінові цілі словацько-українського транскордонного співробітництва до 2020 року, а саме:

Ціль 1. Підвищення інтенсивності соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів.

Захід 1: створення кращих умов для спільного розвитку малого і середнього бізнесу на прикордонних територіях.

Захід 2: створення нових умов для нових інвестицій у прикордонній зоні.

Захід 3: покращення співпраці підприємств, виробників ноу-хау, посередників і користувачів, а також створення транскордонних кластерів.

Ціль 2. Покращення менеджменту кордону на словацькій і українській стороні – спільна процедура і передача передового досвіду.

Захід 1: освітня і соціалізаційна діяльність митників, прикордонників і зацікавлених представників громадського і приватного сектору по обох сторонах кордону.

Захід 2: регулярний моніторинг управління кордоном та видачі віз.

Захід 3: інформаційні заходи для пасажирів, мігрантів, заявників на отримання віз і дозволів на малий прикордонний рух (МПР).

Ціль 3. Модернізація прикордонної інфраструктури.

Захід 1: поліпшення інфраструктури шляхом підвищення функціональності та потужності пунктів пропуску.

Захід 2: збільшення кількості прикордонних пунктів пропуску на спільному кордоні.

Захід 3: модернізація транспортних коридорів (автомобільного, залізничного), які ведуть до спільного кордону.

Ціль 4. Багатосекторний розвиток транскордонного співробітництва з метою сталого зростання прикордонних регіонів.

Захід 1: підвищення інтенсивності науково-дослідної та освітньої співпраці.

Захід 2: покращення співпраці в галузі туризму.

Захід 3: покращення співробітництва в культурній сфері.

Захід 4: посилення співробітництва в питаннях розвитку і захисту природної спадщини, включаючи ліквідацію негативних наслідків діяльності людини і запобігання повеней.

Захід 5: підвищення якості та інтенсивності контактів між людьми.

Ціль 5. Підтримка Угоди про асоціацію України з ЄС.

Захід 1: розвиток стратегічних рамок Східного Партнерства.

Захід 2: допомога у розвитку та технічна допомога.

Захід 3: співпраця, орієнтована на флагами інтеграційного процесу України: візовий діалог та співробітництво в енергетиці.

Ціль 6. Посилення транскордонного управління словацько-українським співробітництвом.

Захід 1: створення механізмів підтримки транскордонного співробітництва, передусім відкриттям Фонду розвитку транскордонного співробітництва та веденням регулярного діалогу.

Захід 2: поліпшення спільного управління регіональним розвитком на прикордонних територіях.

Захід 3: підвищення інтенсивності та якості обміну інформацією між транскордонними партнерами.

З повним обсягом розробленого документу «Проект стратегії словацько-українського транскордонного співробітництва прикордонних регіонів до 2020 року» можна ознайомитись на сайті проекту.

Міжнародна експертна група розпочала прийом пропозицій та зауважень стосовно розробленого документу «Проект стратегії словацько-українського транскордонного співробітництва прикордонних регіонів до 2020 року». З огляду на важливість для Закарпаття пріоритету транскордонного співробітництва та поглиблення і набуття досвіду євроінтеграційної співпраці проект розробленої Стратегії буде обговорений на засіданнях профільних комісій Закарпатської обласної ради, на засіданнях профільних управлінь та відділів Закарпатської ОДА. Розробники стратегічного документу очікують висловлені депутатами та фахівцями критичні зауваження, пропозиції і рекомендації для врахування у коригуванні Стратегії. Її попередня версія винесена і на громадське обговорення, а з повним її змістом можна ознайомитись на сторінках сайту проекту Українсько-словацького центру транскордонного співробітництва

«Карпати» www.iardi.org. Зауваження та пропозиції стосовно документу, прийматимуться до кінця лютого 2014 у письмовій формі на адресу офісу та експертів проекту (zakarpata@ukr.net, ostankiewicz@yahoo.de).

У наступному, проект «Проект стратегії словацько-українського транскордонного співробітництва прикордонних регіонів до 2020 року» пропонується обговорити і затвердити на сесії обласної ради в рамках виконання завдань чинної Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області до 2015 року і, зокрема, її пріоритету «Поглиблення транскордонної та єврорегіональної співпраці».

SUMMARIES

***Ihor Prochnenko* UHRS OR PECHENIHS? THE PROBLEM OF THE TRIBAL ATTRIBUTION OF THE XX CENTURY NOMADS' OLD TREASURIES ON THE TERRITORY OF ZAKARPATTYA AND EASTERN SLOVAKIA**

The Xth century archeological remains of Zakarpattya and Eastern Slovakia can be defined as the significant group of nomads' burial places that were named by historians as Uhurs' old treasuries of "new Motherland" search period. The concrete search of the nomads burials' date, as well as of the route of penetration to the region, created the chance to research their tribal attribution and to change it to the Pechenih's one. Thus it is possible to make the conclusion that the vision of the Medieval authors on the conflict between Uhurs and Slavs in the Upper Tisa region in the end of IX century is unreal.

Key words: *burial place, Nomads. Pechenihs, Uhurs, Upper Tissa region.*

***Pavlo Penyak* SLOVAK AS A RESEARCHER OF THE UPPER TISA AREA**

The article is devoted to the scientific achievements of the Slovak scientist, archaeologist Vojtech Budinski-Krichka. With his name is related the becoming of Slovak archaeology, the creation of the Institute of archaeology, the study of the history of early Slavs. The period of work became especially fruitful in Koshice, when archaeological research was conducted in Upper Tisa Area.

Key words: *Vojtech Budinski-Krichka, archaeological data, pryashev type, funeral ritual.*

***Ihor Schnitzer* MARTYN DECLARATION 1918, ITS ROLE AND PLACE IN THE HISTORY OF THE SLOVAKPEOPLE**

The article deals with the circumstances of the adoption of Martyn Declaration and its place and role in the history of the Slovak people. It is being proved that the declaration became a key act that testified the decision of Slovak politicians to break the existing relations with Hungary and to form a new alliance with the Czech people. Thus a new page in the history of the

Slovak people has begun. At the same time the article highlights the shortcomings of Martyn Declaration that had influenced on the subsequent history of the Slovak people.

Key words: *Martyn Declaration, Slovak people, theory of “czechoslovakism”.*

Ivan Stryapko ACTIVITY OF “PROSVITA” SOCIETY IN SLOVAKIA (1924-1939)

The article deals with unresearched yet issue of functioning of Prosvita on the territory of Eastern Slovakia. The author analyzes wrong policy of spreading of the educational and cultural activity on the lands inhabited by Ukrainians outside Podkarpatska Rus. The author points several factors, which influenced passive activity of Slovak Prosvita. The ascent is made on activity directions outside Transcarpathia.

Key words: *Prosvita, educational and cultural activity, libraries, intellectuals, emigrants.*

Mykola Palinchak FEATURES OF RELATIONS BETWEEN STATE AND CHURCH IN SLOVAK REPUBLIC

Analysis of the complex history of the Catholic and Greek Catholic Church in Slovakia and the changes that occurred after the Velvet Revolution and the adoption of the constitution. Alleged opinion regarding the appropriateness of considering the Central European practice establishment and development of relations between the state and religious groups. Uncover some approaches to solving important problems that arise in the relationship between the state and religions in the Slovak Republic.

Key words: *Slovakia, the Catholic Church, the Greek Catholic Church, church-state relations.*

Juraj Marušiak OBCIANSKA SPOLOCNOST NA SLOVENSKU PRED A PO ROKU 1989

Paper deals with the development of the civil society in Slovakia before and after 1989. The research is focused on the relation between the increasing of the activities of civil society and the process of democracy consolidation and with the main problems of the development of civil society in the post-integration period. The main argument is that the growing civic participation

could act not only in favor of democracy consolidation, but it can have even the regressive effects. The following problem is that the effective civic participation is impossible without the enhancing of the „social citizenship“.

Key words: civil society, civic participation, dissident movement, Slovak Republic, democracy consolidation

***Diana Steblak, Kamila Sheverya, Bohdana Katrynets* STUDENTS AS SOLIDAR SOCIAL GROUP. THE 1989 VELVET REVOLUTION**

The Velvet Revolution (Czech: sametová revoluce) or Gentle Revolution (Slovak: nežná revolúcia) was a non-violent transition of power in what was then Czechoslovakia. The period of upheaval and transition took place from November 17 to December 29, 1989. Popular demonstrations against the one-party government of the Communist Party of Czechoslovakia combined students and older dissidents. The final result was the end of 41 years of Communist rule in Czechoslovakia, and the subsequent conversion to a parliamentary republic.

On November 17, 1989 (International Students' Day), riot police suppressed a student demonstration in Prague. That event sparked a series of demonstrations from November 19 to late December. By November 20, the number of protesters assembled in Prague had grown from 200,000 the previous day to an estimated 500,000. A two-hour general strike involving all citizens of Czechoslovakia was held on November 27. On November 24, the entire top leadership of the Communist Party, including General Secretary Miloš Jakeš, resigned.

In response to the collapse of other Warsaw Pact governments and the increasing street protests, the Communist Party of Czechoslovakia announced on November 28 that it would relinquish power and dismantle the single-party state. Two days later, the legislature formally deleted the sections of the Constitution giving the Communists a monopoly of power. Barbed wire and other obstructions were removed from the border with West Germany and Austria in early December. On December 10, President Gustáv Husák appointed the first largely non-communist government in Czechoslovakia since 1948, and resigned. Alexander Dubček was elected speaker of the federal parliament on December 28 and Václav Havel the President of Czechoslovakia on December 29, 1989.

In June 1990, Czechoslovakia held its first democratic elections since 1946.

Keywords: revolution, students, democracy, Velvet Revolution, students.

Kristina Chervenjak, Halyna Fenynets THE ROLE OF STUDENTS IN THE SOCIAL REVOLUTION IN THE UKRAINE

This article describes the contribution of Ukrainian students in the recent history of our country. These most active student branches countries and analyzed the main action active youth towards solving goals.

Key words: *students, revolution on granite, orange revolution, Euro Square protest*

Mykhailo Savchyn THE PECULIARITIES OF THE CONSTITUTIONAL TRANSITION TO DEMOCRATIC GOVERNMENT: UKRAINE AND SLOVAKIAN EXPERIENCE

The features of the political instability in Ukraine through legal means considering slovakian experience of overcome the authoritarian government of Vladimir Meciar.

Keywords: *constitutional control, constitutionalism, parliamentarianism, the political crisis, republicanism.*

Anatolij Klyuchkovych PARTY SYSTEM OF SLOVAKIA: STRUCTURAL CHARACTERISTICS AND TENDENCIES OF DEVELOPMENT

The article analyses the main stages of the development of Slovakia's party system, its structural peculiarities. The author clears out the main tendencies of development of the party system in modern Slovakia. The author comes to the conclusion that the results of the last parliamentary election are led to the reorganization of the party system in Slovakia, with a change in structure and political influence of its subjects.

Keywords: *Slovakia, party system, parliamentary elections, coalition, structural characteristics of party system.*

Myroslava Lendel THE SPECIFICS OF THE LOCAL POLITICAL ELITES REPRODUCTION IN SLOVAK REPUBLIC

The elitesmaking process in Slovakia during the post-socialist period has some specific traits comparing with the neighbour countries. In contrast to the Czech Republic the lustration was not completed that reasoned the essential representation of the former communist functioners in the local government bodies. During the postsocialist period the biggest chances for the election

were in the hands of the non-party candidates, and the ethnicity formed the additional possibilities on some territories.

Keywords: *elitesmaking, lustration, Slovak Republic.*

Mykhailo Zan NATIONAL MINORITIES IN SLOVAK REPUBLIC AS SUBJECT OF POLICY.

The author analyzes the problems of national minorities in Slovakia as subjects of policy. Ethno-national structure of the population, the basic principles of constitutional and legal status of national minorities and ethno-political management of the state are described. Attention is focused on the problems of political and public representation of the most numerous minorities – Hungarians and Roma. Public (re-identification) and political (ethopolitics) factors of Ukrainian minority segmentation in Slovakia are defined.

Keywords: *Slovak Republic, national minority, ethnic group, political party, non-government organization.*

Antonina Stryapko UKRAINE IN SLOVAK FOREIGN POLICY STRATEGIES

This paper analyzes the foreign policy strategy of the Slovak Republic in relation to Ukraine. The author compares benchmarks of Slovak policy with Polish and Hungarian for the purpose of distinguishing features of Slovak foreign policy behavior.

Keywords: *Slovak Republic, Ukraine, the border state borders of foreign policy.*

Hanna Hajtanzhy THE FOREIGN POLICY OF SLOVAK REPUBLIC: THE ROLE AND PLACE OF UKRAINE

The article is devoted to the studying and analysis of the Slovak Republic foreign policy main priorities and the role and place of Ukraine in it. The author performs a comparative analysis of changes in the foreign policy priorities of the Government of the Slovak Republic in the context of a changing political landscape. The article also performs recommendations on intensification of Ukrainian-Slovak relations.

Key words: *foreign policy, European integration, priorities of the foreign policy, Slovak Republic.*

Dmytro Miroshnikov, Volodymyr Novitskiy POSSIBLE WAYS FOR-CROSSBORDER COOPERATION DEVELOPMENT OF NEIGHBORING REGIONS OF SLOVAKIA AND UKRAINE WITH IN THE FRAMEWORK OF EU POLICY ON CROSS-BORDER COOPERATION

Cross-border cooperation between neighboring regions of Slovakia and Ukraine can be analyzed from different points of view. In these lines the authors tried to present some ideas regarding the prospects for the development of cross-border cooperation in political and legal terms. This broader context of this paper is caused by the desire of authors to underline the fact that in order to overcome the current political and legal issues of regulation of cross-border cooperation in Europe in general, and between neighboring regions of Slovakia and Ukraine in particular, to ensure this cooperation to be more effective the law as an instrument should reflect the communities of the regions, taking into account their needs and the challenges they face, which may be different in nature - such as economic, environmental, cultural, religious or criminal.

Keywords: *cross-border cooperation, policy instruments of European Union, the European Group of Territorial Cooperation, multilevel governance, the principle of subsidiarity.*

Ivan Artyomov SOME ASPECTS OF UKRAINIAN-SLOVAK EUROREGIONAL COOPERATION

Ukrainian-Slovak euroregional cooperation possesses the multilevel regulation system that consists of the bilateral relations mechanisms, cross-border cooperation projects that are realized under EU programs support.

Key words: *Euroregional cooperation, Slovakia, Ukraine*

Stanislav Konechny COOPERATION OF INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES OF SAS WITH SCIENTIFIC INSTITUTIONS IN UKRAINE IN THE RESEARCH OF HISTORICAL EVENTS

Article in first part presents the impact of technical progress and the weakening of ideology on the development of historical research. The author considers the results of research at the Institute for the result of the cooperation with scientific institutions in Ukraine. This is reflected in particular in the evaluation of identical phenomena such as cross-border relations, ethnic minorities, citizenship option and Ukrainian nationalism. He was also successful research parallel historical processes. It's mainly

a national movement, autonomy, creating state and the transformation of society.

Key words: *Slovakia, Ukraine, international cooperation, research of history, projects.*

***Vadym Pylypenko* THE WAYS OF PRESOV REGION AND ZAKARPATS'KA OBLAST COOPERATION DEVELOPMENT BY USING UKRAINIAN-SLOVAK CENTER "KARPATY" INSTRUMENT**

The functioning of the special institutions is the important condition for cross-border cooperation development, and Ukrainian-Slovak Center "Karpaty" is among them. The research and the promotion of the local initiatives, the assistance for the economic and investment activity, the culture cooperation development are the main tasks of the Center.

Key words: *Slovakia, cross-border cooperation, Ukraine*

Наукове видання

**Ужгородські словацькі наукові читання:
історія, культура, політика, право**

Науковий збірник

**13 лютого 2014 року
м. Ужгород**

Коректура авторська

Комп'ютерна верстка ▪ Мирослава Токар

Дизайн обкладинки ▪ Катерина Малько

Підписано до друку 12.08.2014. Формат 64x90/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк ар. 12,84. Тираж 200 прим. Замов. № 689.

ТОВ "Поліграфцентр "Ліра":
88000, м. Ужгород, вул. Митрака, 25
www.lira-print.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ЗТ №24 від 7 листопада 2005 року.

У 33 Ужгородські словацькі наукові читання: історія, культура, політика, право: Наук. зб. / Ред. Лендьел М., Мітряєва С., Стряпко А. – Ужгород: “Поліграфцентр “Ліра”, 2014. – 192 с.

ББК 63.3(4УКР–43АК)

УДК 94(477.87)